

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

113 707

ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÖNÜNDEN TÜRKİYE
CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ
ÜYELİĞİNE KABULÜ VE ÖNEMİ

Oğuz ÖZCAN

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında
Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Dr. Rifat UÇAROL

113707

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL, 2002

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA SÜREKLİ BARIŞ İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR VE MİLLETLER CEMİYETİ'NİN KURULMASI	4
--	---

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ SONRASI GENEL DURUM	4
1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi	4
1.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları	5
2. GÜÇ DENGESİNİN YENİDEN KURULMASI	6
2.1. Yeni Statünün ve Güçler Dengesinin Oluşması	6
2.1.1. Wilson İlkeleri	8
2.1.2. Paris Barış Konferansı	10
2.2. Yeniden ve Yenilen Devletler Arasında Yapılan Barış Antlaşmaları	11
2.2.1. Almanya İle Versay Barış Antlaşması, 28 Haziran 1919	12
2.2.2. Avusturya İle Saint Germain Barış Antlaşması, 10 Eylül 1919	13
2.2.3. Bulgaristan İle Nöyi Barış Antlaşması, 27 Kasım 1919	14
2.2.4. Macaristan İle Trianon Barış Antlaşması, 6 Haziran 1920	14
2.2.5. Osmanlı Devleti İle Sevr Barış Antlaşması, 10 Ağustos 1920	14
3. MİLLETLER CEMİYETİ'NİN KURULMASI, AMAÇLARI VE YAPISI	15
3.1. Milletler Cemiyeti'nin Kuruluşu	15
3.1.1. Uluslararası Alanda Barışı Koruma Çabalarının Gelişimi	16
3.1.2. Milletler Cemiyeti İçin Ön Hazırlık Çalışmaları	17
3.1.3. Milletler Cemiyeti'nin Kurulması, 10 Ocak 1920	18
3.1.4. Milletler Cemiyeti'nin Amacı	19
3.2. Milletler Cemiyeti'nin Yapısı	21
3.2.1. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu	21
3.2.2. Milletler Cemiyeti Konseyi	22
3.2.3. Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği	23
3.2.4. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı	23
3.3.5. Milletler Cemiyeti'nin Üyelik Sistemi	24
3.3.5.1. Asli Üyeler ile Davet Edilen Üyeler	24
3.3.5.2. Diğer Devletlerin Cemiyet'e Üye Olabilme Şartları	25
4. MİLLETLER CEMİYETİ'NİN BARIŞI KORUMA ÇALIŞMALARI	26
4.1. Cenevre Konferansı	27
4.2. Silahsızlanma Çalışmaları	29
4.2.1. Silahsızlanma Komisyonu	31
4.2.2. Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı	33
4.2.3. 1932 Dünya Silahsızlanma Konferansı	34
4.3. Locarno Antlaşması	37
4.4. Briand-Kellogg Paktı (Paris Antlaşması)	39

5. MİLLETLER CEMİYETİNİN ETKİNLİĞİ VE ORTAK GÜVENLİK SİSTEMİ	41
5.1. Ortak Güvenlik Sistemi	41
5.1.1. Yirminci Yüzyıla Kadar Uluslararası Barışın Korunması	42
5.1.2. Ortak Güvenlik Sisteminin Yapısı	42
5.2. Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Politikadaki Yeri	44
5.3. Milletler Cemiyeti'nin Etkinliğinin Sınırlanması	46
5.4. İtalyan-Habeş Savaşı ve Milletler Cemiyeti'nin Etkinliğini Yitirmesi	48
5.5. Türkiye'nin Ortak Güvenlik Sistemi Karşısındaki Tutumu	50

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE DIŞ POLİTİKANIN OLUŞUMU	53
--	----

1. DOĞU SORUNU VE İTİLAFA DEVLETLERİNİN TUTUMU	53
1.1. Osmanlı Devleti'nin Parçalanması	54
1.1.1. Mondros Mütarekesinin İmzalanması	55
1.1.2. Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti Meselesi	56
1.1.3. San Remo Konferansı	59
1.1.3.1. Türkiye ile Yapılacak Barış Tasarısının Hazırlanması	60
1.1.3.2. Osmanlı Devleti'nin Tasarıya Cevabı	61
1.1.4. Sevr Barış Antlaşması'nın İmzalanması	64
1.1.4.1. Sevr Barış Antlaşmasının Hükümleri ve Bölümleri	65
1.1.4.2. Sevr Barış Antlaşması'nın Milletler Cemiyeti İle İlgili Hükümleri	67
2. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI VE SİYASİ GELİŞMELERİ	69
2.1. Milli Mücadele Hareketinin Başlaması ve Gelişmeleri	69
2.1.1. Erzurum ve Sivas Kongreleri	70
2.1.2. Misak-ı Milli Programının Kabul Edilmesi	72
2.1.3. T.B.M.M.'nin Açılması	76
2.2. Yeni Türk Devleti'nin Dış Politikasının Temel İlkeleri	76
2.2.1. Milli Siyaset ve Milli Devlet Fikri	77
2.2.2. Tam Bağımsızlık ve Modernleşme Fikri	78
2.2.3. Gerçekçi ve Barışçı Dış Politika	81
3. YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1919-1922)	83
3.1. Sovyetler Birliği İle İlişkiler	84
3.1.1. Türk-Sovyet İlişkilerin Başlaması	84
3.1.2. Moskova Antlaşması'nın İmzalanması	86
3.2. Batılı Devletler İle İlişkiler	89
3.2.1. Londra Konferansı	90
3.2.2. İngiltere ile İlişkiler	93
3.2.3. Fransa ile İlişkiler	95
3.2.3.1. Ankara Antlaşması'nın İmzalanması	95
3.2.4. İtalya ile İlişkiler	97

4. TÜRK DEVLETİ'NİN BATILI DEVLETLER TARAFINDAN TANINMASI	99
4.1. Silahlı Mücadelenin Sona Erdirilmesi	99
4.1.1. Mudanya Mütarekesi	100
4.2. Lozan Barış Konferansı	101
4.2.1. Lozan Barış Konferansı'nın Açılması ve Çalışmaları	102
4.2.2. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması	106
4.2.2.1. Lozan Barış Antlaşması'nın Genel Hükümleri	106
4.2.2.2. Lozan Barış Antlaşması'nın Önemi	107
5. LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA DIŞ POLİTİKADAKİ MİLLETLER CEMİYETİ İLE BAĞLANTILI ÖNEMLİ GELİŞMELER (1923-1932)	108
5.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Düzenini Kurma Çabaları	110
5.2. Musul Sorunu	111
5.2.1. Musul Sorununda Milletler Cemiyeti'nin Rolü	113
5.2.2. Musul Sorununun Halledilmesi	115
5.3. Yunanistan İle İlişkiler ve Nüfus Mübadelesi Sorunu	116
5.4. İtalya İle İlişkiler (1923-1932)	118
5.5. Fransa İle İlişkiler	120
5.5.1. Türkiye-Suriye Sınırı Meselesi	120
5.5.2. Eski Osmanlı Borçları Sorunu	122
5.6. Sovyetler Birliği İle İlişkiler	123
5.6.1. 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması	123
5.6.2. Sovyetler Birliği İle Ticari İlişkiler	125
5.6.3. 1932'ye Kadar Sovyetler Birliği İle İlişkiler	126
5.6.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği Fikrine Karşı Sovyet Yaklaşımı	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ ÜYELİĞİNE DAVETİ VE KABUL EDİLMESİ

1. CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE'NİN BATI HAKKINDAKİ YAKLAŞIMI	130
1.1. Batılılaşma Hareketinin Başlaması	130
1.2. Kurtuluş Savaşı Yıllarında Batılılaşma Hareketi	132
1.3. Lozan'dan Sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'ya Yaklaşımı	133
2. YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ HAKKINDAKİ YAKLAŞIMI	135
2.1. Milletler Cemiyeti'nin Kuruluşunun Türkiye'deki Tepkileri	135
2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1928 Döneminde Milletler Cemiyeti İle İlişkileri	137
2.3. Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası İşbirliğine Katılma Çabaları ve Milletler Cemiyeti İle İlişkiler	139
3. MİLLETLER CEMİYETİ'NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE YAKINLAŞMAYA BAŞLAMASI	141

3.1. Türk Dış Politikasının Milletler Cemiyeti'nde Kabul Görmesi	142
3.1.1. Barış Temel Alan Türk Dış Politikası	143
3.1.1.1. Yurtta Barış Cihanda Barış	144
3.2. Türkiye'nin Uluslararası Alanda Etkinleşmesi	146
3.2.1. Türkiye'nin Uluslararası İşbirliği ile Barışı Koruma Çabası	148
3.2.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nde Yer Almasının İstenmesi	150
4. MİLLETLER CEMİYETİ'NİN TÜRKİYE'Yİ ÜYELİĞE DAVET ETMESİ VE TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYE OLMASI	152
4.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyelik Konusundaki Yaklaşımı	152
4.2. Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi Üyeliğe Davet Etmesi	155
4.2.1. Davetin T.B.M.M.'de Görüşülmesi ve Kabul Edilmesi	156

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYELİĞİNİN ÖNEMİ VE DIŞ POLİTİKADAKİ YANSIMALARI

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYELİĞİNİN ÖNEMİ	158
1.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyelik Şeklinin Önemi	158
1.2. Misak-ı Milli İlkeleri Yönünden Üyeliğin Önemi	159
1.3. Siyasi Yönleri İtibariyle Milletler Cemiyeti'ne Üyeliğin Önemi	161
2. TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ ÜYELİĞİNDEN SONRAKİ DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ	163
2.1. Balkan Antantının Kurulması	164
2.1.1. Balkanlar'da Barışçı Blok Girişimi	164
2.1.2. Balkan Antantı	165
2.2. Montreux Boğazlar Sözleşmesi	168
2.2.1. Montreux Boğazlar Konferansı'nı Hazırlayan Gelişmeler	168
2.2.2. Montreux Konferansı'nın Toplanması	169
2.2.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesinin İmzalanması	170
2.2.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olmasının Etkisi	172
2.3. Sadabat Paktının İmzalanması	173
2.4. Hatay Sorunun Çözümlemesi	174
2.4.1. Hatay Sorunun Ortaya Çıkması ve Milletler Cemiyeti'ne Götürülmesi	175
2.4.1.1. Sandler Raporu	176
2.4.2. Hatay Sorununda Anlaşmaya Varılması	176
2.4.3. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olmasının Etkisi	177
2.5. Türkiye'nin Batı Blokuna Kayması	177
2.5.1. Türkiye'nin Batı Bloku İle İttifak Yapması	178
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	180
KAYNAKÇA	186

ÖNSÖZ

Milletler Cemiyeti ile bu örgüte üye olarak Türkiye'nin uluslararası alandaki durumuna ilişkin olarak daha önce Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine yapılmış olan çalışmalarda çok sınırlı yer verildiği dikkatimizi çekmişti. Söz konusu bu çalışmalarda kendisine bulduğu yer ile konunun önemi arasındaki bu orantısız yapı bizim bu konu üzerine eğilmemizde önemli bir rol oynadı. Aynı zamanda bu çalışmayı yaparak, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda kendisini kabul ettirmesinin en kayda değer göstergesi olan Milletler Cemiyeti'ne üye olarak katılmasının ifade ettiği önemin anlaşılmasına yardımcı olmak istedik.

Bu çalışma ile Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin, Türkiye'nin geleneksel batılılaşma tercihindeki seyri içinde Batı'ya yönelik politikalarında ne gibi bir öneme sahip olduğunu anlamaya çalıştık. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş meydanlarında aldığı yenilgilerin önünü almak için yapılan çalışmalar şeklinde ilk örneklerini bulduğumuz Batılılaşma yönündeki hareketler, uzun yıllar boyu Türk toplumunun siyasi, mali ve sosyal yapısını etkileyen bir olgu olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılan Batılılaşma çalışmaları genellikle bir grup tarafından yürütülmüş ve sınırlı amaçlar çerçevesinde gelişmiştir. Batılılaşma, hiçbir zaman bir toplumsal tercih olarak ortaya konmamış veya sosyal bir taban oluşturmak ihtiyacı hissedilmemiştir. Bu nedenle de bu çalışmaların neticesinde etkili sonuçlar elde edilememiştir.

Kurtuluş mücadelesi ile başlayan Türk Devleti'nin kuruluş aşamasını 1923 Lozan Barış Antlaşması ile gerçekleştirdikten sonra hemen devletleşme yönünde etkili adımlar atan Mustafa Kemal Atatürk için toplumsal amaç, Türk halkını çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak idi. Tüm projelerinde Batılı uygarlığının gereklerini kendisine kıstas olarak alan yeni Türk Devleti için barış ve istikrar tüm alanlarda gerekli olan bir ihtiyaçtı. Zira, barış ortamı içerisinde yeni Türk Devleti enerjisini ancak bu şekilde toplumsal projelerin temellerini atmaya ve yenilikleri gerçekleştirmeye aktarabileceklerdi.

Buradan da anlaşılacağı gibi Türkiye Cumhuriyeti için barış ve düzen taraftarı olmak yalnız pragmatik olarak ele alınmamış; samimi olarak bir devlet politikası olarak statüko taraftarı bir dış siyaset izlenmiştir. Türkiye Devleti için ilk kuruluş yıllarında statüko, hem huzuru ifade ediyor hem de yeni Türk Devletinin kendisine hedef olarak seçtiği uygar milletlerin izlediği politikayı oluşturuyordu. Bu nedenle statükocu barış yanlısı politikalar hem gerekli olan düzeni sağlayacak hem de Türkiye'yi Avrupa'nın güçlü devletlerinin yanına kendisine yer bulmasına yardımcı olacaktı.

Milletler Cemiyeti'ne Türkiye Cumhuriyeti'nin üye olarak katılması, yeni Türk Devletinin kendisine uluslararası alanda ve Avrupa hukukunda bağımsız egemen bir devlet olarak yer bulması anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde Avrupalı güçlü devletlerin himayesinde politika yapmış ve bu sayede ayakta kalmaya çalışmıştır. Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlık savaşı boyunca egemenliği için savaştığı bu devletler tarafından, varlığı kısa bir süre sonra tanınmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin aksine etkin bir iradenin yönlendirdiği bir siyaset neticesinde Türkiye, Birinci Dünya Savaşından sonra statükoyu korumak için kurulan Milletler Cemiyeti'ne davet edilerek üye olmuştur.

Sömürge durumuna düşürülmek istenen Türk halkı 1932 yılına gelindiğinde "Batı Kulübü" olan Milletler Cemiyeti'ne eşit şartlar altında ve etkin bir üye olarak girmiştir. Bu da göstermektedir ki, Türk dış politikası 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde Avrupalı devletler arasında büyük kabul görmüştü.

Biz bu çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Antlaşmasının ardından Avrupalı devletler ile giriştiği politik ilişkilerin yönlendirdiği Milletler Cemiyeti'ne üyelik meselesinin siyasi arka planını ortaya koymaya çalışacağız. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunun bizim için neden üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu göstermesi bakımından üyeliğin Türk dış politikasındaki siyasi sonuçlarını göstermeye çalışacağız.

Milletler Cemiyeti üzerine bu perspektifte bir çalışma yapılmasına öncülük eden, aynı zamanda çalışmanın şekillenmesinde bizlere büyük katkıda bulunarak büyük bilgi birikimi ile tecrübelerini bizimle paylaşmaktan geri durmayarak yolumuzu aydınlatan Tez Danışmanım Sayın E.Hv.Öğ.Alb.Dr. Rifat Uçarol'a şükranlarımı iletmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin uluslararası ilişkiler bakımından önemi ile bunun sonuçlarını ortaya koymaya çalıştığımız tezimizin ilk bölümünde Milletler Cemiyeti örgütünü belirtmeye çalıştık. Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu siyasi ortamın incelenmesinin ardından Milletler Cemiyeti'nin kuruluş amacı ile yapısını anlattık.. Birinci bölümün diğer kısmında ise Milletler Cemiyeti çatısı altında ya da bu örgütün kontrolünde, uluslararası alanda gerçekleştirilen barışı koruma çabalarını ve Ortak güvenlik sistemini inceledik.

İkinci bölüm, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında yaşanan gelişmeler ışığında Türk dış politikasının oluşum dinamikleri incelenmeye çalışıldı. Lozan Barış Antlaşması öncesinde gerçekleştirilen kurtuluş mücadelesinin hangi şartlarda geliştiğini belirttikten sonra Lozan Barış Antlaşması ile Türk Devletinin gerçekleştirdiği siyasi başarıyı ortaya koymaya gayret ettik.. Lozan Antlaşması etkisinde gelişen 1923-1932 yılları arasında Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin incelendiği ana başlığın ardından bölüm sona ermiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişini inceledik. Bu bölümde Milletler Cemiyeti'ne üyeliği yaşanan en son gelişme olarak ele aldık ve üyeliğin öncesinde Türkiye'yi üyeliğe götüren ne gibi gelişmelerin yaşandığını ve Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda Türkiye'de sahip olunan alt yapıyı göstermeye çalıştık. Türkiye'nin milletler Cemiyeti'ne nasıl yaklaştığı ve bunun ne gibi faktörlerin etkisi altında geliştiği, Türk dış politikasının sahip olduğu niteliklerin üyelik konusundaki etkileri ve Milletler Cemiyeti'ne üyeliğe davet süreçleri bu bölümde incelenen konulardı.

Tezimizin son bölümünde de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin önemini çeşit yönlerden göstermeyi hedefledik. İlk olarak barışı temel alan Türk dış politikasının kabul görme sürecini ve uluslararası ilişkilerde kazandığı yeri göstermeye çalıştık. Ardından ise Türkiye'nin üyeliğinin Misak-ı Milli kararları açısından önemini, uluslararası alandaki siyasi etkilerini ve Ortak güvenlik sisteminin Türkiye tarafından değerlendiriliş şeklinin ifade ettiklerini incelemeye çalıştık. Son olarak da Milletler Cemiyeti üyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda gerçekleştirdiği etkinliklerin ve sağladığı siyasi başarıların incelenmesinin ardından çalışmamız sona ermiştir. Son olarak da bu çalışmanın ardından konuya ilişkin olarak vardığımız neticeleri "Sonuç" bölümünde aktarmaya gayret ettik.

ABSTRACT

In the first section of our thesis, wherein we attempted to emphasise the importance of the League of Nations membership of Turkey with regards to international relations and consequences thereof we tried to conceive the League of Nations organization.

Subsequent to elaboration of the political structure under which the League of Nations was established, we put forth the purpose of establishment and structure of the League of Nations. Whereas in the remaining part of the first section, we examined the peace-keeping efforts and joint security system realized on the international arena under the League of Nations structure, or under control of such organization.

Whereas on the second section, generation dynamics of Turkish foreign policy under highlights of developments encountered at the foundation stage of the Republic of Turkey were sought to be conceived. After trying to indicate the proceedings of the struggle for independence achieved prior to the Lousanne Peace Treaty, we put forth the political success of the Turkish State by means of the Lousanne Treaty. Such section came to an end following the main caption whereby international relations of Turkey between 1923-1932, developing under the effect of Lousanne Treaty were studied.

Whereas on the third section, we examined Turkey's participation in the League of Nations. Under such section we dealt with the membership of Turkey in the league of Nations as the last development lived and attempted to display what kind of developments were experienced in Turkey, leading her to such membership, as well as the historical background already existing in Turkey regarding the membership. How Turkey approached the League of Nations and how the same developed under the influence of which factors, effects of the qualities of Turkish foreign policy on such membership, as well as process of Turkey's invitation to the League of Nations were the headlines studied under this section.

Whereas on the final section of our thesis, we aimed for showing the importance of Turkey's membership to the League of Nations in various aspects. We tried to display the acceptance process of Turkish foreign policy, aiming primarily peace, and the standing it has acquired in international relations. Following such, we tried to elaborate the importance of Turkey's membership in terms of National Alliance, political impacts in the international arena, as well the manner of assessment of the Collective Security system expressed to Turkey. And finally, our study has ended upon main caption under which activities of the Republic of Turkey realized on the international arena, being a member of the League of Nations, as well as the political successes realized thereby.

GİRİŞ

Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler farklı dönemlerle o dönemin özelliklerine göre şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya doğru ilerlediği yıllarında Batılı devletler Osmanlı topraklarına emperyalist amaçları için korunması gereken bir bölge olarak bakmıştı. Ancak, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde paylaşım kavgasının gizli kapılar ardında yapmak yerine devletlerin açıkça etkinlik bölgeleri oluşturmaya başlamalarının ardından Osmanlı toprakları, bir an önce paylaşılması ve ortadan kaldırılması gereken bir sorun halini almıştı. Bu dönemin sonunu tayin eden olay ise Birinci Dünya Savaşı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ile dünya siyasi haritasında çok ciddi değişiklikler yaşandı. İmparatorluklar yıkılarak yerlerine ulus temelinde küçük bir çok devlet kuruldu. Avrupa siyasi haritası İngiltere ve Fransa'nın başında bulunduğu yenen devletler tarafından tekrar düzenlendi. Savaşın yenik ayrılan Almanya'ya bu savaşa neden olmasından ötürü büyük bedeller ödettildi ve bu Versay Antlaşması (1919) ile hukuki bir yapıya büründürüldü. Ancak kendisi barış antlaşması olmasına rağmen, Versay Antlaşması barışı getirmekten öte hükümleri ile uluslararası istikrarsızlığın kaynağı oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu ile Sevr Barış Antlaşması imzalanmış (1920) ancak Anadolu direnişi nedeniyle hayata geçmemişti. Sevr Antlaşması daha önce İtilaf Devletleri tarafından Paris'te Osmanlı topraklarının paylaşımına ilişkin varılan anlaşmaya uygun olarak Osmanlı Devleti'ni çeşitli bölgelere ayırıyor, bu topraklarda yeni devletler kuruyordu. Bu haliyle Sevr belgesi, bir barış antlaşmasından çok Osmanlı İmparatorluğu'nu tasviyeyi kendisine amaç edinmiş devletlerin formülünü içeren bir belgeydi.

İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında "Doğu Sorunu" olarak gördükleri Osmanlı meselesini kendi istek ve çıkarlarına göre paylaşma girişimleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde örgütlenen kurtuluş mücadelesi ile mücadele etmek zorunda kaldı. İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmeye başlaması Anadolu'da büyük enerji kaynağı olmuş ve kurtuluş hareketlerinin birliğinin sağlanması yönünde adımlar atılmasını kolaylaştırmıştı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde genel esasları tespit edilen milli mücadele programı olan Misak-ı Milli, son Osmanlı Meclisinde Ocak 1920 tarihinde kabul edilerek ulusal bir nitelik kazanmıştı. Mustafa Kemal daha sonra izleyeceği tüm politikalarında Misak-ı Milli kararları çerçevesinde harekete edecek ve bu sonraki yıllarda da esas alınacaktır.¹

¹ Turgut Menemencioğlu, "Atatürk'ün Dış Politikası ve Bunun İkinci Dünya Savaşı Uygulaması", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Yıl:1, İstanbul, 1983, s.203

Türk Kurtuluş Mücadelesi Lozan Barış Antlaşması (1923) ile yeni bir aşamaya girmiştir. Silahlı mücadelenin artık nihayete erdiği bu yeni dönemde Türkiye, uluslararası alanda siyasi mücadeleye girmiştir. Lozan Barış Antlaşması için bir araya gelen devletlerin karşısında masanın diğer tarafında eşit şartlarda yer almayı başarmış olan Türk heyeti konferansın sonunda ana hatları ile Misak-ı Milli kararları doğrultusunda bir barış antlaşması yapmayı başarmıştır. Boğazlar Komisyonu ve Musul'un geleceği gibi bazı konularda verilen tavizlere rağmen yapılan bu antlaşma, Türkiye'nin mevcut uluslararası siyasi yapıyı gayet iyi analiz ettiğini göstermiştir. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda etkin bir aktör olarak yer almaya başlamış ve bu eksiklik bırakılan noktaları bir bir kendi lehine çözmüştür.

Lozan Antlaşması ile bağımsızlığının uluslararası bir konferansta kabul edilmesi Türkiye için tüm sorunların giderildiği anlamına gelmemiştir. Çünkü bu tarihten sonra çıkarlarını gerçekleştirmekte Türk ulusal hareketine takılan devletler bu duruma alışmakta biraz zorluk çekmişlerdir. Bu nedenle eski imtiyazlı ve güçlü durumlarını devam ile ülke meselelerine karışmaya kadar götürdükleri hareketler içerisine girmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti, bu ülkelerin bağımsızlığına saygı içermeyen bu davranışları karşısında tavizkar bir tutum içerisine girmekten özellikle kaçınmıştır.

Lozan sonrasında Türkiye'nin uğraşması gereken diğer önemli konular da Lozan'da bir çözüme kavuşturulamayan meselelerin ilgili devletler ile halledilmesi idi. Bazen Lozan'da bir çözüme kavuşturulan meseleler de uygulama aşamasında iki ülke arasında kriz yaşanmasına neden olabiliyordu. İngiltere ile Musul sorununun 1926 yılında iki ülke arasında yapılan bir anlaşma ile halledilmesinin ardından Türkiye diğer tüm sorunlu meselelerinde gelişme kaydedecek adımlar atmakta gecikmemiştir. Yunanistan ile 1930 yılına gelindiğinde Nüfus Mübadelesinden dolayı yaşanan kriz büyük oranda aşılmış; Fransa ile okullar ve eski Osmanlı borçlarından kaynaklanan sorunlar giderilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılına gelindiğinde uluslararası alanda önemli sıkıntılarını halletmiş bir ülke olarak devletler arasında kendisine yer edinmişti. Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusu daha önce de dile getirilmiş olmasına rağmen artık 1932'de bu konuda daha ciddi adımların arefesine gelinmişti. Türkiye, bu tarihten önce uluslar arası platformlarda yapılan çalışmalara katılma tecrübesine sahip olmuştu. 1928 yılında Briand-Kellogg arasında gerçekleştirilen Paris Antlaşmasına katılmış, Silahsızlanma hazırlık komisyonu çalışmalarında bulunduktan sonra 1932 yılında da Dünya Silahsızlanma Konferansında bulunmuştur.

Artık bu uluslararası tecrübelerle de sahip olan Türkiye için Milletler Cemiyeti'ne üyelik meselesi üzerinde daha ciddi düşünölebilecek bir konu haline gelmişti. Türk yetkilileri, Türk dış politikası ile bu örgütün amaçlarının bir birleri ile aynı istikamette olduğunu ve bu nedenle üyeliğin normal bir gelişme olacağını çeşitli vesilelerle uluslararası toplantılarda açıklamaya başlamışlardı. Ancak Türkiye üyeliğin kendi başvurusu ile değil Milletler Cemiyeti tarafından yapılacak bir davet neticesinde olmasını istiyordu. Gerçekten de Cemiyet Meclisi Türkiye'nin üye olarak davet edilmesine ilişkin bir karar aldı ve Türkiye bu davete olumlu yanıt vererek 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne girdi.

I. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA

SÜREKLİ BARIŞ İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR VE

MİLLETLER CEMİYETİ'NİN KURULMASI

Uluslararası alanda barışı korumak için yapılan çalışmaların başarısız olmasının en önemli nedeni bu çalışmaların merkezi bir gücün desteğinden mahrum olmasıydı. 1815 Viyana Kongresinin ardından statükonun korunması için atılan tüm adımlar merkezi bir gücün caydırıcılığını arkasına alamadığı için başarısız olmuştu. Viyana kongresi ile alınan kararların ardından “ortaya çıkan Avrupa haritası, korkunun ortaya çıkardığı bir harita idi.”² Bu çabaların neticesinde uluslararası alandaki kaynaşmaların önüne geçilemedi ve farklı şekillerde başkaldırıları devam etti. İnsanlık için savaşın yıkım getirdiğinin anlaşılmış olmasına rağmen devletlerin kendi siyasi çıkarları daha baskın çıktı ve 20. yüzyılın başına gelindiğinde insanlık bir dünya savaşı ile yüzleşmek zorunda kaldı.

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ SONRASI GENEL DURUM

1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi

1918 yılının ilk yarısında Rusya'nın savaştan çekilmesi ile geniş toprak kazanan Almanya ve İttifak devletleri aynı yılın ikinci yarısında sahip oldukları konumlarını korumayı başaramadılar. Özellikle ABD askeri güçlerinin de desteğini almış olan İngiliz ve Fransız güçlerini Almanya ve diğer İttifak devletleri durdurmayı başaramadılar. 1918 yılının Eylül ayına gelindiğinde Almanya, Wilson ilkelerine uygun bir barış antlaşması yapılmasını istediğini ABD'ye bildireceğini müttefiklerine bildirdiğinde artık savaşın sona ermek üzere olduğu anlaşılmıştı.³

1914 yılında başlayan ve büyük yıkımlara neden olan savaş aynı zamanda ülkelerin kamuoylarında da büyük şikayet konusu olmaktaydı. Savaşın yıkımından yorgun düşen halk kitleleri artık barışın yapılmasını ve savaşın sona ermesini istiyordu. Kamuoyunun da barış yönünde baskı kurması ve İttifakların aldıkları yenilgilerin neticesinde 25 Eylül

² Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, (Üçüncü Basım, İstanbul : Der Yayınevi, 1994) s.199-206

³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi: İstanbul, 1995, s.505

1918’de savaştan çekilen ilk devlet Bulgaristan oldu. Selanik’te 29 Eylül tarihinde imzalanan Mütareke ile Bulgaristan silah bırakmış oluyordu.

Güney cephesinde peşi sıra yenilgiler yaşayan ve büyük toprak kayıpları olan Osmanlı Devleti’nin Almanya ile olan fiziksel bağlantısı Bulgaristan’ın teslim olması ile kopmuş oluyordu. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini yaparak savaştan çekildi. Osmanlı Devleti’nin ardından Avusturya da 3 Kasım 1918 tarihinde savaştan çekildi. Kasım ayının başına gelindiğinde İttifak devletlerden Almanya’nın dışındaki tüm devletler mütareke yaparak teslim olmuştu. Almanya da 11 Kasım 1918’de Müttefik devletlerle Rethondes Mütarekesini yaparak teslim olmuş ve Birinci Dünya Savaşı Müttefiklerin galibiyeti ile neticelenmişti.⁴

1.2. Birinci Dünya Savaşı’nın Sonuçları

Uluslararası güç dengesini değiştiren Birinci Dünya Savaşı (1914), Avrupalı devletlerin dünya nüfuz bölgelerini paylaşmak için girdikleri bir mücadelenin silahlı çatışmaya dönüşmesiydi. Özellikle, düzen taraftarı devletler ile kendisine uluslar arası alanda yeni yer edinmeye çalışan devletlerin mücadelesinin Avrupa merkezli olması nedeniyle savaş özellikle bu bölgede büyük yıkımların yaşanmasına neden oldu.⁵ Bu yıkıcı savaşın ardından hem devletlerin mali yapıları hem de halkın iktisadi gücü bitme noktasına gelmişti. Bununla birlikte savaş süresince kendilerine büyük vaatlerde bulunularak motive edilmeye çalışılan halkta büyük bir hayal kırıklığı yaşanmakta ve artık değil daha iyiyi, eskiyi bile temin etmek çok zorlaşmıştı.⁶

Birinci Dünya Savaşının sonunda bu mücadeleden yenik ayrılan imparatorluklar yıkılmış ve yerlerine milliyet unsurunu esas alan yeni bir çok devlet kurulmuştu. Bu yeni devletlerin sınırlarının tespiti sırasında, aynı milliyeti paylaşan kitlelerin başka ülke sınırları içerisinde kalmasına dikkat edilmemesi daha sonra düzen için bir istikrarsızlık unsuru olarak belirmişti. Öyle ki, “...savaştan sonra yabancı bir ülkenin uyruğu durumuna giren azınlıkların toplam sayısı sadece Avrupa’da 16,815,000’e ulaşmış bulunuyordu.”⁷ Savaştan yenik çıkan ülkelerde mağlubiyet ezikliğinin bir tesiri olarak, totaliter nitelikli siyasi hareketlere iltifat edilmesi de takip eden yıllarda uluslararası alanda istikrarın karşısına önemli bir sorun olarak çıkmıştı.

⁴ Aynı, s.506-507

⁵ Mehmet Gönübol ve Ömer Küçükoglu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Atatürk Araştırma Dergisi, Sayı: 2, Ankara: 1985, s.451

⁶ Aynı, s.452

⁷ Vladimir Potyemkin ve diğerleri, Uluslararası İlişkiler Tarihi, Cilt 3, Çeviren: Attila Tokatlı, (İstanbul: May Yayınları, 1979) s.228

Bu yıkıcı savaş ile beraber savaş tekniği açısından da önemli bir değişiklik meydana gelmişti. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde insanlığın yaşadığı bu savaş, ilk topyekün, kitle savaşı idi. Daha önceki dönemlerde yaşanan savaşlar, sınırlarda iki ülkenin orduları arasında gerçekleşiyor, çan ve mal kaybı açısından da yalnız savaş meydanında sonuçlar doğuruyordu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte “savaş” “yalnız askeri güçleri değil, tüm ulusları, işgücünü, endüstriyi ve hatta eğitim dizgesi, sanatı, edebiyatıyla tüm kültürü içeren bir kavram”⁸ halini almıştı.

Savaş şeklinde yaşanan bu değişimin önemi, salt tarih içerisinde değişik bir savaş çeşidini oluşturmuş olmasından ileri gelmemekteydi. Zira, yaşanan bu gelişme ile devletler çok ayaklı bir savaşı yürüttüklerinden hareketle, yeni dış politika amaçları tanımlamaya kendilerini mecbur hissetmişlerdi. Bu da devletleri ekonomik, sanayi, askeri, kültürel gibi bir çok alanda karşı karşıya getirmişti.

“20. yüzyıl, gerçekte, savaş deliliğinin hızla yayıldığı ve Avrupa devletlerinin askeri harcamalarının açıkça gösterdiği gibi, tarihte en çok silahlanılmış dönem olmuştur.”⁹

2. GÜÇ DENGESİNİN YENİDEN KURULMASI

2.1. Yeni Statünün ve Güçler Dengesinin Oluşması

Büyük savaşın ardından uluslararası güç dengesinin merkezinde önemli etkiler meydana getiren gelişmeler peşi sıra yaşanmıştı. Uzun yıllardır devam eden savaşın sonuçlandırılması için Amerika Birleşik Devletleri'nin Müttefiklerin yanında savaşa katılmasını beklemek gerekmişti. Ancak ondan sonradır ki, genel olarak ortada olan savaş Müttefiklerin lehine olarak yön değiştirmiş; Almanya ve müttefiklerinin mağlubiyeti kabul etmeleri ile savaş sona ermişti.

Birinci Dünya Savaşı, sadece savaştan yenik çıkan devletlerin aleyhine olarak uluslararası siyasi hayatta gelişmelere neden olmamıştır. Zira, Müttefiklerin saflarında savaşa giren ve Avrupalı devletler tarafından dünyanın sömürge paylaşımında kendisine de yer verilen Rusya İmparatorluğu da savaşın yıkıcılığından kendisini koruyamamıştı. Savaşın bunalımlı günlerinde önemli iç çalkantıların içerisine düşmüş ve bu gelişmeler siyasal rejiminin değişmesi ile son bulmuştu. Rusya'da rejim değişikliğinin ardından başa

⁸ Aktaran, Melek Fırat, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara : İmge Kitabevi, 1998, s.47

⁹ Aynı, s.46

gelen Bolşevik iktidar, ülke içinde otoriteyi hemen sağlayamamış ve hem eski ortakları olan Avrupalı devletlerle hem de bu devletlerin ülkesi içerisinde destekledikleri eski rejim yandaşları ile uzun bir savaşım içerisine girmişti.

Savaştan mağlup olarak çıkan ve kendisi hakkında Avrupalı galip devletlerin verecekleri kararı beklemek zoruna kalan Almanya ile Batılı bloğun karşısına geçen Rusya, milletlerarası politikada önemli pozisyon kaybına uğramışlardı.¹⁰

“Temelde Almanya sorunu çerçevesinde”¹¹ gelişmiş olan ilk dünya savaşı, uluslar arası politikanın merkezini oluşturan Avrupa için de güç dengesindeki konumu açısından yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. Nitekim, “Birinci Dünya Savaşının yıkıcılığı, Avrupa’nın Dünya politikasındaki üstünlüğünü zayıflatmış, bir yandan Amerika, öte yandan Asya kıtaları dünya politikası içinde sivrilmeye başlamışlardı.”¹²

Gerçekten de Avrupa eskisi gücünü artık kaybetmeye başlamıştı. Milletlerarası alanda planlayıcı ve uygulayıcı durumunda olan Avrupa, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı bu yıkıcı savaşın ardından “yeryüzünün düzenleyici efendisi”¹³ rolünü başkalarına devrettiği sürecin başlamasına engel olamamıştı. Hem savaşın sona erdirilmesinde oynadığı rol hem de savaşın ardından barışın sağlanabilmesi için kendisinden beklenenler düşünüldüğünde Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa tarafından boşaltılar makama en uygun aday olarak görünmekteydi. Avrupa, savaşın ardından kendi iç siyasal haritasını belirlemek ve iç kaynaşmalarına çözüm bulmak için bir araya geldiği Paris Konferansı’nda bile ABD Başkanı Wilson’un etkisini üzerinde hissetmiş, onun görüşlerini tamamen uygulamaya geçirmese de Wilson’u tatmin edecek çözümlere de arkasını dönmeye cesaret edememişti.

Avrupa’nın “efendilik” rolünün son bulduğunu gösteren tüm bu gelişmelere rağmen Versay Antlaşması’nın hemen ardından ABD, kamuoyunun baskısı ve iktidar değişikliğinin ardından geleneksel dış politikası olan Kıta Avrupası’nın sorunlarından kendisini uzak tutma temeline dayanan Monreo Doktrini politikasını tekrar gündeme getirmişti. Bu durum Avrupalı devlet adamlarının, Avrupa’nın eski hakim yapısını devam ettirdiğini düşünmelerine neden olmuştu. Bu da Avrupa’nın siyasi üstünlüğünü kaybetmeye başladığının Batılı siyasi aktörler tarafından tam olarak algılanmasına engel olmuştu.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, “Türkiye ve Batı Dünyasına Genel Bir Bakış (Dün-Bugün-Yarın)”, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara : 8-9 Mart 1990, s. 217

¹¹ Fırat, Ön. ver., s.53

¹² Aynı, s.37

¹³ Aynı, s.31

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere ve kurulmaya çalışılan barış düzenine bakıldığında eski hesaplaşmanın hallinden çok uluslar arası alanda yeni bir hesaplaşmanın temelini atıldığı görülecektir. Takip eden yıllarda devletlerin izledikleri dış politika ve gözettikleri çekincelere bakıldığında tüm aktörlerin “19. yüzyılın siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenini”¹⁴ özledikleri görülecektir. Bu niteliklerinden dolayı iki savaş arası dönem barışı tesis çalışmaları neticesiz kalmış ve yeni bir dünya savaşının tohumları ekilmiştir.¹⁵

2.1.1. Wilson İlkeleri

Birinci Dünya savaşının sonunda üç imparatorluk yıkılmış ve meydana gelen boşlukların giderilmesi ve istikrarsızlığa neden olmaması için güçler dengesinin bir an önce inşa edilmesi gerekmişti.¹⁶ Bu nedenle Müttefik Devletler savaşın galibi olarak, dünyaya verilecek yeni şekli belirlemek için 18 Ocak 1919’da Paris’te bir araya gelmişlerdi. Paris’e “İtilaf Devletleri ile savaşan veya onlara savaş ilan eden 32 devletin 70’e yakın temsilcisi”¹⁷ gitmiş olmasına rağmen Konferansa İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve İtalya yön veren devletler olmuşlardı.

Barış görüşmelerinde mağlup devletlere karşı izlenecek politikada özellikle bazı ilkelere dikkat edilmesi için ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından “8 Ocak 1919’de açıklanan ve tarihe ‘Wilson İlkeleri’ olarak geçen ilkeler, Barış Konferansının ilk günlerinde gündem konusu olmuştur.”¹⁸

Wilson İlkeleri, Amerikan Başkanı tarafından 8 Ocak 1919 tarihinde yaptığı bir konuşmada uluslararası kamuoyuna açıklanmıştı. Bu ilkelere göre, bundan böyle dünyanın geldiği aşama gereği gizli diplomasi ile yöntemleri kullanılmamalı, gizli ittifaklar gerçekleştirilmemeli; uluslararası ticaret ile deniz ticareti, hem savaş zamanında hem de barış zamanında tam bir serbestiye sahip olmalı; devletler tarafından silahların indirilmesine ilişkin adımlar ivedilikle atılmalı; tüm sömürge meseleleri tam bir özgürlük ve adalet içerisinde değerlendirilmeli ve bu sorun çözüme kavuşturulmalı; Almanya, Rusya ve Belçika topraklarını hemen boşaltmalı; Sınır sorunları ivedi olarak çözüme kavuşturulmalıydı. Ayrıca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halklarına özerklik verilmeliydi. Yine bu ilkeye göre “Osmanlı İmparatorluğu çerçevesi içinde yer alan

¹⁴ Aynı, s.29

¹⁵ Gönlübol ve Küçüköğlu, *Ön. ver.*, s.452

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975) s.465

¹⁷ Uçarol, *Ön. ver.*, s.509

¹⁸ Aynı, s.508-509

halklara da özerklik tanınmalı. Ayrıca Boğazlar tüm ülkelerin gemilerine açık tutulacaktır...Büyük ve küçük ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını ve ulusal bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak amacıyla, özel statüleri olan bir uluslar birliğinin en kısa zamanda kurulması için gerekli çalışmalara hemen başlanacaktır.”¹⁹

Adil bir barışın yapılmasını isteyen Wilson tarafından kaleme alınan bu maddeler, mağlup devletler tarafından temkinli ve o oranda da olumlu karşılanmışsa da, İngiltere ve Fransa tarafından çok sıcak karşılanmadı. Çünkü, savaş sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli ittifak antlaşmalarında, savaş sonrası siyasi haritanın ne şekilde belirlenmesi gerektiği yönünde bir çıkar birliği sağlanmıştı.

Daha Birinci Dünya Savaşının başlarında Rusya ve Fransa dışişleri bakanlıkları arasında karşılıklı notalar yolu ile haberleşerek vardıkları ve 1915 tarihli ‘İstanbul Antlaşması’ ile, adı geçen iki ülke Osmanlı topraklarını kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmış bulunuyorlardı. Daha sonra, 26 Nisan 1915 tarihinde Londra Antlaşması ile bu devletlere İtalya da katılmış ve Antalya bölgesi bu devlete bırakılmıştı. Aynı şekilde Ekim 1915’de, İngiltere ile Fransa “Osmanlı Devletinin Asya kıtasındaki topraklarından ne şekilde faydalanacaklarını bir görüşme ile çözümlemek”²⁰ için harekete geçmişlerdi.

Wilson’un açık diplomasi ve özgürce halkların kaderlerinin belirlenme hakkından bahseden ilkeleri ile konferansa hakim olan devletlerin amaçları arasında çelişik bir durum vardı. Ancak bu çok ciddi bir sorun olarak galip devletlerin karşısına çıkmamıştır. Çünkü, Wilson, hayalindeki uluslar birliğinin kurulması için konferansın hemen başında çalışmaların başlamasında ısrarcı davranmış ve bu birliğin statüsünün belirlenmesini istemişti. Konferansın hemen başında Milletler Cemiyeti statüsü tespit edildikten sonra Wilson gelişmeleri anlatmak için ülkesine dönmüştür. Wilson, gizli antlaşmalara karşı çıkmakla birlikte mağlup devletlerin “Milletler Cemiyeti’nin denetimi altında mandater bir rejimle”²¹ galip devletlerin idaresine bırakılmasını öngörmekle zaten bu devletlerin ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarını korumuş olmaktadır.

Adil ve devamlı barış düzeninin kurulmasını samimiyetle arzu eden Wilson, ülkesinde hiç de iyi karşılanmamış, çok ciddi eleştirilere yanıt vermek zorunda kalmıştır.²² Özellikle Versay sisteminin Amerika’ya, Avrupa’nın siyasi sorunlarının içerisine çekeceği ve bunun da Amerika’nın geleneksel dış politikasına aykırı olduğu yoğun eleştiri konusu

¹⁹ Potyemkin, *Ön. ver.*, s. 32

²⁰ Kemal Melek, “Atatürk ve Milli Dış Politikası 1919-1924”, Boğaziçi Üniversitesi, Uluslararası Atatürk Konferansı, Cilt 3, İstanbul: 9-13 Kasım 1981, s.3

²¹ Bige Yavuz, *Kurtuluş savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri-Fransız Arşiv Belgeleri Açısından*, (Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 1994) s. 28

²² Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.529

olmuştur. Bu gelişmelerin yanında Kasım 1920 seçimlerinde de Cumhuriyetçilerin kazanması sonucu Versay Antlaşması Amerikan Kongresi'nde onaylanmamış ve Amerika Birleşik Devletleri geleneksel inziva politikasına geri dönmüştür.

Amerika Birleşik Devletleri'nin politika olarak tekrar inzivaya çekilmesi İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını gerçekleştirmelerini kolaylaştırmıştır. Ancak her devletin kendisine göre yaptığı çıkar tanımlamalarının birbirleri ile uyuşturulması mümkün olamıyordu. Zira, ne İngiltere ne de Fransa barışı düşünmekteydi. Her iki ülke de "...kendi menfaatlerini en iyi şekilde gerçekleştirecek yolu arama endişesinde idiler."²³

Paris Konferansı'nda yaşanan en önemli sorunlardan birisi de Ortadoğu ve Osmanlı topraklarının geleceği hakkında nasıl bir karara varılacağıydı. Bu bölgenin parçalanması hususunda var olan ortak anlayışa rağmen bunun nasıl ve hangi yöntemlerle yapılacağı da ciddi bir sorundu. Özellikle savaş sonrası adil bir barışın sağlanması ve körü körüne sömürgeye karşı bir söylevi içinde barındıran Wilson'un 14 Noktası'nın deklarasyonundan sonra yöntemin nasıl olacağı ciddi bir sorun olmuştu. Mesela, Türkiye tarafından da çok fazla üzerinde vurgu yapılan 12. maddeye göre,

"Türkler'e ait olan kesimden Osmanlı Devleti'nin hakimiyet haklarından emin olarak istifadesi temin edilmeli fakat Osmanlı hakimiyeti altında olan diğer halkların da hayatlarından emin olarak bağımsız bir usul dairesinde ilerlemeleri teminat altına alınmalı ve Çanakkale bütün milletlerin ticaret gemilerine devletlerin garantisi altında açık bulunmalıdır."²⁴

2.2.2. Paris Barış Konferansı

Paris Barış Konferansı, 32 devlet ile dominyonun katılımı ile çalışmalarına 18 Ocak 1919 tarihinde başlamıştır. 1814 Viyana Konferansından sonra toplanan en büyük konferans niteliğinde olan Paris Barış Konferansı devletler yüzlerce temsilci ve danışman ile katılıyordu. Konferansın idaresini Onlar Meclis'i yürütüyordu. Onlar Meclis'i, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın ikişer temsilcisiinden oluşmaktaydı. Konferansta çalışmalar daha çok komiteler ve komisyonlar tarafından yürütülmekteydi.²⁵

Rusya tarafından, Bolşevik ihtilalinin ardından İtilaf Devletleri arasında Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarının kamuoyuna açıklanmıştı.

²³ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.460

²⁴ Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", Atatürk Araştırma Dergisi, Cilt: VIII, Sayı: 23, Mart 1992, s.381

²⁵ Mehmet Gönübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Üçüncü baskı: 1975, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.74-75

Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa etkin ve güçlü bir ortak olarak katılmasının ardından ise daha önceki politikalarda ister istemez bir değişiklik yapmak zorunda kalınmıştı. İşte tüm bu gelişmeler aktörler arasında Paris'te çetin tartışmaların yaşandığı günlerin geçmesine neden olmuştu.

Çözüm için bir araya gelinmiş olmasına rağmen, Paris'te tatmin edici bir çözüme ulaşılamaması durumu daha karmaşık bir hale sokmuştur. Savaştan yenik ayrılmış ülkelerin taksimi, savaş tazminatı gibi konularda net sonuçlara varılamamıştı. İstikrar için "...bütün bu zorlukları da hal etmek gerekiyordu. Ve hava öylesine gergindi ki, en basit anlaşmazlıklar çoğu zaman büyük çatışma nedeni haline geliyordu."²⁶

Buna rağmen Komisyon çalışmaları başladıktan hemen sonra ABD Başkanı Wilson'un isteği üzerine Milletler Cemiyeti Statüsü ivedilikle gündeme alındı. Statü meselesi çözüldükten sonra ise Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan ülkelerle yapılacak barışın nitelikleri tespit edildi ve her ülke ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalandı.²⁷

2.2. Yenilen ve Yenilen Devletler Arasında Yapılan Barış Antlaşmaları

Birinci Dünya Savaşı ile Avrupa'da çok ciddi yıkımlar yaşanmıştı. Savaşın galip devletleri bu yıkımın yaşanmasına neden olan Almanya ile bağlaşıp devletlere yapılacak olan barış antlaşmaları ile gerçek bir bedel ödettirmek istiyordu. Özellikle ciddi güvenlik sorunu yaşamakta olan Fransa, yenik devletlere yaptırılacak olan barış antlaşmalarının ağır bir bedele yakışır olmasını istiyordu. Böylece yenik olan devletler daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na benzer bir maceraya yeniden atılma cesaretini kendilerinde bulamamalıydılar.

Savaşın galipleri tarafından barış antlaşmaları ile yeniden çizilen Avrupa statüsünü ve barış antlaşmalarının şartlarını "yenilgiye uğrayanlar...haksız ve eşitlik ilkesine aykırı...sayıyorlardı. İki taraf arasında en çok tartışma konusu olan bittabi toprak ve sınır meselesi idi. Şikayet konusu olan bir başka nokta da sözü edilen barış antlaşmalarının bir takım hükümlerinin yenilgiye uğrayan devletlere karşı bir takım kayıtlar yüklemiş olması idi."²⁸

Gerçekten yapılan barış antlaşmaları amacına pek uygun değillerdi. Çünkü antlaşmalara konu olan ülke insanlarında adalet ve eşitlik duygusu oluşturmaktan çok haksızlığa uğradıklarını düşündürüyordu. Özellikle sınırların tespiti sırasında hiç de

²⁶ Potyemkin, *Ön. ver.*, s. 206

²⁷ Uçarol, *Ön. ver.*, s.510

²⁸ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.159

gerçekçi olmayan bir çok düzenleme yapılmıştı. “Yabancı topraklarla kuşatılmış ulusal topraklar, yeni kurulan devletlerle savaştan sonra parçalanan eski devletler arasında, zorunlu olarak, çeşitli uyuşmazlık ve sürtüşmelerden doğan çatışmalar yaratacaktı.”²⁹ Mesela sırf Polonya’yı denize ulaştırmak için Alman topraklarında bir kolidor açılmış ve Almanya ikiye bölünmüş idi. Yine Balkanlarda yapılan toprak düzenlemeleri düzeni kurmaktan çok devletlerin bölgeye ilişkin yeni planlar yapmalarına elverişli bir istikrarsız yapı oluşturmuştu.³⁰ Sınır sorunlarının doğal bir uzantısı olarak da azınlıklar meselesi gelecek olan yıllarda devletler arasında yeni çatışma konusu olacak; devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmalarına gerekçe yapılacaktı.³¹

Bu antlaşmaların en zayıf noktası, hem sosyal, siyasal ve ekonomik düzeni sağlamaktan uzak olması hem de yeni baştan kurduğu düzeni kuvvet kullanarak yaşatmaya çalışması idi. Bu antlaşmalar “merkezi Avrupa’nın yüzyıllardan beri süre gelmiş olan düzenini bozmuş”tu.³² Böylece harita üzerinde bir düzen oluşturmakla beraber uluslararası yaşamda temelsiz ve istikrarsızlığın tüm unsurlarını bünyesinde barındıran bir barış düzeni kurulmuştu.³³

2.2.1. Almanya ile Versay Barış Antlaşması

Milyonlarca insanın ölümü ile sefaletine neden olan Birinci Dünya Savaşının ardından galip devletlerin başlıca amaçları Avrupa’nın siyasi haritasını ve sınırlarını yeniden tespit etmektir.³⁴ Bunun sağlanabilmesi için savaşın mağlupları ile bir an önce barış antlaşmalarının yapılması gerekiyordu. Yapılacak olan antlaşmaların esasları Paris Barış Konferansında tespit edildikten sonra ilk barış antlaşması 28 Haziran 1919’da Almanya ile yapıldı.

Almanya ile yapılacak olan barış antlaşması çok ağır şartlar taşımaktaydı ve antlaşma tasarısı Almanya’ya Mayıs ayında bildirildiğinde hiç gecikmeden hemen Almanya tarafından itiraz dile getirilmişti. Ancak Müttefikler Almanya’nın değişiklik isteklerine karşı olumlu hiçbir karşılık verilmedi. Bunun üzerine Almanya Antlaşma tasarısını onaylamak zorunda kaldı.

²⁹ Potyemkin, *Ön. ver.*, s.206

³⁰ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s. 465

³¹ Gönlübol ve Küçüköğlu, *Ön. ver.*, s.451-452

³² Akşin, *Ön. ver.*, s.181

³³ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.466

³⁴ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Dördüncü Basım, Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayın No : 50, 1995) s.181

Versay Sarayı'nın aynalı salonunda düzenlenen bir tören ile imzalanan 440 maddelik antlaşma, Almanya'nın uzun yıllar sürdürdüğü mücadelenin sonucunun Alman ulusu için hiç iyi olmadığını gösteriyordu. Antlaşmaya göre;

- Başta Alsace-Lorraine ve Saar bölgesi olmak üzere bir çok topraktan ya çekilmek zorunda kalınıyor ya da başkaca devletlerin sınırlarına bırakılıyor ve Danzing serbest şehir hâline getiriliyordu.
- Almanya bütün deniz aşırı sömürgelerini bırakmak zorunda kalıyordu.
- Almanya,Avusturya ile birleşmeyeceği gibi Çekoslovakya ile Lehistan'ın bağımsızlıklarını kabul etmek zorunda kalıyordu.
- Zorunlu askerlik sistemi kaldırılıyor ve sınırlı sayıda bir ordu bırakılıyordu.
- Ve Almanya Milletler Cemiyeti'ni onaylamayı kabul ediyordu.³⁵

Öyle bir barış antlaşması hazırlanmıştı ki, şartlarının ağırlığı karşısında daha ilk günden itibaren Alman halkı arasında barış antlaşması büyük bir tepki meydana doğurmuştu. Aslında, Almanya'ya çok ağır şartlar barındıran bir barış antlaşmasının dayatılması Fransa³⁶ tarafından istenilen bir durumdu. Çünkü belki iyice kırılmış olan Almanya'nın tekrar Avrupa'da, Fransa'nın karşısına bir güç olarak çıkması mümkün olmayacaktı. Ancak antlaşmanın şartları öyle ağırdı ki, bu antlaşma ile kurulan sistem, daha ilk günden harekete geçen "karşıt güçlerin ağır baskısı altında bütünlüğünü yitirmekte gecikmeyecektir."³⁷

2.2.2. Avusturya İle Saint Germain Barış Antlaşması, 10 Eylül 1919

Almanya'nın hemen ardından savaştan mağlup çıkan Avusturya ile bir barış antlaşması imzalanmıştır. 10 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Saint Germain Barış antlaşması ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanmakta ve Avusturya küçük bir devlet haline getirilmekteydi. Bu antlaşmaya göre,

- Avusturya devleti Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'ya bazı toprakları bırakmak zorunda kalıyordu.
- Aynı zamanda Adriyatik ve Balkanlar'daki bazı toprakları da boşaltıyordu.
- Almanya ile birleşmeyecek ve savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu.
- Zorunlu askerlik sistemini kaldıracaktı.³⁸

³⁵ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 510

³⁶ Gönlübol ve Küçükkoğlu, *Ön. ver.*, s.451

³⁷ Potyemkin, *Ön. ver.*, s. 205

³⁸ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.463; Uçarol, *Ön. ver.*, s.511

2.2.3. Bulgaristan İle Nöyi Barış Antlaşması, 27 Kasım 1919

İtilaf Devletleri 27 Kasım 1919 tarihinde de Bulgaristan ile Nöyi Barış Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşma da diğerlerinden daha az ağır şartlara sahip değildi. Bulgaristan, Balkan Savaşında elde ettiği toprakların bir kısmı ile Trakya'da toprak kaybına uğramıştı. Yine bu devletin Ege Denizi ile olan bağlantısı kesilerek takip eden yıllarda Bulgar dış politikasında önemli bir sorunun meydana gelmesine neden olunmuştu.³⁹ Bu antlaşmanın maddeleri kısaca şöyleydi:

- Bulgaristan Balkanlardaki bazı topraklarını Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya lehine boşaltacaktı.
- Asker sayısı 25,000 ile sınırlı olacaktı.
- 1920'den başlayarak 2 milyar 250 milyon savaş tazminatı ödeyecekti.
- Deniz kuvvetleri bulundurmayacaktı.⁴⁰

2.2.4. Macaristan İle Trianon Barış Antlaşması, 6 Haziran 1920

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ile kurulan Macaristan ile de 6 Haziran 1920'de Trianon Barış Antlaşması imza edilmişti. Yeni kurulmuş bir devlet olmasına rağmen Macaristan, mağlup devletlerden sayılarak barış antlaşması yapılmıştı. Antlaşmaya göre,

- Slovakya, Transilvanya ve Hırvatistan'ı boşaltacaktı.
- Savaş tazminatı ile ağır ekonomik yükümlülükler getirilmişti.
- Ordudaki asker sayısı 35,000 ile sınırlı hale getirilecek ve zorunlu askerlik kaldırılacaktı.⁴¹

2.2.5. Osmanlı Devleti İle Sevr Barış Antlaşması, 10 Ağustos 1920

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin sonu hakkında ilkelerde anlaşılmış olmasına rağmen ayrıntılarda çıkar çatışmalarından dolayı tam bir anlaşma sağlanamamıştı. Daha sonra toplanan San Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barışın şartları tespit edilmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihinde bu çerçevede Müttefik devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır.

³⁹ Uçarol, *Ön. ver.*, s.511

⁴⁰ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.463; Uçarol, *Ön. ver.*, s.511

⁴¹ Uçarol, *Ön. ver.*, s.511-512

“Osmanlı Devleti’nce kabul edilen fakat Türk milletince kabul edilmediği için yürürlüğe girmeyen, sadece diplomatik bir belge olarak kalan Sevr muahedesine göre”⁴² Osmanlı Devleti ve toprakları parçalanmakta ve devlet niteliğini beraberinde getiren tüm özelliklerini kaybediyordu. Türk Kurtuluş Hareketinden dolayı bu antlaşma hiçbir zaman uygulanmamış ve bunun yerine Müttefikler ile Türkiye arasında 1923 Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

3. MİLLETLER CEMİYETİ’NİN KURULMASI, AMAÇLARI VE YAPISI

Birinci Dünya Savaşının ardından galip devletler yeni uluslararası düzeni korumak için barışı koruma maksadına özgü ilk örgütsel yapı olan Milletler Cemiyeti’ni kurdular. Uluslararası alanda barışı korumak için daha önce yapılan çalışmaların ötesinde bir adım olan Milletler Cemiyeti, barışın korunması için ilk kez müeyyideleri olan bir sistem öngörüyordu. Tüm üye devletlerin saldırgan devlet veya devletlere karşı ortak önlem almasını gerektiren bu sistem, uygulama aşamasında kendilerine büyük roller düşen devletlerin gereken önemi göstermemeleri nedeniyle önemini yitirdi. İkinci Dünya Savaşı ile fiili olarak hayatini kaybeden Milletler Cemiyeti, uluslararası alandaki yerini Birleşmiş Milletler Örgütüne bırakmış ve tamamen ortadan kalktı.

3.1. Milletler Cemiyeti’nin Kuruluşu

1.Dünya savaşının hemen ardından barış savaşın taze ve hala acı veren anılarından uzaklaşmak isteyen insanların beklentilerine yanıt verecek gelişmeler de yaşanmaya başladı.

“Sanayi, tarım, sanat,edebiyat, sosyal, siyasi alanlarda insanlar birbirleriyle gittikçe daha çok kaynaşma ve tanışma fırsatı bulmuşlardır. Dolayısıyla 19. y.y.’a kadar hakim olan değerlerde yavaş yavaş değişimler yaşanmış...devletlerin o zamana kadar izledikleri kapalı diplomasinin gözden düşmesine, açık diplomasinin önem kazanmasına neden olmuştur.”⁴³

Bundan sonraki dönemde önceki yüzyıllardan farklı olarak devletlerin birbirlerinden bağımsız hareket etme şanslarının olmadığı görüldü. Artık 20. yüzyıla gelindiğinde Sanayi alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak yeni Pazar bulma sorununu, her devletin kendi çıkarlarına göre halletme isteği, devletleri sonu belirsiz bir savaşa sürüklediği Birinci Dünya Savaşı ile görülmüştü. Bu nedenle “...devletlerin birbirlerinin çıkarlarını ya da zararlarını düşünmeksizin kendi başlarına bir dış politika izlemelerinin zor

⁴² Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, İkinci Basım : 1958, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.255

⁴³ Zeynep Özden Alantar, ‘*Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi*’, Derleyen Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s.71

olduğu bir dönem başlamıştır.”⁴⁴ Uluslar arası arenada oluşan bu yeni anlayışı reel politika alanına taşıyacak gelişmeler meydana gelmekte pek gecikmemiştir. Artık 20. yüzyıla gelindiğinde uluslar arası örgütlenmenin önemi anlaşılmış ve bu yönde uygulamaların yaygınlaştırılması yönünde etkin çalışmalar başlamıştı.⁴⁵ Temel ihtiyaç olarak ortaya çıkan savaşın önlenmesi ve güvenli bir yaşam ortamının oluşturulması için ulusların ortak olarak yer alacakları bir platform olan Milletler Cemiyeti bu anlayış çerçevesinde gündeme gelmiştir.

3.1.1. Milletlerarası Alanda Barışı Koruma Çabalarının Gelişimi

Barış içinde bir yaşam ve güvenlik, insanlık tarihinde önemi giderek artan bir sorun olarak belirmiştir. Klasik uluslararası ilişkilerde bir politika aracı olarak savaşın kullanılması, ateşli silahların icat edilmesinden sonra insanlık ailesi için çok fazla maliyetler getirmeye başlamıştı. Artık ordular askeri taktikleri uygulama başarılarından daha çok sahip oldukları silahların teknolojilerinin imkanı ölçüsünde başarılar elde eder hale gelmiş ve savaşların yıkıcılığı eskiye nazaran çok artmaya başlamıştı. Bu gelişmelerin ardından uluslar için barış ve güvenlik en büyük ihtiyaç haline geldi.

Uluslararası barış ve güvenliği korumak için yapılan ilk ciddi girişim 19. yüzyılda Napolyon savaşlarının ardından Avrupa’da gerçekleşmiştir. Kutsal İttifak olarak anılan bu girişim İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında gerçekleştirilen 9 Mart 1814 tarihli Chaumont Antlaşması, 26 Eylül 1815 tarihli Kutsal İttifak Antlaşması ve 20 Kasım 1815’te imza edilen Dörtlü İttifak Antlaşması ile kurulmuş bir sistemdir. Dörtlü İttifak’ın 6. Maddesinde şöyle denilmektedir :

“İşbu Antlaşmanın yerine getirilmesini kolaylaştırmak ve garantilemek ve bugün dört Hükümdarı dünyanın iyiliği için birleştiren yakın ilişkileri sağlamlaştırmak için Yüce İmzacı Taraflar belirli devrelerde, gerek Hükümdarların bizzat kendilerinin himayesinde, gerek karşılıklı elçileri aracılığıyla, yüce çıkarlara ve bu devreden herhangi birinde halkların güveni ve gönenci ve Devletin düzeninin korunması için en hayırlı sayılacak tedbirlerin incelenmesine tahsis edilecek toplantılar yenilemeye karar vermişlerdir.”⁴⁶

Büyük devletlerin patronluğunda kurulan bu sistem aslında, kendi çıkar çatışmalarından dolayı uluslar arası dengeyi bizzat bozanlardan oluşuyordu. Diğer küçük

⁴⁴ Bkz. Aynı, s.71

⁴⁵ Kemal Melek, *Ön. ver.*, s.58-59

⁴⁶ Aktaran, Mongenthau H.J., *Uluslararası Politika*, c.II, Çeviren: Baskın Oran-Ünsal Oskay, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1970 s.579

devletler ise bu yeni dengede sadece alınacak kararlara tabi olabiliyorlardı. Bu ittifakın en temel amacı kurulu olan düzeni muhafaza etmektir. Zira, “Usulleri ağırbaşlı ve düzenli olan bu Birlik, Barışın ve Barışın temelini oluşturan ve sağlamlaştıran işlemlerin sürdürülmesinden başka bir amaç” taşıymıyordu.⁴⁷ Ülkelerin ortak hareket ederek dünyanın selameti için bir araya gelip sorunlara çare bularak çatışmaların önünü almak isteyen bu girişim çok fazla yaşama şansı bulmadan 1825 yılında son buldu.

İttifakın ömrünün kısa olmasının temelinde iki nedeni vardı. Bunlardan ilki soyut olarak üzerinde anlaşılan adalet ve kurulu düzeninin korunması fikrinin, somut siyasal yaşamda ne ifade ettiğine ilişkin yorumlamanın İngiltere ile Rusya arasında çok farklı olması idi. İki ülke tarafından kendi çıkarlarına göre yorumlanan kavramlar, çıkarların uyuşmaması durumunda ittifakı işleyemez hale getiriyordu. Diğer neden ise, İttifakı meydana getiren ülkelerin hükümetlerindeki kişilerin genel amaçlara ilişkin görüşleri ve yorumları ile İttifak kurulurken kararlaştırılan ilkelerin arasında farklılıkların olmasıydı.⁴⁸

Kutsal İttifakın başarısızlığının ardında 1919 Milletler Cemiyeti’nin kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde ise yine uluslar arası bir sorunun çözümü için büyük devletler ad hoc olarak bir araya gelerek çözüm aramışlardı. Bu dönemde barışı tehdit edeceği düşünülen sorunlar için konferansların toplandığını görmek mümkündür. Bundan sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında bir uluslar topluluğunun kurulması fikri dile getirilmeye başlamıştı. Bir İngiliz vatandaşı olan Lord Cecil, 3 Eylül 1917 tarihinde, Viyana Konferansında kurulan Kutsal İttifak’ın muhtemel bir Uluslar topluluğuna örnek teşkil edeceğini dile getirmektedir.⁴⁹ Birinci Dünya savaşının ardından geline süreçte artık milletlerin barış özlemi, örgütlü ve sistemli bir uluslar organizasyonunu zorunlu kılıyordu.

3.1.2. Milletler Cemiyeti İçin Ön Hazırlık Çalışmaları

Birinci Dünya savaşının yıkım bakımından daha önce meydana gelen savaşlardan çok fazla şiddetli olması, uluslar arası camiada barışın daimi ve örgütlü olarak sağlanması yönünde isteklerini daha güçlü dile getirmesine neden oldu. Zaten daha savaşın sonlarına doğru Amerikan Başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde açıklanan ve barışın şartlarını anlattığı tarihe “Ondört Nokta” olarak geçen ilkelerde barışın sağlanması için

⁴⁷ 15 Kasım 1818 Tarihli Aix la Chapelle bildirisinden aktaran, Aynı, s.582

⁴⁸ Kutsal İttifak’ın gelişimi için Bkz. Aynı, s.578-587

⁴⁹ Potyemkin, Ön. ver., s.33

uluslar arası örgütlenmenin sağlanması istenmişti.⁵⁰ İlgili açıklamanın 14. maddesinde bu konuda şöyle deniliyordu :

“Büyük ve Küçük ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını ve ulusal bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak amacıyla, özel statüleri olan bir uluslar birliğinin en kısa zamanda kurulması için gerekli çalışmalara hemen başlanacaktır.”⁵¹

Özellikle Başkan Wilson’un kişisel çabaları sonucu Milletler Cemiyeti statüsü Paris Konferansının çalışmalarının başlamasının hemen ardından gündeme taşınmıştı. Zira, Wilson sık sık, “Ben dünyaya . Büyük devletler yer yuvarlağının kendini savunmaktan yoksun kısımlarını aralarında bölüşmekle işe başladılar, halklar ittifakını ancak bu üleştiren sonra kurmağa razı oldular...dedirtmem.”⁵² diyerek bu konudaki ısrarının kuvvetini gösteriyordu.

Amerikan Başkanının Milletler Cemiyet’in kurulmasını kişisel bir mesele kadar önemseyerek hareket etmesi ve Amerika’nın konferanstaki güçlü pozisyonunu da kullanarak isteklerini dile getirmesi karşısında Avrupalı devletler adamları bu talep karşısında çok fazla itiraz etmek istememişler ancak Wilson’un bu tavırlarından da pek hoşlanmamışlardı. Zira, Lloyd George, Wilson için yaptığı bir değerlendirmede şunları söylemekteydi :

“...Milletler Cemiyeti sorunu tartışılırken Hristiyanlığın niçin idealin doruklarına ulaşamadığını açıklamaya koyulduğunda, sözcüğün tam anlamıyla afallatıcı bir duygu patlaması içindeydi. Şu soruyu yöneltti bizlere, nitekim:

‘Hazreti İsa Bütün dünyayı kendine inandırmayı niçin başaramadı bilir misiniz?’ Ve şu cevabı verdi ardından :

‘Çünkü sadece bir ideal vazetmekte, bu ideale götürecek pratik yolları belirtmemekteydi. Oysa ben, Hazreti İsa’nın özlemlerini gerçekleştirmek üzere pratik bir şema öneriyorum.’⁵³

3.2.3. Milletler Cemiyeti’nin Kurulması, 10 Ocak 1920

Milletler Cemiyeti’nin kurulmasına ilişkin olarak Paris Konferansında yürütülen çalışmaların neticesinde 25 Ocak 1919 tarihli toplantısında Milletler Cemiyeti’nin kurulması ve statüsünün tespiti için bir komisyonun kurulmasına ve statünün barış

⁵⁰ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 522

⁵¹ Aktaran, Potyemkin, *Ön. ver.*, s.32

⁵² Aktaran, *Aynı*, s. 115

⁵³ Aktaran, *Aynı*, s. 102

antlaşmalarının birinci bölümünde yer almasına karar verildi. Komisyonun hazırladığı Misak statüsü Konferans Kurulunda 28 Nisan 1919 tarihinde kabul edilmiş ve böylece Milletler Cemiyeti kurulmuş oluyordu.⁵⁴ Başkan Wilson Milletler Cemiyeti Antlaşmasını Barış Konferansına sunduğunda bu vesile ile yaptığı konuşmayı şu şekilde sonuçlandırmıştı:

“Güvensizlik ve nifak perdesi yırtılmış bulunuyor. İnsanlar birbirlerinin gözleri içine bakıyor ve ‘Kardeşiz biz, aynı amacı güdüyoruz’ diyorlar. Şimdiye değin bilincine değildik bunun, ama şimdi artık bilincindeyiz. Ve işte kardeşlik ve dostluk antlaşmamız.”⁵⁵

Milletler Cemiyeti Misakı, Versay Barış Antlaşmasının birinci kısmını oluşturduğu için bu antlaşmanın yürürlüğe girme tarihi olan 10 Ocak 1920 tarihi aynı zamanda Misakın da yürürlüğe girdiği tarih oldu.⁵⁶

Milletler Cemiyeti’nin Amacı

Milletler Cemiyeti Misak’ını oluşturan 26 madde ile 1919 barış antlaşmalarının ilk 26 maddesinin aynı olması Milletler Cemiyeti’nin amaçlarına ilişkin ilk fikri edinmemizi sağlamaktadır. 1919 barış antlaşmaları ile kurulan yeni uluslararası düzen ile Milletler Cemiyeti arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Buradan da yola çıkarak Milletler Cemiyeti’nin en temel amacının 1919 düzenini korumak ve hayatiyetini devam ettirmek olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de “İkinci Dünya Harbinden sonra tasfiyeye uğrayan Milletler Cemiyeti, bütün manasıyla iki harp arası devrin bir müessesesi idi.”⁵⁷

Milletler Cemiyeti Misakı’nın incelenmesi halinde görüleceği üzere Milletler Cemiyeti, “Kökeni 1919 barış antlaşmaları ile özdeş olan temel hukuku dolayısıyla...kurulu düzenin bir savunucusu olarak karar vermek ve hareket etmek”⁵⁸ için teşkilatlanmış bir örgüttü. Zira, “1914-1918 harbinin galipleri 1919 Versay düzeninin korunmasını başlıca amaç edinmişler ve barış ve güvenliğin sağlanmasını buna bağlamak istemişlerdi.”⁵⁹ Misak’ın hemen giriş bölümünde şöyle denilmektedir :

“Yüksek Akit Taraflar:

⁵⁴ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 522-523

⁵⁵ Aktaran, *Potyemkin, Ön. ver.*, s.123

⁵⁶ Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, (İkinci Basım, İstanbul: Beta Basım Yayım) s.3

⁵⁷ Aktaran, *Ahmet Şükrü Esmer, Siyasi Tarih (1919-1939)*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953) s.48-50

⁵⁸ Mongenthau, *Ön. ver.*, s.592

⁵⁹ Akşin, *Ön. ver.*, s.184

Savaşa başvurmama yükümlülüklerini kabul etmek,

Milletler arasında açık, adil ve onurlu ilişkilerin kurulması,

Hükümetler arasında fiili davranış kuralı olarak milletlerarası hukuk anlayışının iyice tesis edilmesi ve teşkilatlanmış halkların birbirleriyle ilişkilerinde adaletin idamesi ve bütün milletlerarası antlaşma yükümlülüklerine saygı gösterilmesi,

Yolları ile milletlerarası işbirliğini ilerletmek ve milletlerarası barış ve güvenliği sağlamak için işbu Milletler Cemiyeti Misak'ını kabul ederler.”⁶⁰

19. yüzyılın diplomasi anlayışına hakim olan gizli diplomasi ve ittifaklar sisteminin insanlığa daima savaş ve yıkım getirdiğinin artık net olarak uluslarca anlaşılmıştı. Bunun sonucu olarak Cemiyet Misak'ının giriş bölümünde “savaşa başvurmama yükümlülüğünün” hemen ardından “açık, adil ve onurlu ilişkilerin kurulması” önemli bir amaç olarak dile getirildiği karşımıza çıkmaktadır. Aslında daha önce Birinci Dünya Savaşının son günlerinde açıklanan Wilson kararlarında ilk tespit edilen gerek olan ve “...hiçbir gizli anlaşma ya da uzlaşma yapılmayacaktır. Diplomasi, herkesin gözü önünde açık iş görecektir.”⁶¹ şeklinde zikredilen açık diplomasi aynı şekilde Milletler Cemiyet Misak'ında kendisine yer bulmuştur.

Giriş bölümünde dile getirilen diğer bir amaç da, milletlerarası hukukun hakim bir yapı olarak tesis edilmesi gereğidir. Milletlerarası hukuka ve bunun en önemli araçlarından birisi olan Milletlerarası antlaşmalardan doğan yükümlülöklere, halklar arasındaki adalet duygusunun rencide edilmemesi için saygı gösterilmesi de önemli bir gerek olarak dile getiriyordu. Birinci Dünya Savaşından önce yaşanan tecrübelerin hatırasını henüz unutmamış olan katılımcı devletler, uluslar arası ilişkilerde sözleşmeler ile kurulan statülere yapılan tecavüzün önlenmesi halinde en önemli savaş nedenlerinden birisinin ortadan kaldırılacağını düşünüyorlardı.

Cemiyet Misak'ının girişinde sıralanan en nihai amaç ise “Milletlerarası barış ve güvenliği sağlamaktır.” Aslında bunun öncesindeki cümlelerde dile getirilen “savaşa başvurmama”, “açık, adil ve onurlu ilişkiler”, “milletlerarası hukuka ve Milletlerarası antlaşma yükümlölüklerine saygı”nın sağlanması ile ulaşmak istenen genel amaç bu cümlede aktarılan “milletlerarası işbirliğini ilerletmek ve milletlerarası barış ve güvenliği sağlamak”tır. Çünkü, açık ve adil diplomasinin olmadığı yerde insanların adalet güdülerinin tatmin olmasını ya da daha iyisini hak ettiğı halde engellendiğini düşünen bir

⁶⁰ Gündüz, A., Ön. ver., s.6

⁶¹ Potyemkin, Ön. ver., s.31

aktörün saldırgan eylemlerden uzak kalmasını beklemek olası değildir. Aynı şekilde milletlerarası yükümlülüklerle saygı duygusunun çiğnendiği hallerde de çatışmaların yaşanması, barış ve güvenliği bertaraf edici eylemlerin her an gündeme gelmesi mümkündür. Bu nedenle Misak'ın giriş bölümünde zikredilen amaçların tamamını genel bir amaç olan “milletlerarası işbirliğini ilerletmek ve milletlerarası barış ve güvenliği”⁶² sağlamanın etrafındaki tamamlayıcı amaçlar olarak görmek mümkündür.

3.2. Milletler Cemiyeti'nin Yapısı

Merkezi Cenevre kenti olarak tespit edilen⁶³ ve üç temel organdan oluşan Cemiyet, üstleneceği faaliyetlerini “daimi bir sekreterliğe sahip bir Asamble ve bir Konsey vasıtasıyla”⁶⁴ gerçekleştiriyordu.

3.2.1. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu

Cemiyetin tüm üyelerinden meydana gelen Meclis, belirtilen aralıklarla, Cemiyet merkezinde ya da üzerinde mutabık kalınacak başka bir yerde toplanma yetkisine sahipti. Aynı zamanda Meclis üyesi tüm devletlerin Meclis'te bir oy kullanma hakkı vardı ve her devlet üç temsilciden fazla kişi bulunduramazdı.⁶⁵

Konsey'de veya Meclis'te bir mesele hakkında bir kararın alınabilmesi için aksi belirtilemediği hallerde “o toplantıda temsil edilen üyelerin ittifakını”n sağlanması gerekiyordu.⁶⁶ Kararlara ilişkin bu hükmün bulunması daha çok güçlü devletlerin lehine bir durum meydana getiriyordu. Çünkü “Küçük ve orta büyüklükteki devletlerin çoğu ekonomik, askeri ve siyasi bakımdan büyük bir devletin desteğine”⁶⁷ ihtiyaçları vardı. Bu devletler de verecekleri oylarının rengini belirlerken genellikle “...kendisine tavsiyesini ima eden büyük devlete karşı”⁶⁸ hareket etmemeye özen gösteriyorlardı. Bu şekilde büyük devletler Cemiyet'in eylemlerinin oluşmasında birinci derecede etkili olma imkanını elde ediyorlardı. Zira, büyük devletler uygun görmedikleri bir karar karşısında hemen bir blok meydana getirebiliyorlardı. Bu da çoğu kez Cemiyet'in kilitlenmesine ve büyük devletleri ilgilendiren konularda etkin hareket etmesine mani oluyordu.

⁶² Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.6

⁶³ M.C. Misakı, Madde 7, tam metni için Bkz., Aynı, s.8

⁶⁴ M.C. Misakı, Madde 2, tam metni için Bkz., Aynı, s.6

⁶⁵ M.C. Misakı, Madde 3, tam metni için Bkz., Aynı, s.6

⁶⁶ M.C. Misakı, Madde 5, tam metni için Bkz., Aynı, s.7

⁶⁷ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.590

⁶⁸ Aynı, s.590

Genel Kurul 3/2 maddeye göre belirli zamanlarda ya da gerekli olan herhangi bir zamanda Milletler Cemiyeti Merkezi'nde toplanabileceği gibi kararlaştırılacak başkaca bir yerde de toplanabilmekteydi.⁶⁹ Aynı zamanda Genel Kurul Cemiyet'in çalışma alanına giren ya da dünya barışını etkileyen her konuya bakma yetkisine sahipti.

Genel Kurul'un gündemini Genel Sekreter hazırlar ve üyelere bildirirdi. Ancak üyelerin 2/3 çoğunluğunun kararı ile herhangi bir konuyu da gündeme alabilmekteydi. Kurul'un bir başkanı ve başkan yardımcıları bulunuyordu. Genel Kurul çalışmalarını daha çok daimi komiteler vasıtasıyla yürütüyordu. Genel Kurula bağlı altı daimi komite bulunuyordu. Bunlar, Hukuk ve Anayasa İşleri Komitesi, Teknik Teşekküller Komitesi, Silahların Azaltılması Komitesi, Bütçe ve Mali İşler Komitesi, Genel ve İnsani İşler Komitesi ile Siyasi Komite idi.⁷⁰

Bir konunun Genel Kurul Meclisi'nde görüşülebilmesi için önce ilgili komiteden geçmesi gerekiyordu. Ancak Meclis 2/3 çoğunluk kararı ile de bir konuyu direk olarak görüşmeye alabiliyordu.

3.2.2. Milletler Cemiyeti Konseyi

Birinci Dünya Savaşı'nda savaş sonrasında Paris Barış Konferansı'nda en önemli rolü oynamış olan devletlerin esas itibarıyla Milletler Cemiyeti'nde de farklı bir konuma sahip olmaları tabii idi. Konsey Milletler Cemiyeti'nin yürütme organı olarak düşünülmüş ve bu etkili devletler tarafından oluşturulmuştu.⁷¹ Üye ülkelerin eşitliği ilkesine göre çalışmakta olan Genel Kurul Meclisi'nin aksine Konsey, üyelerin güç yapısına dayalı bir eşitsizlik temeli üzerinde örgütlenmişti.

Milletler Cemiyeti Konsey'i ise sürekli ve geçici olmak üzere iki tür üyeden oluşmaktaydı. Misak'ın 4. maddesinde "başlıca Müttelik ve Bağlılık Devletler" olarak zikredilen daimi üyeler Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya idi. Maddenin devamında ise bu dört daimi üyenin yanında dört de geçici üyenin bulunacağı belirtiliyordu. Bu üyeler Meclis tarafından seçilecekti ancak, ilk seçim yapıncaya kadar "Belçika, Brezilya, İspanya ve Yunanistan temsilcileri Konsey" in geçici üyeleri olacaktı. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre Meclis çoğunluğunun uygun görmesi halinde başkaca üye devletlerin de Konsey'e daimi üye olarak "intisap" etmesi mümkündü. Daha sonra maddenin 2. fıkrası

⁶⁹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 405; Gönübol, *Ön. ver.*, s.87

⁷⁰ Gönübol, *Ön. ver.*, s.87-88

⁷¹ Soysal, *Ön. ver.*, s.405

gereği Almanya ile Sovyetler Birliği, Konsey'e daimi üye olarak seçileceklerdir. Aynı şekilde geçici üye sayısı da 1936'ya kadar on bir ülkeye kadar çıkarılacaktır.⁷²

Yılda en az bir kez toplanmak zorunda olan Konsey, gerekli gördüğü diğer zamanlarda da "Cemiyet'in faaliyet alanına giren veya dünya barışını ilgilendiren herhangi bir meseleyi"⁷³ görüşme yetkisine sahipti. Burada her üyenin bir oy kullanma hakkı vardı. Konsey'de kararlar prensipte karar katılımcı üyelerin oy birliği ile alınmaktaydı. Bazen veto hakkı karar alımında zorluklar yaşanmasına neden olduysa da sonunda uzlaşma sağlanabiliyordu. Konsey aldığı kararlar ile adaleti gerçekleştirmek çok siyasi bir organ olmasından dolayı daha çok uyuşmazlıkların tarafları arasında anlaşma sağlamaya çalışmaktaydı.⁷⁴

3.2.3. Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği

Milletler Cemiyeti'nin diğer bir organı da Daimi Sekreterlik idi. Bu organ bir Genel Sekreter ile gerektiği kadar sekreter ile personelden meydana geliyordu. İlk Genel sekreter Ek'te adı geçen kişi olacak; diğerlerini ise Meclis'in çoğunluğunun tasvibi ile Konsey tayin edecekti. Genel Sekreter, bu sıfatıyla Konsey ve Meclis'in tüm toplantılarında görevli olarak yer alacaktı.⁷⁵

Sekreter vatandaşı olduğu devletin değil sadece Cemiyet'in hizmetinde çalışan bir görevli olduğu kabul edilmişti. Cemiyet Misakı'nın 6. maddesi 2. fıkrasına göre Genel Sekreteri Genel Kurul'un çoğunluğunun onayı ile Konsey tarafından atanmaktaydı.⁷⁶ Sekreterlik personeli Misakın 7/4. maddesine göre görevlerini yerine getirdikleri sırada diplomatik ayrıcalıklar ile imtiyazlar yararlanabilmekteydi.

3.2.4. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı

Milletlerarası Daimi Adalet Divanı 1920 yılında Milletler Cemiyeti'nin girişimleri ile oluşmuş ve statüsü Milletler Cemiyeti Misakı ile uyumlu olarak hazırlanmıştır. Cemiyet Yasası'nın 14. maddesi Konseyi "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı kurulması için bir tasarı hazırlamak ve bunu Cemiyet üyelerine sunmakla" görevlendirmişti.⁷⁷ Milletler Cemiyeti Konseyi bunun üzerine kurduğu Hukukçular Komitesi ile Dvan yasasını hazırlanmasını sağlamıştı.

⁷² Morgenthau, *Ön. ver.*, s.590

⁷³ M.C. Misakı, Madde 4, tam metni için Bkz., Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.7

⁷⁴ Gönlübol, *Ön. ver.*, s.97

⁷⁵ M.C. Misakı, Madde 6, tam metni için Bkz., Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.7

⁷⁶ Soysal, *Ön. ver.*, 406; Gönlübol, *Ön. ver.*, s.99-100

⁷⁷ Soysal, *Ön. ver.*, s.401

13 Aralık 1920 tarihinde Genel Kurulda kabul edilen statünün ardından Adalet Divanı 1922’de çalışmalarına başlamıştı. 15 üyeden oluşmakta olan Divan üyelerini Millretler Cemiyeti seçmekteydi.

Divan, kendisine sunulacak olan tüm uyuşmazlıklara bakama yetkisine sahipti. Devletler istedikleri takdirde bir beyan ile Divan’ın zorunlu yargılama yetkisini kabul edebilecekti. Bunun yanında Milletler Cemiyeti’nin istekte bulunması halinde Divan, istişari görüş bildirecekti.

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile bazı ikili antlaşmalarda Divan’a bazı atıflarda bulunmuşsa da Divan’ın statüsünü ancak 1935’te kabul etmiştir. Bunun yanında Divan’ın zorunlu yargılama yetkisini bazı şartlar ile kabul etmiştir. Türkiye ile ilgili Divan’ın baktığı en önemli davalardan birisi Musul konusunda Milletler Cemiyeti’nin istemiş olduğu istişari görüş istediği davadır. Daha sonra Lotus-Bozkurt davası da Adalet Divanı önünde görülmüş Türkiye ile ilgili önemli diğer davadır. Bu dava da Divan Türk tezini destekler nitelikte bir karar almıştır. Diğer önemli dava da 1929 yılında İtalya ile Türkiye arasında ihtilaf konusu olan Oniki Ada ile ilgili deniz sınırı meselesidir.⁷⁸

3.2.5. Milletler Cemiyeti’nin Üyelik Sistemi

Milletler Cemiyeti’ne üyeliği belirleyen temel faktör ülkelerin Birinci Dünya Savaşı’nda aldıkları konuma göre tayin edilmiştir. Ülkelerin bu savaşta hangi safta yer almış oldukları o ülkenin Milletler Cemiyeti’ne üye olma statüsünü de belirleyici olmuştur.

3.2.5.1. Asli Üyeler ile Davet Edilen Üyeler

Milletler Cemiyeti’nin üyelik sistemini Misak’ın 1. maddesi düzenlemekte idi. Bu madde, Cemiyet üyelerini “Asli Üyeler” ile “Asli Olmayan Üyeler” şeklinde bir ayrıma tabi tutuyordu. Bu ayrıma temel teşkil eden kaynak ise Birinci Dünya Savaşında devletlerin almış oldukları tavır ve meydana gelen bloklar sistemiydi. Zira, savaşın galipleri tarafından teşkil edilen bu örgüte üye olmayı en fazla hak eden ülkeler, savaşta Müttefiklerin yanında yer almış ya da tarafsız kalmış devletlerdi.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasi haritasını, savaşın galipleri ile savaşın mağlupları şeklinde ikiye bölen bir anlayışla hareket eden müttefik devletlerin Milletler Cemiyeti Misakında, kendilerini “Asli” olarak tanımlayarak oluşturmaya çalıştıkları hukuki yapıyı daha baştan sakatlamış oluyorlardı. Çünkü, tüm devletlere eşit bir şekilde

⁷⁸ Soysal, Ön. ver. s.402-403

yaklaşmayan bu ayrım galiplerin hakim durumunu, daha en baştan mağlupların karşısına çıkarmakta idi. Böylece ülkeler bir ayrıma tabi tutularak savaşın mağlubu olan ülkelerin halkalarının adalet duygusu rencide ediliyor ve daha başlangıçta savaşın sonrasında kurulmak istenen uluslar arası barış düzeni yara alıyordu.

Asli üyeler hakkında Misak'ın 1. maddesinde şöyle deniliyordu :

“Milletler Cemiyeti'nin asli üyeleri, İşbu Misak'ın Ek'inde isimleri belirtilen imzacı devletlerle Ek'te isimleri belirtilip ihtirazi kayıt (çekince) ileri sürmeden katılacak diğer Devletler olacaktır.”⁷⁹

Maddeden de anlaşıldığı üzere asli üyeler iki gruptan oluşuyordu : Antlaşmayı imzacı devletler ve ekte adı zikredilmiş olup bir çekince sürmeden katılmayı beyan eden devletler. İmzacı devletler Misak'ın ekinde şöyle sıralanmaktaydı :

“Belçika, Bolivya, Brezilya, britanya İmparatorluğu (Avusturalya, Kanada, Yeni Zellanda, Güney Afrika), Çin, Küba, Çekoslovakya, Ekvator, Fransa, Yunanistan, Guatamala, Haiti, Hicaz, Haunduraz, İtalya, Japonya, Liberya, Nikaragua, Panama, Peru, Polonya, Portekiz, Romanya, Yugoslavya, Amerika Birleşik Devletleri (sonra taraf olmadı), Uruguay.”⁸⁰

Yine Misak'ın ekinde katılma beyanını bildirmek ve bir çekince ileri sürmemek kaydıyla asli üye olma hakkına sahip olarak şu ülkeler sıralanmaktaydı :

“Arjantin, Şili, Kolombiya, Danimarka, Hollanda, Norveç, Paraguay, İran, Elsalvador, İspanya, İsveç, İsviçre, Venezuela.”⁸¹

3.2.5.2. Diğer Devletlerin Cemiyet'e Üye Olabilme Şartları

Müttefik devletler Cemiyet'in üye sistemini belirlerken kendilerine ve tarafsızlara ayrıcalıklı bir statü tespit ederken diğer devletlere de Cemiyeti'n kapılarını açık tutmayı ihmal etmemişlerdir. Maddenin 2. fıkrası bu gibi devletler için şu hükmü içeriyordu :

“Ek'te zikredilmeyen herhangi bir tam bağımsız devlet, dominyon veya müstemleke (Koloni)'nin milletlerarası yükümlülüklerini yerine getirme için samimi niyet taşıdığı hususunda etkin garantiler vermesi ve Cemiyet'in kara, deniz ve hava kuvvetleri ve askeri teçhizatı hususunu vaaz edeceği düzenlemeleri kabul

⁷⁹ Bkz., Aynı, s.6

⁸⁰ Bkz., Aynı, s.4

⁸¹ Bkz., Aynı, s.4

etmesi şartıyla, Asamble'nin üçte iki çoğunluğunun kendisini üyeliğe kabul etmeyi uygun görmesi halinde, Cemiyet üyesi olabilirler.”⁸²

Misak'ı hazırlayan irade asli üye olarak tanımladığı savaşın galipleri ile tarafsızların üye olmalarında geçerli olan kolay mekanizmanın aksine burada üye olmak isteyen bir devletten bir çok şey istemekteydi. Her şeyden önce ülkelerden “samimi niyet” taşıdığını garanti etmesini istenmektedir ki buna karar verecek olan yine savaşın galipleri olarak müttefiklerdi. Bunun yanında “Cemiyet’in kara, deniz ve hava kuvvetleri ve askeri teçhizatı” konusunda vereceği tüm kararları baştan kabulleneceğini belirtmesini ve bunun yanında ek olarak yine asli üyelerin 2/3 çoğunluğunun bu üyeliğe onay vermesini şart koşuyordu. Şartların bu şekilde sıralanması asli üyeler ile diğerleri arasındaki ayrımı daha belirgin kılmakta ve adalet duygusunun incinmesini daha belirgin kılmaktaydı.

Bir Cemiyet üyesinin örgütten ayrılmak istemesi halinde bunun gerçekleştirilmesi için bu isteğini en az iki yıl önceden bildirmesi gerekiyordu. Ancak bunu yaparken tüm “milletlerarası yükümlülüklerini ve işbu Misak’tan doğan bütün yükümlülüklerini çekilme sırasında yerine getirmiş olması”⁸³ gerekiyordu.

Son olarak üyelik sistemine ilişkin olarak değinilmesinde fayda olan diğer meselede Milletler Cemiyeti’ne üye olabilecek aktörlerin kimliğidir. Uluslararası örgütler genellikle bağımsız devletler tarafından oluşturulur ve bu örgütlerde de sadece bağımsız devletler üye olarak yer alabilirler. Ancak Milletler Cemiyeti Misakının üyelik statüsünü belirleyen 1. maddesine göre, bağımsız devletlerin yanında devlet statüsünü kazanamamış olan dominyonlar ile sömürge statüsündeki topluluklar da Milletler Cemiyeti’ne üye olabilmektedirler.⁸⁴

4. MİLLETLER CEMİYETİ’NİN BARIŞI KORUMA ÇALIŞMALARI

Versay Antlaşmasının ardından barışı güçlendirmek için yapılan tüm çalışmalar yeni düzeninin istikrarını sağlamaya yetmiyordu. Aslında yeni düzenin mimarları da bunun farkındaydılar. Çünkü, yeni barış antlaşmalarını kerhen imza etmek zorunda kalan yenik devletlerin hem yönetici sınıfı hem de halk kitleleri kendilerine empoze edilen şartlar karşısında ulusal onurlarının rencide edildiğini düşünüyorlardı. Bunun yanında siyasal yaşamda da düzen kurulabilmiş değildi. “Galipler ile yenikler arasındaki, kapitalistler ile

⁸² Bkz., Aynı, s. 6

⁸³ M.C. Misakı, Madde 1 / 3, Bkz., Aynı, s.6

⁸⁴ Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, (Dördüncü baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1995) s.113

sosyalistler arasındaki çekişmeler, sistemin temelini durmaksızın çürütmekteydi.”⁸⁵ Yapılan tüm düzenlemeler ile yeni bir hukuksal düzen oluşturulup uluslar arası alanda buna saygı gösterilmesi beklenecekti. Ancak bir hukuk sisteminden bahsedebilmek için “devletler ailesinin üyeleri arasında bir denge”nin⁸⁶ bulunması zorunluydu. Ancak yeni kurulan Versay sisteminde dengeli bir yapıdan ziyade bir tarafta savaşın galipleri ve her istediğini yapma şansına sahip olan ülkeler ile diğer tarafta çok ağır şartların kendilerine empoze edildiğini düşünen savaşın mağlubu olan devletler vardı. Bu da sistemin işlerliğini sürdürebilmesi için çok iyi olmayan bir tabloya işaret ediyordu.

Tüm bu eksikliklerin var olmasına rağmen yine de bir savaş ihtimaline karşı barış ve güvenliği koruyabilecek tek milletlerarası merkez vardı ki, o da Milletler Cemiyeti idi. Bunun farkında olan çevreler “misakın boşluklarını dolduracak ve milletlerarasında çıkacak anlaşmazlıkları kolaylıkla çözmeye yarayacak bir takım özel paktlar ve antlaşmalar”⁸⁷ yapmaya çalışmışlardır.

4.1. Cenevre Protokolü

Uluslar arası alanda savaş tazminatlarının ödenmesi sorunun Dawes planı çerçevesinde bir çözüme kavuşturulması karşısında istikrarın önündeki önemli bir engelin aşıldığı düşünmüş ve bir sevinç havası meydana gelmişti. Çünkü bu plan çerçevesinde Almanya’ya bir çok ödün verilmiş ve böylece Alman ulusunun rencide olan duyguları tamir edilmeye çalışılmıştı. Ancak buna rağmen hala Milletler Cemiyeti’nin gündeminde bulunan en önemli sorun güvenlik meselesi idi. Fransa’nın güvenliği açısından sıkıntılı durum hala devam ediyordu. Çünkü temelde İngiliz politikasının bir uzantısı olarak Almanya’nın çok fazla ezilmemesi ve belirli bir gücü daima elinde bulundurması yönündeki eğilimin Almanya’nın güçlenmesi ile sonuçlanması halinde Alman-Fransız sınırı üzerindeki tehlikeli durum devam etmiş olacaktı.

İşte bu ortam içerisinde uluslar arası sorunların barışçı yollar çerçevesinde halledilmesine ilişkin yapılan çalışmalar içerisinde “kollektif garanti paktı” gündeme gelmişti. Bu konu Cemiyeti’nin Eylül 1924 tarihinde gündemine taşınmış ve tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Burada da İngiliz görüşü ile Fransız görüşü arasındaki ayrılık dikkat çekiyordu.

⁸⁵ Potyemkin, *Ön. ver.*, s.360

⁸⁶ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.361

⁸⁷ Akşin, *Ön. ver.*, s.170

Fransa en temel meselesi olan sınırların güvenliğinin birinci planda gündeme alınmasını ve bu konuda bir karar alınmasını istiyordu. Bunun karşısında ise İngiltere kendi dış politikasının merkezine koyduğu silahların sınırlandırılması meselesini ilk olarak gündeme alma taraftarıydı.⁸⁸ Denizlerdeki hakimiyetinden emin olan İngiltere, kara silahlarında yapılacak bir sınırlandırmanın, Avrupa'daki en güçlü kara ordusuna sahip Fransa'yı etkileyeceğini düşünüyordu. Buna karşılık Fransa, tüm güvenlik politikasını bu güçlü ordu üzerine kurmuş olduğundan İngiliz yaklaşımına sıcak bakmıyordu.

Fransa'nın Avrupa'da çok fazla güçlenmesini istemeyen Britanya bu ülke tarafından ortaya atılan askeri ittifaklara dayalı olan kolektif garanti sistemine hiç sıcak bakmıyordu. Britanya, askeri ittifakların artık ülkelerin güvenliği açısından etkili olmadığını dile getiriyordu. İngiltere Başbakanı Mac Donald, Kollektif güvenlik sisteminin görüşüldüğü Cemiyet toplantısında askeri ittifaklar yerine hakemlik kurumuna vurgu yaparak bu konuda şunları söylüyordu :

“Askeri ittifakların devletlerin güvenliğini garanti alabileceğine katiyen inanmıyoruz. Bize göre bu ittifaklar...bizi 1914'tekine benzer bir duruma düşürme tehlikesiyle karşı karşıya getirebilir.

Barışın ve güvenliğin temel koşulu, adalettir; özellikle de, her ütrü tutkudan üstün tutulan adalettir.”⁸⁹

Buna karşılık Fransız Başbakanı Herriot, Hakemlik kurumunun gerekli olduğunu ancak güvenliğin sağlanmasında yetersiz kalacağını dile getirdiği konuşmasında şunları söylüyordu:

“Hakemlik, güvenlik, silahsızlanma, Aziz meslektaşlarım, kurmakla görevli olduğumuz tapınağın üç ana sütunu, bizce bunlardır. Bu tapınağın ışıklar içinde gökyüzüne doğru biraz daha yükselebilmesi için, sağlam temelli olması gerekmektedir.”⁹⁰

Tüm bu tartışmalara rağmen 2 Ekim 1924 günü “Uluslar arası uyuşmazlıkların Barışçı Yoldan Çözümünü Öngören Protokol” Milletler Cemiyeti tarafından kabul edildi. Protokolün giriş kısmında şu satırlara yer veriliyordu:

“İşbu protokolün amacı, ulusal silahların, bir yandan ulusal güvenlik gerekleriyle, öte yandan da ortaklaşa bir eylemin zorunlu kıldığı uluslararası

⁸⁸ Potyemkin, *Ön. ver.*, s.503

⁸⁹ Aktaran, *Aynı*, s.503

⁹⁰ Aktaran, *Aynı*, s.504

yükümlülüklerin yerine getirilme gerekleriyle bağdaşacak bir minimuma indirilmesinin sağlamaktır.”

Protokolün 2. maddesinde ise “İşbu protokole imza koyan devletler, ne birbirlerine karşı ve ne de burada belirlenen bütün yükümlülükleri gerekince kabul edecek bir başka devlete karşı hiçbir şekilde ve durumda savaşa başvurmamayı yükümlenirler.”⁹¹ denilmekteydi.

Bu protokol ile imzacı devletler bir uyuşmazlığın yaşanması durumunda çatışma konusunu hakeme başvurma yoluyla çözmeye çalışacaklar ya da Milletler Cemiyeti’nin vereceği kararı bekleyeceklerdi. Bir devletin bu kurala uymaması halinde o devlete karşı saldırgan devletlere karşı uygulanacak prosedür harekete geçirilecekti. Bunun yanında taraftar olan devletlerin yükümlülükleri ülkenin “coğrafi durumunun ve silahlanma koşullarının elverdiği ölçüde”⁹² belirlenecek, daha fazlasından sorumlu olmayacaktı. Ancak protokolde yer alan bu hüküm, daha sonra devletler tarafından yükümlülüklerden kaçmak için istismara konu olacaktır.

Fransa’nın büyük bir iştahla imzaladığı protokol İngiltere’de Muhafazakarlar takılmıştır. Zira, Mac Donald kabinesinden sonra iktidara gelen Muhafazakarlar, bağımsız bir dış politika gerekçesiyle protokolü imzalamamışlardır. Bu da Cenevre protokolünün hayata geçmesine mani olmuştur.⁹³

4.2. Silahsızlanma Çalışmaları

Birinci Dünya Savaşı, savaş tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Artık savaş, orduların savaş meydanında boy ölçüşmesinden daha fazlasını ifadeye etmeye başlamış; “bütün milletçe sonuna kadar dayanma ve millet çapında”⁹⁴ var olma mücadelesi halini almıştı. Bu nedenle bu ilk yıkıcı savaşın ardından uluslar arası arenada aktörlerin güç mücadelelerinin göstergesi durumundaki silahlanma yarışının önüne geçilerek bu olgunun en yaygın neticesi olan savaşın da ortadan kaldırılması arzu edilmişti.⁹⁵

Aslında silahsızlanma konusunda milletlerarası alanda bir çalışmanın yapılmasının gereği çok önceki tarihlerde gündeme getirilmişti. Daha 1816 yılında Rus Çarı, uluslara yaptığı bir çağrıda silahlı kuvvetlerin indirilmesi istemekteydi. Buna benzer bir istek daha

⁹¹ Milletler Cemiyeti, Resmi Gazete, 23 numaralı ek: 5. Asamble’nin kararları, Cenevre, 1924, Aktaran, Aynı, s.504

⁹² Milletler Cemiyeti, Resmi Gazete, 23 numaralı ek: 5. Asamble’nin kararları, Cenevre, 1924, Aktaran, Aynı, s.504

⁹³ Esmer, Ön. ver., s.20

⁹⁴ Akşin, Ön. ver., s.138

⁹⁵ Morgenthau, Ön. ver., s.497

sonra 1831 tarihinde Fransa tarafından dile getirilmişti. Her iki isteğe de devletler tarafından sempati ile bakılmış ancak ciddi bir netice elde edilememişti. Buna benzer silahların ya da silahlı kuvvetlerin indirilmesi isteği III. Napolyon ve daha sonra da İtalya tarafından 1877’de dile getirilecek; ancak bir netice yine alınamayacaktır.⁹⁶

Bu başarısız girişimlerin ardından 1899 tarihinde toplanan I. La Haye Barış Konferansı’nda konu tekrar irdelenmiş ve kararlar alınmıştı. Bu konuda Konferans, “askeri masrafların azaltılmasının insanlığın maddi ve manevi refahını arttırmak için arzuya değer olduğuna” ve “kara ve deniz kuvvetlerinde ve savaş bütçelerinde indirim yapma olanaklarını araştırmak için devletlerin harekete geçmeleri”⁹⁷ gereğini kabul etmiştir. 1907 tarihinde kırk dört devletin katılımı ile toplanan II. La Haye Barış Konferansı’nda da “1899 Konferansı’nın askeri masrafların kısılmasına ilişkin kararını” teyit ettikten sonra devamla “o zamandan beri geçen süre içinde askeri masrafların önemli derecede arttığını ve devletlerin bu sorun üzerinde durmalarının çok önem taşıdığı”⁹⁸ vurgulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan yeni Avrupa düzeninin üzerine oturduğu önemli taşlardan birisi de silahların azaltılması esası idi. Barış Antlaşmalarının esasları hakkında Ondört ilkesini kamuoyuna açıklayan Wilson da savaş sonrasında barış ortamının ve barış düzeninin sağlanabilmesinin ön koşulu olarak silahların azaltılmasının altını çiziyordu. Bunun yanında özellikle dünya savaşının mağlubu olan devletlerle yapılan barış antlaşmaları muhatabı olan yenik devlete çok ağır silah ve askeri araç-gereç kısıtlamaları öngörmekteydi.⁹⁹ Versay Antlaşması’nda, silahlara ve silahlı güçlere ilişkin çok ağır hükümlerin gerekçesi olarak, diğer bütün ulusların silahsızlanmalarına hem başlangıç olmasının sağlanması hem de bunun mümkün kılınması olarak gösterilmiştir.¹⁰⁰

Ancak silahsızlanmanın genel bir yapı oluşturması için bunun yanında Milletler Cemiyeti Misakı’nda da silahların indirimi hakkında bir hükme yer verilmiştir.

Cemiyet Misak’ının 8. Maddesi bu konuda şu hükmü içermekteydi :

“Cemiyet üyeleri, barışı korumanın; milli silahları ve teçhizatı, milli güvenlik ve milletlerarası yükümlülüklerin müştereken yerine getirilmesi ile uyumlu en düşük noktaya indirilmesini gerektirdiğini kabul eder.

⁹⁶ Aynı, s.498-499

⁹⁷ Aynı, s.499

⁹⁸ Aynı, s.499

⁹⁹ Armaoğlu, Ön. ver., s. 533

¹⁰⁰ Morgenthau, Ön. ver., s.500

Konsey, her bir Devletin coğrafi durumunu ve şartlarını dikkate alarak Hükümetlerin görüşmesi ve bireysel olarak karar alabilmeleri amacıyla indirim planları hazırlayacaktır.”¹⁰¹

Maddeden de anlaşılacağı üzere Milletler Cemiyeti Misak'ı, üyelerinin silahların indirimi konusunda harekete geçmelerini temin etmek için kendisine de görevler yüklemekteydi. Konsey, silah indirimine kıstas oluşturacak planın hazırlanması görevini kendi üzerine alıyordu.

Misak'ın kendi organına yüklediği bu pozitif görevin yanında aslında maddenin yapısına dikkatli bakıldığında iki serbest bırakılan nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki silahların indirimi için gerekli kıstas olarak “milli güvenlik ve milletlerarası yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile uyumlu en düşük” noktanın gösterilmesidir. İkinci nokta ise bu indirimin gerçekleştirilmesinde ilgili ülkenin “coğrafi konumu ve şartlarının” dikkate alınacağını belirtmiş olmasıdır. Çünkü tüm bu kayıtlar devletlerin silahsızlanma şartlarından kendilerini kurtarmak için kullanabilecekleri kadar subjektif niteliktedirler. Ve her bir devlet, kendi yorumunun en sonunda saygıyla karşılanmasını beklemeye hakkına sahip görünmektedir. Zira, bu şartların her devlet için kimin ve hangi kıstaslara dayanarak yerine gelip gelmediğini tespit edileceği maddede net olarak belirtilmemiştir.

Silahsızlanma meselesinin üzerine çok kere eğilinmesine rağmen deniz silahlarının sınırlandırılmasında yaşanan bazı ufak gelişmelere rağmen genelde silahsızlanma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bu çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedenleri arasında “Fransa'nın 1919'dan sonra güvenliğini bölge ittifakları ile sağlama çabası, Almanya'nın Versay ile kendisine kabul ettirilmek istenen şartları tanımaması ve Sovyet Rusya'nın da Batılılarla dostane olunmayan ilişkileri”¹⁰² yer alıyordu.

4.2.1. Silahsızlanma Komisyonu

Milletler Cemiyeti, kuruluş şartında silahsızlanma meselesini bir sürece bağladıktan sonra bu konudaki çalışmalarına hemen başlamıştır.¹⁰³ Milletler Cemiyeti şartında silahsızlanmayı hükme bağlayan 8. maddesi silahsızlanma çalışmalarının yürütülmesinde görüş bildirmek için bir daimi komisyonun kurulmasını öngörmektedir. Maddenin tam metni şöyledir :

¹⁰¹ Bkz., Gündüz, A., Ön. ver., s.8; Akşin, Ön. ver., s.139

¹⁰² T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973) s.4

¹⁰³ Akşin, Ön. ver., s.139

“1. ve 8. madde hükümlerinin icrası ve genel olarak kara, deniz ve hava (kuvvetleri) ile ilgili sorunlar bakımından Konsey’e görüş bildirecek daimi bir Komisyon kurulacaktır.”¹⁰⁴

Bu hükümde kurulması öngörülen Komisyonun, 8. maddede dile getirilen silahsızlanma konusunda açıkların giderilmesinde çok etkin bir role sahip değildi. Çünkü maddeden de çok net bir şekilde anlaşıldığı gibi bu komisyon sadece bir görüş bildirecek ve ötesinde herhangi bir yaptırıma sahip olamayacaktı. Yapması gereken sadece Konsey üyelerine alınması gerektiğini düşündüğü görüşlerini iletecek ve bunların uygulanıp uygulanmayacağını bekleyecekti. Çünkü, silahsızlanma meselesinde bir anlaşmanın gerçekleşmemesi halinde anlaşmazlığın taraftarları genellikle Konsey üyeleri durumundaki güçlü devletlerden birisi olacaktı. Bu durumda aleyhine yaptırım öngörülen devlet, komisyonun gerekli gördüğü önlemlerin Konsey’de kabul görmemesi için Konsey’de Komisyon görüşlerinin karşısında oy belirtmesi yeterli olacaktı.

Bu eksikliklere rağmen Milletler Cemiyeti Şubat 1921 tarihinde Kara silahsızlanması konusunda bir Karma Komisyon kurmuş ancak, bu konuda bir gelişme sağlanamamıştı. Bu başarısızlığın arkasında Avrupa güçler dengesini oluşturan aktörlerin kendi güvenlik tanımlamaları yatmaktaydı.

Fransa, tüm politik hesaplarını Almanya karşısında kendi güvenliğini garanti altına almak üzerine yapmaktaydı. Ancak bunun için yapmayı düşündüğü ittifak antlaşması İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından sıcak karşılanmadığı için geçerlilik kazanamadı. Bu nedenle güvenliğinin tek temel taşı kalıyordu ki, güçlü kara ordusu ve silah gücü. Bu nedenle silahlanmaya getirilmek istenen kısıtlamalara olumlu yaklaşmıyordu. Bunun için de uluslar arası topluma yaptığı açıklamada, Almanya’nın Versay Antlaşması hükümlerini yerine getirmediğini gerekçe olarak ileri sürüyordu.¹⁰⁵ Cemiyet üyesi devletler Misak’ın 8. maddesi çerçevesinde silahsızlanma çalışmalarına katılmalarından önce Milletler Cemiyeti’nden güvenliklerini garanti altına alan bir güvencenin verilmesini istemeleri ayrı bir sorundu.¹⁰⁶

Milletler Cemiyeti Konseyi silahsızlanma konusunda formüller ve planlar hazırlamak için 1925 tarihinde bir “Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu” kurulmasına karar verdi. Locarno Antlaşması’nın imzalanmasının ardından Fransa’nın Almanya karşısında İngiliz desteğini sağlamış olması silahsızlanma konusunda daha ciddi

¹⁰⁴ Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.8

¹⁰⁵ Esmer, *Ön. ver.*, s.46

¹⁰⁶ Akşin, *Ön. ver.*, s.140

adımların atılması için uygun bir ortamın oluşmasını kolaylaştırmıştı.¹⁰⁷ Bu hazırlık komisyonu ileriki bir tarihte toplanacak olan konferans için çeşitli planlar üzerinde çalışmalar yapacak ve konferansta etkin sonuçlar alınmasını temin için devletlerin ortak görüşünü yakalamaya çalışacaktı. Komisyonda, Cemiyet üyelerinin yanında mecliste temsilcileri bulunmamasına rağmen coğrafi konumları itibarıyla öneme sahip olan ülkeleri ile yine Cemiyet üyesi olmayan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği temsilci bulunuyordu. Bu konferansa Cemiyet üyesi olmadığı halde Türkiye de katılmıştı. Konferansa katılmak için Tefik Rüştü Aras'ın başkanlığında bir özel bir Komisyon kurulmuştu.¹⁰⁸

4.2.2. Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı

Amerika Birleşik Devletleri, deniz gücü bakımından İngiltere ile arasında bir oran tespit etmek istemekteydi. Bunun gerçekleşmesi için İngiltere ile ABD arasında ya bir uzlaşa sağlayacak ya da bunu karşılıklı bir yarış içerisine girerek oluşturmaya çalışacaktı ki, bu yarış ekonomik yıpranmayı beraberinde getirecekti. Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Japonya da deniz gücü bakımından Amerika ve İngiltere kadar güçlü bir yapı kazanmaya başlamıştı. Bu iki ülke denizlerde Japonya gerçeğini de artık kabul etmek zorundaydılar.¹⁰⁹ Amerika hem İngiltere ile hem de bu ülke ile bir yarış içerisine girmek istememekteydi.

Japonya ile bir askeri ittifak içerisinde olan İngiltere de Amerika ile Japonya arasında bir çatışmaya gitme tehlikesi olan silahlanma yarışını hiç istemiyordu. Aynı zamanda İngiltere kendi imkanları içerisinde deniz silahlarını bir oran çerçevesinde düzenlemeye tabi tutmaya olumlu yaklaşıyordu. Bu şekilde deniz silahlanmasında ekonomik külfeti olan askeri-siyasi bir meseleyi halletmiş olacaktı. Bu nedenlerden ötürü İngiltere ile Amerika arasında aynı yönde düşünmekten dolayı deniz silahlanması konusunda bir anlayış birliği meydana gelmişti.¹¹⁰

Uzakdoğu'da devletler arasında rekabetin kızışması çok uzak bir ihtimal değildi. Amerika Birleşik Devletleri 1920 tarihinde bir deniz silahları alanında büyük bir programı hayata geçirmişti. 1902 tarihli İngiliz-Japon ittifak anlaşmasının süresi 1921 tarihinde dolmuş ve tekrar yenilenmemişti. Devletler bir taraftan mali yükü ağır olan ve sonucunun ne olacağı kestirilemeyen bir silah yarışını istemiyor diğer taraftan da bir teyakkuz halini

¹⁰⁷ Esmer, Ö.n. ver., s.47

¹⁰⁸ Akşin, Ö.n. ver., s. 145-146

¹⁰⁹ Morgenthau, Ö.n. ver., s.505

¹¹⁰ Aynı, s.506

muhafaza ediyorlardı. Bu duruma bir son vermek ve Uzakdoğu meselesini görüşmek üzere Amerika Birleşik Devletleri, Kasım 1921 tarihinde ülkelere bir çağrıda bulunmuştur.¹¹¹

Bu çağrı üzerine Kasım 1921 Tarihinde Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı toplanmıştır. Konferansın açılışında konferansa başkanlık yapan ABD başkanı Harding verdiği söylevde konferans çalışmalarının “savaşta bıkmış usanmış olan halklar tarafından” yürütüleceğini ve amaçlarının “bütün dünyaya huzur sağlayacak bir düzen” kurmak olduğunu dile getirmişti.¹¹² Herkese açık olan konferansta ilk Antlaşma Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Japonya arasında yapıldı. Bu antlaşma ile taraftar olan devletler pasifikte karşılıklı olarak saygıya dayalı bir politika izlemeyi kabul ediyorlardı.

Şubat 1922 tarihinde ise ikinci antlaşma ABD, İngiltere, Japonya, Fransa, Belçika, Çin, İtalya, Hollanda ve Portekiz arasında yapıldı. Bu antlaşma ile Çin hakkındaki politika belirlenmiş ve Çin’in egemenliği ve bağımsızlığı teyit edilerek eşit şartlar altında ticaretin gereği dile getirilmiştir.¹¹³ Şubat ayı içerisinde tarafları ABD, İngiltere, Japonya ve İtalya olan bir antlaşma daha yapılmıştır. Bu antlaşma da deniz silahlarının sınırlandırılmasına ilişkin bir amaç etrafında gerçekleşmişti.

Bu antlaşmalar çerçevesinde Japonya’nın Uzakdoğu’daki emperyalist politikası önemli bir engellemeye tabi tutulmuş oldu. Deniz kuvvetleri bakımından ABD ve İngiltere’den daha az bir gücü kabul etmek zorunda kalan Japonya için bu sadece şartların zorlamasından ötürüydü. Çünkü ilk fırsatını bulduğunda şimdi vazgeçtiği tüm emellerini hayata geçirecekti.¹¹⁴ Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte hareket eden İngiltere, deniz üstünlüğünü ilk kez başka bir devlet, ABD ile paylaşmış oluyordu.¹¹⁵ Bu konferanstan en prestijli çıkan devlet Amerika Birleşik Devletleri olmuştu.

1930 Nisanında Londra’da toplanan Londra Deniz Silahsızlanma Konferansı da İtalya ile Fransa’nın kendi görüşlerinde ısrarcı davranmalarından dolayı etkili olamamıştır.¹¹⁶ Tüm bu çalışmalarda bazı gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen 1930’dan sonra devletler arasında yaşanan gelişmeler neticesinde silahlanma yarışı tekrar başlayacaktır.

4.2.3. 1932 Dünya Silahsızlanma Konferansı

¹¹¹ Armaoğlu, *Ön. ver.*, 534-535

¹¹² Potyemkin, *Ön. ver.*, s.264

¹¹³ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.535

¹¹⁴ Esmer, *Ön. ver.*, s.35

¹¹⁵ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.536

¹¹⁶ Esmer, *Ön. ver.*, s.48-50

Hazırlık komisyonu tarafından genel görüşün yansıtılmaya çalışıldığı bir silahtsızlanma raporunun hazırlanmasının ardından konferansın 2 Şubat 1932 tarihinde toplanması için devletlere bir çağrı yapılmıştır. Altmış bir devletin iştiraki ile toplanan¹¹⁷ ve İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson'un başkanlık ettiği konferansın açılışında konferansın amaçları başkan tarafından şu şekilde sıralanmıştır :

“Bütün milli silahların sınırlandırılması ve hissedilir bir derece indirilmesi için yapılacak programda müşterek bir anlaşmaya varılması gereklidir.

Hiçbir silah gelecek anlaşmanın dışında bırakılmamalıdır.

Bu amaca doğru ilerleyebilmek için yakın zamanlarda buna benzer konferanslar toplanmalıdır.”¹¹⁸

Konuşmasının devamında barışın sağlanması için silahlanmanın haklı bir gerekçe olamayacağını çünkü silahlanmanın insanlık için daima savaşa neden olduğunu dile getirdikten sonra “Barış için tehlikeli olan korku ve şüphe havasının” asıl nedeninin silahlanma olduğunu ve barışın ancak silahların etkisinin azaltılması ile sağlanabileceğini vurgulamıştı.¹¹⁹

Birinci Dünya Savaşından sonra Fransa'nın silahlı gücü diğer devletlere göre çok kuvvetli bir konuma gelmişti. Buna karşılık Fransa'nın karşısındaki en ciddi rakip olan Almanya'nın silahlı gücü Versay Barış Antlaşması ile çok ağır kısıtlamalara tabi tutulmuştu. 1932 Silahtsızlanma Konferansı'nda Almanya silahlanma konusunda kendisine konulan sınırlamaların kaldırılmasını ve eşitlik ilkesinin hakim olduğu bir silah rejimini savunurken; Fransa askeri üstünlüğünün karşılığında en ciddi tehdit algılamasını oluşturan güvenlik sorununu savunuyor ve silahtsızlanmaya bu cepheden yaklaşıyordu. Bu güvenlik endişesinin halli, Almanya'nın mümkün olduğu kadar silahtsızlanmasının sağlanması kendisinin ise silahlarının muhafazası anlamına geliyordu.

Konferansta Fransa ile Almanya arasında yaşanan çekişmenin temelinde güç ilişkilerinin düzenlenmesi yatıyordu. Almanya silahlanma konusunda eşitlik ilkesini kabul ettirerek savaşın mağlubu olmasına karşın diğer devletlerle aynı oranda silahlanma şansını yakalayarak etkili bir güç olma şansını yakalayacaktı. Bunun karşısında Fransa da güvenlik kaygılarını ön plana çıkaran kendi görüşünü kabul edilmesini ve Almanya'nın en az ölçüde silahlanmasını sağlayarak Versay statükosunun devamı konusunda ciddi bir adım atılmasını amaçlıyordu. Böylece Almanya karşısındaki güçlü konumunu devam

¹¹⁷ Aynı, s.79

¹¹⁸ Aktaran, Akşin, Ön. ver., s.152

¹¹⁹ Aktaran, Aynı, s.152

ettirecekti. Silahsızlanma konferansında görüş bildiren Fransız delegesi silahsızlanmanın sağlanabilmesi için dört şartın yerine gelmesi gerektiğini söyledikten sonra bu dört gereği “güvenlik, karşılıklı taahhütlerin tutulması, coğrafi konumların dikkate alınması ve özel durumların dikkate alınması” olarak sıralamıştı.¹²⁰

Almanya açısından eşitlik ilkesinin dışında bir çözümü kabul etmesi mevcut fiili olarak zayıf olan konumu kabullenmesi ve hukuki alanda meşruluğunu onaylaması anlamına geliyordu. Fransa’nın da eşitlik ilkesine dayanan bir çözüme evet demesi kendisinin fiili üstünlüğü bırakması ve Almanya’nın güçlenmesini kabul etmesi anlamına geliyordu. İki ülkenin kendi çıkar tanımlamasındaki ciddi farklılıklardan ötürü silahsızlanma konusunda ortak bir karara varmaları çok zor görünüyordu.¹²¹

Konferansta Almanya ile Fransa arasındaki bu çatışmanın yanında diğer katılımcı devletler de silahsızlanma programına ilişkin çeşitli plan teklifleri hazırlıyorlardı.¹²² Amerika Birleşik Devletleri silahların 1/3 azaltılmasını, Sovyetler Birliği silahların tamamen kaldırılmasını, İngiltere saldırgan silahların kaldırılmasını öneriyordu. Fransa güvenlik kaygılarının yanında uluslar arası bir güç oluşturulmasını teklif ediyordu.¹²³

Almanya’nın eşitlik ilkesinde çok ısrarcı davranması ve konferansa verilen aranın bitiminde bu hakkının tanınmaması halinde konferansın çalışmalarına tekrar katılmayacağını açıklaması üzerine çözüm için çalışmaya başlandı. Bu çalışmalarının sonunda 11 Aralık 1932 tarihinde “bütün devletlere emniyet sağlayan bir sistem içinde”¹²⁴ Almanya’nın eşitlik isteğinin tanınmasına karar verilerek bu sorun aşılmaya çalışıldı.

Çalışmalarına tekrar Şubat 1933 tarihinde başlayan konferansta çok olumlu gelişmeler sağlanamamıştı. Bunun yanında bir Japonya’nın 24 Şubatta Milletler Cemiyeti’nden ayrıldığını açıklaması uluslar arası havanın iyice olumsuz bir hal almasına neden olmuştur. Haziran’da tekrar Ekim ayında toplanmak için verilen arada İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında sağladıkları bir anlaşma ile Almanya’ya verilen eşitlik hakkının uygulamasının ancak sekiz yıl sonra olabileceğine karar vermişlerdi.¹²⁵ Bunu öğrenen Almanya 14 Ekim tarihinde hem konferanstan hem de Milletler Cemiyeti’nden ayrıldığını açıklamıştır. Bu gelişmenin ardından daha da bozulan siyasi hava içerisinde tekrar son kez 29 Mayıs 1934 tarihinde toplanan Konferans, bir karara varılmadan tekrar toplanmak

¹²⁰ Aynı, s.152

¹²¹ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.508-510

¹²² Potyemkin, *Ön. ver.*, s.81; Sovyetler Birliğinin mutlak silahların kaldırılmasına dayanan Silahsızlanma teklifinin ayrıntıları için Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979) s.1441

¹²³ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.543

¹²⁴ Esmer, *Ön. ver.*, s.82

¹²⁵ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s. 544

üzere dağılmış ancak tekrar toplanamamıştır. Böylece silahsızlanma çabaları neticesiz kalmakta ve yeniden başlayan silahlanma yarışı çerçevesinde savaşa doğru kum saati hızla akmaya başlamıştı.¹²⁶

4.3. Locarno Antlaşması

Versay Antlaşması ile Fransa'nın güvenlik endişelerinin yatıştırılacağı şartları Almanya'nın kabul etmiş olmasına rağmen tam bir emniyet havası yerleşmiş değildi. Almanya'nın Versay kayıtlarını ilk fırsatta ihlal edeceği düşünülmektedir. Güvenlik kaygılarını tam olarak çözememiş olan Fransa, ortak güvenlik sistemi kurmak için İngiltere ile bir ittifak kurmak ve kaygılarını azaltmak istiyordu.¹²⁷ Ancak Almanya'nın karşısında bir blok oluşturarak bu ülkenin daha fazla yalnız kalmasını istemeyen İngiltere, Avrupa'da Fransa'nın tek güç olmasını önlemek için Fransa'nın bu isteğini olumsuz yanıtladı.

Almanya bu dönemde aslında batı sınırı konusunda taahhüt altına girmeyi ve kendisine karşı olan uluslararası havayı yumuşatmayı istemekte ve bu yönde açıklamalarda bulunmaktaydı. Zira, daha 1922 yılında Fransa, İngiltere ve Belçika'ya karşılıklı olarak savaşa başvurmama konusunda taahhütlemeyi teklif etmişti. 1925 yılına gelindiğinde de Alman Başbakan Stresemann, Fransa'ya bir güvenlik paktı yapmayı teklif etti. Bu teklif üzerine İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, İtalya, Çekoslovakya ve Polonya'nın katılımı ile İsviçre'nin Locarno kentinde 5 Ekim 1925 tarihinde bir konferans toplandı.¹²⁸

Yapılan görüşmelerin ardından 16 Ekim 1925'te Locarno Antlaşmaları imzalandı. İlk antlaşma İngiltere, Belçika, Fransa ve Almanya arasında yapıldı. İkinci Antlaşma İtalya, İngiltere arasında daha sonra Fransa ile Polonya ve Fransa ile Çekoslovakya arasında birer antlaşma imzalandı.¹²⁹

Locarno Antlaşmalarına göre;

- Almanya'nın Fransa ile Belçika sınırının daimi olduğu kabul ediliyor, bir anlaşmazlık halinde ise savaşa başvurmadan Milletler Cemiyeti'ne gidileceği kabul ediliyordu.
- Tüm anlaşmazlıklar için barışçı çözüm yolları kullanılacaktır.
- Antlaşma, Almanya'nın Cemiyet'e üye olması ile yürürlük kazanacaktır.¹³⁰

¹²⁶ Esmer, *Ön. ver.*, s.82-84

¹²⁷ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 525

¹²⁸ Esmer, *Ön. ver.*, s.39

¹²⁹ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s. 476

¹³⁰ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 526

Antlaşma ile Almanya'nın batı sınırına getirilen garanti aynı şekilde doğu sınırı için getirilmemişti. Bu şekilde Almanya'nın doğu sınırı için bir muğlaklık ve güvenlik duygusunu yaralayan bir durum meydana gelmişti. Bu durumu izale etmek için Fransa Locarno antlaşmalarının imzalandığı gün Polonya ve Çekoslovakya ile ayrı ayrı birer ittifak antlaşmaları imzalamış ve bu ülkelerin sınırlarının üzerinde kendi garanti sistemini kurmak istemişti.

Versay Antlaşmaları hükümlerinin yeni bir antlaşma ile teyit edilmesine duyulan ihtiyaç aslında bir taraftan Versay sisteminin ne kadar zayıf ve etkisiz olduğunu gösteriyordu.¹³¹ Yine karşılıklı güvencelerin verilmiş olmasına rağmen Almanya ile Fransa eksenli güvensizlik sorunu halledilememiştir. Çünkü Almanya'ya doğu sınırı hakkında bir kayıt getirilmiyor ve Fransa tarafından doldurulmak istenen bu boşluk Almanya ile Fransa'yı tekrar karşı karşıya getiriyordu. Almanya'nın doğu sınırı hakkında daha rahat hareket etmesinin nedeni İngiltere'nin izlediği politika idi. İngiltere bu antlaşma ile Versay Antlaşması ile güçlenen Fransa'nın dengeyi kendi lehine daha fazla bozmamasını sağlamaya çalışmıştı. Bu nedenle Fransa'nın çok arzuladığı doğu sınırında da kesin statü belirlenmesi konusunda destekçi olmadı ve Almanya'yı bu konuda rahat bıraktı.¹³²

Locarno Antlaşması ile Versay sisteminin ağır koşulları altında dışlanmış olan Almanya biraz daha uluslar arası toplumun içerisine çekilmiş oldu. Almanya Versay sisteminin bazı şartlarını teyit etmiş olmakla birlikte bazı şartlarının üzerinde de düşünülebileceği görerek kendi açısından bir başarı kazanmıştır. 1926 yılında da Milletler Cemiyeti'ne giren Almanya bir taraftan bazı güvenceler vermekte iken diğer taraftan yavaş yavaş Versay kayıtlarından kendisini kurtarmaya başlayacağı bir döneme girmiş olmaktaydı.

Almanya ile Locarno antlaşmasını imzalayan batı ittifakı aynı zamanda Almanya'yı Sovyetler Birliğinden uzaklaştırmayı arzu etmişlerdi.¹³³ Gerçekten de bu Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve kıta Avrupasında göreceli bir güvenlik havasının oluşması ile gerçekleşmiş oluyordu. Almanya, askeri ve coğrafi şartlarının elverdiği ölçüde Milletler Cemiyeti'nin kararlarına uymayı kabul ediyordu. Bu da Almanya'nın Cemiyet tarafından Rusya aleyhine verilen bir karara uymamasını olanaklı kılmakta idi. Buna rağmen Sovyetler Birliği, Almanya'nın batı bloğu ile böyle bir antlaşma içerisine girmesini çok olumsuz karşılamıştı.

¹³¹ Esmer, *Ön. ver.*, s.39-40

¹³² Uçarol, *Ön. ver.*, s. 526

¹³³ Avcioğlu, *Ön. ver.*, s.1431

4.4. Briand-Kellogg Paktı (Paris Antlaşması)

Paris Misakı olarak da bilinen 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Kellogg ile Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın ortak çalışmalarını neticesinde imzalanmış olan çok taraflı bir antlaşmadır. "Milli Siyasetin Bir Aracı Olarak Savaşın Terkedilmesine İlişkin Genel Antlaşma"¹³⁴ adını taşıyan bu antlaşma için ilk adım 1927 yılının Nisan ayında Briand tarafından atılmış idi. ABD'nin Birinci Dünya Savaşına girişinin onuncu yıl münasebeti ile Amerikan halkına hitaben yayınladığı bir bildiride Briand, iki ülke arasında savaşın ebediyen hukuk dışı ilan edilmesi çağrısında bulunmuştu.¹³⁵ Kellogg tarafından buna verilen cevapta bu paktın karşılıklı olarak değil, çok uluslu olarak yapılmasını öneriyordu. Böylece Kellogg, Avrupa sorunlarından uzak kalmayı tercih eden geleneksel Amerikan politikası Mondreio doktrini doğrultusunda Briand'ın teklifine yanıt vermiş oluyordu.

Fransa'nın bu teklif ile varmak istediği amaç, Avrupa'daki konumunu güçlendirmek ve güçler dengesini kendi lehine etkilemektir. Ancak Kellogg tarafından verilen cevapta savaşın tüm dünya devletleri arasında kanun dışı ilan edilmesi önerisini dile getirmesi Fransa'nın girdiği uluslar arası taahhütler açısından olumsuz bir durum meydana getiriyordu. Çünkü, Fransa girdiği ittifaklar çerçevesinde müttefikine askeri desteği de sağlayacaktı. Ancak hiçbir şekilde savaşın kabul edilmemesi halinde bu sözünün yerine getirmesi hukuk dışı kalacaktı.¹³⁶

Savaşın hukuk dışı ilan edilmesine ilişkin olarak Amerikan görüşü çerçevesinde Kellogg resmi çağrısını İngiltere, Almanya, İtalya ve Japonya'ya yaptı ve görüşmelere başladı.¹³⁷ Daha önce savaşın kanun dışı ilanı hakkında Milletler Cemiyeti 1925 ve 1927 tarihlerinde saldırı savaşlarını yasaklayan iki karar almıştı ancak bunlar anlaşma niteliğinde değillerdi. Savaşın yasaklanması konusunda Amerikan görüşünün temelindeki dört nokta şu idi :

- Her türlü savaş yasaklanmalı,
- İlişkileri kesecek kadar önemli konular Adalet Divanı gibi büyük mahkemelere gönderilmeli,
- Bu tür mahkemelerin uygulayacağı hukuk belirlenmeli,

¹³⁴ Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.15

¹³⁵ Esmer, *Ön. ver.*, s.41

¹³⁶ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 528

¹³⁷ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s. 538

- Silahsızlanma gerçekleştirilmelidir.¹³⁸

Almanya, Japonya ve İtalya bu öneriyi hemen, Fransa ile İngiltere ise bazı kayıtlar çerçevesinde kabul ettiler. Fransa, girilecek taahhüdün meşru müdafaa hakkını ortadan kaldırmamasını ve bir ülkenin vazgeçmesi halinde diğerlerinin de vazgeçebilmelerini; İngiltere ise kendi İmparatorluk topraklarında hareket serbestisi isteğini dile getirmişti.¹³⁹ Bu şartlar altında Paris Misakı 27 Ağustos 1928 tarihinde ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Çekoslovakya, Polonya ve Belçika arasında Paris'te imza edildi. Yıl sonuna kadar katılan devlet sayısı kırk altıya ulaşacak olan bu antlaşmaya aynı yıl Sovyetler Birliği ile Türkiye de katılmışlardır.

Üç maddeden oluşan antlaşmanın hükümleri şunlar idi :

- Akit taraflar milletlerarası anlaşmazlıkları çözmek için savaşa başvurmayacak ve savaşı milli siyasetin bir aracı olarak kullanmayacaklardı.
- Akit taraflar aralarında çıkacak tüm anlaşmazlıkları hiçbir şekilde barışın ölçülerinin dışına çıkmadan çözeceklerdi.
- Akit taraflar kendi içi hukuk yollarına göre bu antlaşmayı onaylayacaklar ve onay belgesini Washington'a göndereceklerdi.¹⁴⁰

Böylece antlaşmaya imza koyan devletler her şekilde, uyuşmazlıkların çözümü için savaşa baş vurulmasını hukuk dışı ilan ediyorlardı. Devletler savaşı milli siyasetlerinin aleti olarak kullanmayacaklarını taahhüt ediyorlar ve konuda milletlerarası sorumluluk altına giriyorlardı. Bu antlaşma çok taraflı bir antlaşma olup ancak tarafı olan üyeleri bağlıyordu. Bunun yanında emredici bir teamül kuralı oluşturması bakımından da taraf olmayan devletler tarafından da dikkate alınması gereken bir belge olmuştur.¹⁴¹

Paris Misakı tüm bu olumlu yanlarının yanında eksik bıraktığı yönler de vardı. Milletler Cemiyeti Misakı'nın savaşın yasaklanması konusunda getirdiği hükümlere göre ileri bir adım olan Paris Misakı savaşı yine de mutlak anlamda yasaklamamıştır. Meşru Müdafaa savaşı hala olanaklı bırakılmıştı.¹⁴² Bunun yanında Cemiyet Misakını ihlal eden devletlere karşı da savaş hala olanaklı idi. Savaşın tarifi yapılmamış olması da bu antlaşma çerçevesinde dile getirilebilecek diğer bir eksik nokta idi. Aynı zamanda büyük devletlerin tüm bu çalışmalarına rağmen tam olarak samimi olmadıkları da

¹³⁸ Akşin, Ön. ver., s.176-177

¹³⁹ Armaoğlu, Ön. ver., s. 539

¹⁴⁰ Gündüz, A., Ön. ver., s.17

¹⁴¹ Aynı, s.15

¹⁴² Akşin, Ön. ver., s.177

görülebiliyordu.¹⁴³ Çünkü, hem İngiltere hem de Fransa antlaşmaya getirdikleri kayıtlar ile antlaşmanın gücünü ve etki alanını sınırlandırmış oluyorlardı.

Bu zayıf noktaların yanında bir diğer eksiklik de antlaşmada, ihlali yapan devlete karşı uygulanacak zorlayıcı herhangi bir tedbirden bahsedilmemiş olmasıdır. Bu antlaşmayı Türkiye, 28 Ocak 1929 tarihli Büyük Millet Meclisi kararı ile onaylamıştır.¹⁴⁴ Tüm bu eksikliklerine rağmen tüm devletlerin savaşın hukuk dışı sayılması için bir araya gelmeleri önemli bir gelişmeydi.

5. MİLLETLER CEMİYETİ'NİN ETKİNLİĞİ VE ORTAK GÜVENLİK SİSTEMİ

Devletlerin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen uluslar arası hukukun 20. yüzyıla gelinene değin yaşadığı en önemli sıkıntı merkezi bir gücün caydırıcılığını arkasında barındırmıyor olması idi. Çünkü, hukuk sistemlerinin en önemli özellikleri korumaya çalıştıkları menfaatlere karşı meydana gelecek saldırıları gerektiğinde güce başvurarak savuşturması idi. Yani caydırıcılık ve gerektiğinde zorlama tedbirlerini hayata geçirmek hukukun elindeki en önemli araçlardı.

Milletler Cemiyeti'nin kurulması, uluslar arası hukukun merkezi bir güçten mahrumiyetini ortadan kaldırmak için girilmiş ilk ve en ciddi adımdır. 1919 yılı öncesinde klasik uluslar arası hukukun dayandığı en önemli güç, kendisine karşı ihlal gerçekleşen devletin karşı koyma gücü ya da en iyi ihtimalle birkaç devletin bir araya gelerek kurdukları geçici ittifaklar idi. Ancak Milletler Cemiyeti ile uluslar arası hukuk, merkezi güç sorununu çözüm yolunda çok önemli bir mesafeye varmış oluyordu.¹⁴⁵ Zira, Milletler Cemiyeti ile barışı korumak için devletler bir araya gelmiş ve yapısal bazı adımlar atarak geleneksel uluslar arası hukukun yapısında bazı değişiklikler meydana getirmişlerdi

5.1. Ortak Güvenlik Sistemi.

Birinci Dünya Savaşının ardından devletler için en önemli sorunlardan birisi barışın muhafazasıydı. Klasik dönemde yapılan tüm çalışmalara karşın barışın korunması mümkün olmamıştı. Bu nedenle yeni dönemde barışı korumak için devletler yeni arayışların içerisine girmişti. Milletler Cemiyeti ile başlayan yeni dönemde devletler klasik dönemde

¹⁴³ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s. 540

¹⁴⁴ Akşin, *Ön. ver.*, s.177

¹⁴⁵ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.386

eksikliğini hissettikleri merkezi otorite boşluğunu ortak güvenlik sistemi ile doldurmaya çalışmışlardır.

5.1.1. Yirminci Yüzyıla Kadar Uluslar arası Barışın Korunması

20. Yüzyıl öncesi dönemlerde uluslararası hukuk ve bunu meydana getiren en önemli kaynak olan uluslararası antlaşmalar, ya tarafların kendi güçleri ile garanti altına alınıyor ya da taraflar arasındaki antlaşma için güçlü bir devletin garanti vermesi sağlanıyordu. Böylece taraflar meydana getirdikleri hukukun gözetilmesini ve buna saygı gösterilmesini sağlıyorlardı. Bazen garanti, bir antlaşma yerine bir ülkenin uluslar arası arenada sınırlarının kabul görmesi veya bir saldırıya uğramaması için de yapılabiliyordu. Buna en iyi örnek 1856 tarihli Paris Antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya taraf olan devletler Türkiye'nin toprak bütünlüğünün kendi garantileri altında olduğunu hükme bağlamışlardır.

Garanti verme yönteminin işlerliği ve etkinliği, garanti veren ülkenin çıkarlarının gücüne ve bu gücün ne kadar devam ettiğine bağlı idi. Zira, çıkar tanımlamasını değiştiren bir devlet daha önce verdiği garantiyi kaldırabiliyordu. Bu da uluslararası hukuk gibi nizam oluşturuca bir kaynağın sağlam temeller üzerinde yükselmesi gerektiği halde kaygan, bir zeminde yer almasına neden oluyordu. Bunun yanında diğer önemli bir unsur da garanti veren devlet ile ihlali gerçekleştiren devletin gücü arasındaki denge de önemli bir unsur idi.¹⁴⁶ Çünkü uluslar arası bir öğeye garanti veren ülkenin gücünün ihlali yapan ülke karşısında zayıf kalması halinde geçerliliğin sağlanması için garanti veren devletin eyleme geçmesi de güçleşecek hatta imkansız olacaktı.

5.1.2. Ortak Güvenlik Sisteminin Yapısı

Milletler Cemiyeti ile uluslararası hukuktaki otorite boşluğu ortak güvenlik sistemi ile doldurulmaya çalışılmıştır. "Ortak Güvenlik Sistemi" ile hukuk kurallarına uyulmasını zarara uğrayan devletin yerine getirmesini beklemeksizin bu görevi zarar görse de görmese de uluslararası toplumu oluşturan tüm devletlere ortak olarak yüklemektedir. Bu şekilde ihlali düşünen devlet, karşısındaki ülkenin zayıf olup olmadığına bakamayacak; çünkü böyle bir ihlal karşısında otomatik olarak uluslararası mekanizmanın kendisine karşı harekete geçeceğini bilecektir.

Bu sistemin başarılı olması için, taraf olan devletlerin oluşturacakları ortak gücün saldırgan devletlerin karşı çıkmaya cesaret edemeyecekleri kadar güçlü olmasına; sistemi

¹⁴⁶ Aynı, s.385

oluşturan ülkelerin ortak amaçlara sahip olmasına ve ülkelerin bireysel çıkarlarından önce devletlerin ortak çıkarlarını ön planda tutmaları gerekiyordu.¹⁴⁷ Milletler Cemiyeti ile kurulan ortak güvenlik sisteminin de başarılı olabilmesi ancak bu hususlarda ne kadar hassas davranıldığı ile doğru orantılı olacaktı. Bir devletin şahsına yönelik olacak olası bir saldırının o devletin de içerisinde bulunduğu düzeni tehdit etmeye başlaması halinde diğer devletlerin derhal savaşı da içerisinde bulunduran önlemler alma kararlığı göstermesi sistemin başarısı için şarttı.

Misak'ta Ortak Güvenlik sistemini düzenleyen statü 16. ve 17. madde ile şekillenmiştir. İlgili bu maddeler 12,13 ve 15. maddelerde, öngörülen hallerin ihlal edilmesi halinde nasıl bir rejimin uygulanması gerektiğini tespit ediyordu.

Misakın 12, 13 ve 15. maddelerinde üyelerin arasında "ilişki kopmasına yolaçma ihtimali olan herhangi bir uyuşmazlık"¹⁴⁸ yaşanması durumunda üyelerin ya tahkime başvurmalarını veya yargısal çözümü denemesini ya da konseye sorunun çözümü için gitmesi gerektiğini hükme bağlıyordu. Üyeler tarafından bu yollardan birisinin kullanılması halinde, ilgili yerin kararının veya raporunun verilmesinden sonraki üç ay boyunca savaşa başvurmaksızın beklemesi gerekmekteydi.

16. madde, öngörülen uyuşmazlıkların tahkim, yargısal çözüm veya Konsey'e başvurma yolları kullanılmaksızın direk savaşa başvurulması halinde ilgili devletin aynı zamanda diğer tüm Cemiyet üyelerine de "ipso facto" savaş ilan edeceğini ve o devlet ile diğer üye devletlerin tüm ilişkilerini anında kesmesini ve yine o devlete karşı ortak hareket edilmesini emrediyordu. Yine bu madde "Cemiyet yükümlülüklerini korumak için kullanılacak silahlı kuvvetlere bireysel olarak ne gibi etkin kara, deniz ve hava kuvvetleri katkısı"¹⁴⁹ yapacaklarını ve "bu maddeye göre alınan mali ve ekonomik tedbirler bakımından karşılıklı olarak birbirlerini desteklemeyi ve Misak'ı ihlal eden devletin kendilerinden birini hedef alan herhangi bir özel tedbirine karşı koymada karşılıklı olarak birbirlerini korumayı"¹⁵⁰ üye devletlerin yükümlülükleri arasında sıralıyordu. Yine maddenin son fıkrasında saldırgan devletin konsey kararı ile üyeliğine son verilebileceği dile getirilmişti.

Ancak bu maddenin bir zayıf noktası vardı. Maddenin 2. fıkrası, saldırgan devlete karşı Cemiyet'in amaçlarını korumak için girişilecek askeri tedbirlere katkıda bulunmaları için Konsey'in üye devletlere yapmaları gereken destek hususunda bir tavsiyede

¹⁴⁷ Aynı, s.527

¹⁴⁸ Milletler Cemiyeti Misakı 12. Madde, Aktaran, Gündüz, A., Ön. ver., s.9

¹⁴⁹ Milletler Cemiyeti Misakı 16/2. Madde, Aktaran, Aynı, s.11

¹⁵⁰ Milletler Cemiyeti Misakı 16/3. Madde, Aktaran, Aynı, s.11

bulunacağını söylemekteydi. Bu da üye devletlerin bu tavsiyeyi yerine getirme ya da getirmeme konusunda çok serbest bırakıldığı bir statü getiriyordu.¹⁵¹

Misak'ın 17. maddesi ise kendi üyeleri için ön gördüğü anlaşmazlıkların savaşa başvurmada çözümüne ilişkin yolların üye olmayan devletler için de geçerli olmasına yönelik bir düzenleme getiriyordu. Cemiyet üyesi olmayan bir devlet de konsey tarafından Misak'ın prosedürüne göre hareket etmeye davet edilecek ve bu davetin ardından uygun bir çözüm için konsey tarafından bir öneride bulunulacaktır. Eğer ilgili devleti "bu ihtilaf bakımından Cemiyet üyeliği yükümlülüklerini kabul etmeyi reddeder ve bir Cemiyet üyesine karşı savaşa"¹⁵² girerse bu devlete karşı da 16. madde hükümleri uygulanacaktır. Bu şekilde Misak, savaşa başvurmama konusunda mümkün olduğunca evrensel bir düzenleme gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Bu şekilde oluşturulmaya çalışılan ortak güvelik sistemi ile "hiçbir devletin düzeni değiştirmek için kuvvete başvurmaya cesaret edemeyeceği kadar üstün bir güçle kurulu düzeni koruyarak savaşı"¹⁵³ imkansız hale getirmek amaçlanmıştı.

5.2. Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Politikadaki Yeri

Birinci Dünya Savaşının ardında galip devletler tarafından yeniden şekillendirilen uluslararası sistem için yeni bir düzen öngörülmüştü. Milletler Cemiyeti'nin yapısında şekillenen 1919 düzeninin sürdürülmesi Milletler Cemiyet ile düzen taraftarı devletleri özdeş bir hale getirmişti. Savaş sonrası duruma hakim olan İngiltere ile Fransa, savaş sonrası düzende Milletler Cemiyeti'nde etkin rol oynayan iki devlet olmuştur.

Misak yapısının incelendiğinde bir düzenin değiştirilmesi için en sık kullanılan yol olan savaşın engellenmesi için bir çok hükme yer verildiği görülecektir. Bu yapısı itibari ile de Milletler Cemiyet ile düzen arasındaki sıkı bağlantıyı görmek mümkündür. Barış antlaşmaları ile yapılmış olan yeni düzenlemelerin üzerinde sıkı sıkıya durulmuş olsa da Cemiyet Misakı'nda bazı değişikliklere imkan tanıyan bir maddeye de yer verilmişti. 19. Madde, "uygulanamaz hale gelen antlaşmaların" ve "dünya barışını tehlikeye koyabilecek"¹⁵⁴ yeni şartların gözden geçirilmesine ve bazı değişikliklere izin vermektedir. Aslında düzenin muhafazasına ilişkin olarak kaleme alınan maddeler ile bu maddenin

¹⁵¹ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.389

¹⁵² Milletler Cemiyeti Misakı 17/3. Madde, Aktaran, Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.11

¹⁵³ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.532

¹⁵⁴ Milletler Cemiyeti Misakı 19. Madde, Aktaran, Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.12

karşılaştırılması bile bize değişikliğin ne denli uzak bir ihtimal olarak görüldüğünü göstermekteydi.¹⁵⁵

Milletler Cemiyeti'nin uluslararası arenadaki yerini belirleyen en önemli iki ülke İngiltere ile Fransa idi. İki ülkenin politik yaklaşımlarının olduğu gibi Cemiyete ilişkin görüşlerindeki farklılık da zaman zaman Milletler Cemiyet'in politikalarına yansımaktaydı. Fransa, Milletler Cemiyet'in en önemli amacını güvenliğinin önündeki en önemli tehdit olarak gördüğü Almanya'nın ezilmesi ve sindirilmesi olarak görmekteydi. Bu çerçevede de Milletler Cemiyeti'nde çeşitli adımlar atmaya ve Cemiyeti yönlendirmeye çalışıyordu. Mesela, Milletler Cemiyeti'nin emri altında bir uluslar arası gücün kurulması fikrini Fransa ortaya atmıştı. Bu şekilde Kara Avrupası'nın en büyük silahlı gücüne sahip olarak bu uluslar arası gücün içerisinde en önemli güç kendisi olacak ve etkinliğini arttıracaktı.

Bunun karşısında İngiltere, Almanya'nın Fransa tarafından sindirilmesini ve Fransa'nın Avrupa'da başat güç olmasını engellemeye çalışıyordu. İngiltere, Fransa'nın aksine Milletler Cemiyeti'ni milletlerarası sorunların görüşüldüğü ve barış esasına dayalı çözümlerin bulunmasına yardımcı olan bir platform olarak görüyordu. Fransa'nın Milletler Cemiyeti için ön gördüğü 1919 düzenin jandarmalığı rolüne karşı İngiltere daha çok Cemiyet vasıtası ile kendisinin şekil verdiği bir barış dengesi kurmayı hedefliyordu.¹⁵⁶

Fransa ile İngiltere arasındaki farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımları Milletler Cemiyeti'ne hakim kılmaya çalışan tavırlarından Milletler Cemiyeti çok olumsuz etkilendi. Diğer devletler tarafından bakıldığında görülen manzara hiç de adil değildi. Milletler Cemiyeti'nin şahsında bir tarafta 1919 düzeninden fayda temin edenler ve menfaatlerini ortak güvenlik sistemi ile korumaya çalışanlar; diğer tarafta ise kendilerine dayatılan sınırların içerisinde bırakılmış ve statükonun mahkumu olduklarını düşünen ve 1919 düzeninin aleyhinde olan devletler. İki hakim devletin de bu manzaranın yanında bir de kendi aralarında çıkar çatışmasına girmeleri ve bunun Cemiyet platformuna etkin bir şekilde yansıtılması, Cemiyet'in inandırıcılığı açısından sorulara neden olmuştu. Bir süre sonra Milletler Cemiyeti tarafından alınması ön görülen tedbirlere katılımcı bulamaz hale gelecek ya da bu tedbirler üye devletler tarafından hiç kale alınmayacaktı.

Fransa ile İngiltere çekişmesi ve iki ülkenin çıkarlarının örtüşmemesi nedeni ile Milletler Cemiyeti uluslararası alanda itibarını bir süre sonra kaybetmiştir. Zira, bu çatışmadan dolayı uluslar arası alanda düzenleyici ve merkezi güç olmak için meydana

¹⁵⁵ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.592

¹⁵⁶ Aynı, s.593

getirilmiş olan Misakın hükümleri bir süre sonra uygulanamaz hatta uygulanması dahi istenemez hale gelecektir.¹⁵⁷

5.3. Milletler Cemiyeti'nin Etkinliğinin Sınırlanması

Milletler Cemiyeti henüz kuruluş aşamasında iken ilk önemli darbeyi Amerika Birleşik Devletlerinin Cemiyete üye olmaması ile yaşamıştı. Zira, Milletler Cemiyeti fikrini ortaya atan ve bu yolda Avrupalı liderlere çok fazla baskı yaparak bu konuda bir gelişme sağlanmasına neden olan Amerikan Başbakanı Wilson idi. Dünyayı bu fikre inandırmaya çalışan Wilson'un en başta kendi ülkesinin vatandaşlarını ikna edememesi Cemiyet için önemli bir eksiklik olarak kaydedilmişti.¹⁵⁸

Wilson, Versay antlaşmasının şartlarının belirmesinin ardından hemen ülkesine dönerek Milletler Cemiyeti ve barış tasarısını ülkesinde meclisin onayına sunmuştu. Herhangi bir Cemiyet üyesinin topraklarına karşı gerçekleştirilecek bir saldırı karşısında o üyenin toprağını saldırgana karşı ortak olarak korumayı hükme bağlayan 10. maddesi senatoda ciddi tenkitlere konu olmuştu. Özellikle alınacak tedbirlerin Konsey tarafından belirlenmesi ve cemiyet üyesi kimliğinden dolayı Amerikanın yabancı bir kurul tarafından yönlendirilmesinin kabul edilemeyecek bir şey olduğu ısrarla dile getirilmişti. Muhafifler seslerini her geçen gün arttırıyor ve Monroe doktrinin göz ardı edilemeyeceğini ısrarla vurguluyorlardı.¹⁵⁹ Bu tartışmalar, barış tasarısının kabul edilmemesi ve Wilson'un 1920'de seçimleri kaybetmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁶⁰

Milletler Cemiyeti uluslar arası alanda faaliyetlerini gerçekleştirirken hiçbir zaman büyük devletlerin etkisinden kurtulamamış ve kendi iradesini ortaya koyarak hareket edememiştir. Gerek Fransa ile İngiltere'nin Cemiyet üzerindeki güçlü yapıları gerekse de iki ülke arasındaki farklı çıkar tanımlamaları Milletler Cemiyetini, uluslar arası barışı korumak ve düzeninin devamını sağlamak için etkin önlemler almaktan geri bırakıyordu.¹⁶¹ Amerika'nın kendi geleneksel politikası nedeniyle Cemiyet'e katılmaması Sovyetler Birliği'nin de yeni sistemin dışında bırakılması nedeniyle Milletler Cemiyeti, Avrupa dışı tüm unsurları dışında bırakmış oluyordu. Böylece Milletler Cemiyeti, Fransa

¹⁵⁷ Aynı, s.595

¹⁵⁸ Gönlübol ve Küçüköğlu, *Ön. ver.*, s.1051

¹⁵⁹ Potyemkin, *Ön. ver.*, s.126

¹⁶⁰ Esmer, *Ön. ver.*, s.34

¹⁶¹ Akşin, *Ön. ver.*, s. 76-77

ve İngiltere'nin çevresinde Avrupa'nın iç çekişmelerinin etkisi altında kalarak sınırlı bir örgüt olmaktan kendisini kurtaramamıştır.¹⁶²

Toplu Güvenlik sisteminin en önemli garantörü konumundaki Fransa ile İngiltere'nin tutumları hep kendi iç hesaplaşmaları etkisinde kaldığından uluslararası çatışmalar karşısındaki tutumları samimiyetten uzak kalıyordu. Bu konuda çok aşırı örnekler dahi şahit olunmuştu. Mesela, Milletler Cemiyeti'nin koruması altındaki Çekoslovakya, Hitler'e karşı izlenen yatıştırıcı politika gereği tereddüt edilmeksizin Almanya'ya bırakılmıştı.¹⁶³ Yine Hitler, Versay sisteminin temel taşlarına aykırı uygulamalar başlattığını açıklamasına, bu yönde girişimleri bir bir gerçekleştirmesine rağmen bu girişimlere İngiltere'nin izlediği politika nedeniyle göz yumulmuştur.

Milletler Cemiyeti'nin Avrupa merkezine sıkışıp kalması aynı zamanda küçük devletler tarafından da ona şüphe ile bakılmasına neden olmuştu. Güçlü devletlerin Cemiyet'in araçlarını kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmaları, Avrupa dışındaki devletlerin Cemiyet'e daima mesafeli kalmasına neden olmuştur. Özellikle, Manda statüsü altında eski sömürge ulusların yine vesayet altında bulundurulması Asyalı devletlerin şüphelerinin devamına neden olmuştu.¹⁶⁴

Bu eksikliklerin yanında Milletler Cemiyeti Misakı savaşı da tamamen yasaklamamakta idi. Ortak güvenlik sistemini düzenleyen maddelerin yapısına bakıldığında savaşa başvurulması için bazı öncelikli önlemlerin yerine getirilmesi şartı dile getirmekteydi. Cemiyet üyesi tahkim, yargı ya da Konsey'e başvurduktan ve karar veya ilgili rapor verildikten sonra belirli bir süre bekledikten sonra kendisine savaşın yolu açılabilmekteydi.

Bu arada Cemiyet'in üye yapısı da tüm ülkeleri homojen bir şekilde içinde barındırmıyordu. Cemiyet'in Avrupa dışındaki en önemli üyesi Japonya idi ve diğer tüm büyük devletler Avrupalı idi. Barışın sağlanabilmesi ve Cemiyet'in barışın korunmasında etkin rol oynayabilmesi için saldırgan devletleri caydırabilecek güçlü devletlerin Cemiyet çatısı altında bulundurulması gerekiyordu. Bunun yanında üyelerin yapısına bakıldığında üye yaygınlığı bakımından da evrenselliğin gerçekleşmediği görülmekteydi.¹⁶⁵

Cemiyet'in 17. maddesi üye olmayan devletler açısından da bazı yükümlülükler içermekteydi. Ancak Cemiyet üyelerinin ortak hareket etme iradeleri buradaki hükmün gerçekleşmesi için en önemli faktör idi. Bunun yanında Cemiyet üyeleri ile bu gücün

¹⁶² Fırat, *Ön. ver.*, s.61

¹⁶³ Avcıoğlu, *Ön. ver.*, s.1460

¹⁶⁴ Esmer, *Ön. ver.*, s.52

¹⁶⁵ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.595-598

karşısında yer alacak devletlerin güçleri arasındaki oran da Cemiyet'in etkinliğini belirleyecek bir faktördü. Zira, Cemiyet orta büyüklükteki bir devlete iradesini kabul ettirmekte güçlük çekmeyecek iken büyük bir devletin karşısında duraklayabilecektir.¹⁶⁶ Mesela Japonya, Mançurya'ya saldırdıktan sonra Çin'in Cemiyet'e yaptığı başvuru bir netice vermemiştir.¹⁶⁷ Cemiyet, Japonya'yı saldırgan devlet ilan edip zorlayıcı tedbirler olarak Japonya'nın karşısına çıkmak istememişti. Böylece güçlü bir devletin saldırgan durumunda olması halinde Ortak Güvenlik Sistemi işlemez hale gelmişti.¹⁶⁸

5.4. İtalyan-Habeş Savaşı ve Milletler Cemiyeti'nin Etkinliğini Yitirmesi

Milletler Cemiyeti 20'li yıllardan sonra her geçen yıl etkinliğinden ve prestijinden kayıplar yaşıyordu. İlk zamanlarda ülkeleri temsil edenler o ülkelerdeki dış politikayı yöneten insanlar iken daha sonraları daha alt düzeyde yetkililer Cemiyet çalışmalarına katılmaya başlamıştı.¹⁶⁹ İlerleyen yıllarda devletlerin kendi politik çıkarlarını ön planda tutan yönelimleri ortak güvenlik mekanizmasını zedelemiş ve bu da Cemiyet'e olan saygıyı azaltmıştı.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması Milletler Cemiyeti'nin etkinliğini yitirmesi bakımından önemli bir örnek olaydır.¹⁷⁰ Zira, bu saldırı ile Milletler Cemiyeti'ne olan inançlar daha fazla sarsılmış ve Cemiyet'in üzerine kurulu olduğu "Ortak Güvenlik Sisteminin" işlemeyeceği görülmüştü.

Devletlerin uluslararası alanda izledikleri politikayı ortak çıkarlardan ziyade bireysel çıkarlar tarafından yönlendiriliyordu. İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin barışı korumak için nelerin yapılacağını tartışıldığı bir platform olarak görme eğiliminde olmuş ve sistemi korumak için gerekli olan zorlayıcı tedbirleri almaya pek yanaşmamıştır. Özellikle İngiltere uluslar arası alanda saldırgan eğilimleri olan ülkeleri yatıştırıcı bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu da saldırgan ülkelerin statükonun değiştirilmesi yönünde her geçen gün daha ileri adımlar atmasını kolaylaştırmıştır.

İngiltere'nin bu tavrına karşılık Fransa, saldırgan ülkelere karşı daha sıkı tedbirler alınması taraftarı olmuştur. Hatta uluslar arası alanda statükoyu değiştirme istemlerine çok sıcak bakmamış ve bu yöndeki isteklerin karşısında olmuştur. Ancak buna rağmen İngiltere'nin tavrına rağmen tek başına uluslar arası alanda jandarma rolü oynamak

¹⁶⁶ Aynı, s.598-599

¹⁶⁷ Akşin, Ön. ver., s.179

¹⁶⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ön. ver., s.4

¹⁶⁹ Esmer, Ön. ver., s.53

¹⁷⁰ Fırat, Ön. ver., s.61

istememiştir. Böylece Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik sisteminin en önemli koruyucusu olan iki ülke bu yönde etkin önlemler almaktan uzak kalmışlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında iki ülkenin kamu oyunun da savaş aleyhtarı olmasının mutlaka etkisi olmuştur.¹⁷¹

Almanya ve Japonya uluslar arası statükonun değiştirilmesine neden olacak tüm gelişmeye sıcak bakıyorlardı. Japonya Uzakdoğu'da kendi etki alanını kurmak için yayılmacı politikalarını uygulamaya başlamıştı. Almanya da çok net ve açık bir şekilde Versay düzenini temelden sarsacak eylemleri gerçekleştirmeye başlamış bulunuyordu. Her iki ülke de, düzeninin savunucusu İngiltere, Fransa ve Milletler Cemiyeti'ni zayıf kılacak gelişmeleri sevinçle karşılıyorlardı.¹⁷²

İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından anti-revizyonist devletlerin izledikleri politika statüko karşıtlarını daha fazla cesaretlendirecek şekilde idi. Aslında Milletler Cemiyeti, İtalya'nın saldırısı karşısında hemen harekete geçerek 16. madde gereği İtalya'ya karşı tedbir alınması kararını vermişti. Ancak görünüşte etkin bir savunma gerçekleştirilecek gibi olmuşsa da İtalya'ya uygulanacak yaptırımlarda tüm esaslı önemler istisna içerisine sokularak İtalya'ya ağır bir darbe indirmekten çok yumuşak bir baskı kuruldu. İtalya'ya karşı girişilen zorlayıcı tedbirlere Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik sisteminin yaşamasını içtenlikle arzu eden küçük devletler tarafından çok ciddi bir şekilde uyulmuştur. Ancak asıl caydırıcı olacak ülkeler çok sert davranmaktan özellikle kaçınmıştır.

Zorlama kararı ile İtalya'ya kredi açılması, stratejik malzeme ve silah satımı yasaklanıyordu.¹⁷³ Ancak, İtalya'ya karşı girişilen tedbirler içerisinde gerçekten İtalya'yı zorlayacak olan önlemler bu kalemlerin dışında tutulmuştu. Mesela İtalya'nın çok ihtiyacı olan petrol yasaklanmazken bunun karşısında İtalya'nın bol bir şekilde sahip olduğu alüminyum veya çelik gibi hammaddelerin İtalya'ya satılması yasak altına alınmıştı.¹⁷⁴ İngiltere ve Fransa ortak güvelik sistemi ile üzerlerine alacakları yükümlülüklerin kendi ulusal çıkarlarının önüne geçmemesine özellikle dikkat ediyorlardı.¹⁷⁵ Diğer statüko taraftarı olan ABD ise saldırıların bertaraf edilmesini istemekle beraber Avrupa'dan uzak kalmaya devam etmiş ve 1935 yılında Tarafsızlık Yasasını çıkararak bunu pekiştirmiştir.¹⁷⁶

¹⁷¹ İsmail Soysal, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", Ankara: Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.1075-1083

¹⁷² Morgenthau, *Ön. ver.*, s.533-534

¹⁷³ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.569

¹⁷⁴ Avcioğlu, *Ön. ver.*, s.1464

¹⁷⁵ Morgenthau, *Ön. ver.*, s.535

¹⁷⁶ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.571

Milletler Cemiyeti çerçevesinde Büyük devletlerin etkin olarak bir ortak cephe oluşturmaması İtalya'nın işini kolaylaştırmıştır. İtalya, Habeşistan'ın tüm direnmelerine rağmen ülkeyi yedi ayda işgal etmiş ve uluslar arası camiaya bu ülkeyi ilhak ettiğini açıklamıştır. Böylece Milletler Cemiyeti tarafından toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı garanti altına alınmış olan bir ülke ortadan kaldırılmış oluyordu.¹⁷⁷ Bu gelişme önemi zayıflamaya başlayan Milletler Cemiyeti'nin bundan böyle önemini ve saygınlığını iyiden iyiye yitirmesine neden olmuştur.

5.5. Türkiye'nin Ortak Güvenlik Sistemi Karşısındaki Tutumu

Milletler Cemiyeti ile kurulan sisteminin barışın korunması yolundaki en önemli mekanizması ortak güvenlik sistemiydi. Cemiyet Misakının 16. ve 17. maddeleri ile sınırları belirlenen ortak güvenlik sistemi, uluslar arası ilişkilerde özellikle küçük ve orta büyüklükteki devletler tarafından önem verilen bir unsur olmuştu. Ancak küçük devletlerin caydırıcılığı ve sistemin işlevselliğindeki fonksiyonları çok sınırlı idi. Buna karşılık Barışı tehdit eden bir ülkeye karşı zarar görsün ya da görmesin diğer tüm devletlerin önlem almasını öngören ortak güvenlik sisteminin caydırıcılığa sahip olabilmesi için gerek şart, büyük devletlerin bu sistemin uygulanmasında titiz davranma iradeleriydi. Ancak sistemin dayandığı iki önemli devlet olan İngiltere ve Fransa, kendi gerekçeleri nedeniyle ortak güvenlik sisteminin alması gereken çoğu tavrı alamamasına neden olmuş¹⁷⁸ ve zamanla diğer devletlerin de inançlarının zedelenmesine giden süreci başlatmışlardı.

Türkiye açısından da ortak güvenlik sistemi önemli bir uluslar arası gelişme olarak görülmekte ve kendisine büyük değer verilmekteydi. Barışı esas alan dış politikalara çok fazla vurgu yapan Türk Dış Politika uygulayıcıları bu dönemde barışın yanında güvenlik ihtiyacını da dile getirmeye başlamışlardı.¹⁷⁹ 1 Kasım 1931 tarihinde yaptığı bir konuşmada “‘Türkiye’nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır.’” sözleri ile barışa vurgu yapan Atatürk, iki yıl sonra ise aynı gün barışın korunmasında uluslar arası ortak çalışmanın önemini şöyle dile getirmiştir : “‘Türkiye Cumhuriyeti beynelmilel sulh ve emniyeti kuvvetlendirmek için kendi tesiri ve iktidarı olan sahada ve aynı arzuda olanlarla beraber, hayırlı faaliyetlerde bulunmuştur’”¹⁸⁰

¹⁷⁷ Aynı, s.572

¹⁷⁸ Soysal, *Ön. ver.*, s. 97

¹⁷⁹ Güngör Cebecioğlu, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s.324

¹⁸⁰ Aktaran, Gönübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk dış Politikası 1919-1995, Ön. ver.*, s.94

1932 yılından sonra Türkiye için statüko taraftarı olan ülkeler ittifakının güçlendirilmesi önemli bir dış politika gereği idi. Bir taraftan İtalya, Habeşistan ve Akdeniz üzerinde emperyalist emellerini hayata koymaya, diğer taraftan da Hitler Almanyası, Versay sisteminin tüm temel taşlarını tanımayan girişimlere başlamıştı. Bu şartlar altında düzenin korunmasından yana olan Türkiye, Milletler Cemiyeti çatısı altında barışa aykırı eylemler karşısında etkin önlemler alınması taraftarı olarak belirmişti. Türkiye, Milletler Cemiyeti çerçevesindeki çalışmaları çok ciddiye alıyor ve Dışişleri Bakanı Aras, mesaisinin çok büyük bir bölümünü Cenevre’de geçiriyordu. Özellikle, 1 Eylül 1934 tarihinde Türkiye Konsey üyesi seçildikten sonra Cenevre mesaisi daha fazla arttırılmış ve Cenevre Türkiye’nin bu konudaki hızlı politikalarına şahit olmuştu.¹⁸¹

İtalya’nın Habeşistan’a girişti saldırının hemen ardından alınan İtalya’ya karşı zorlayıcı tedbirler uygulanması yönündeki Milletler Cemiyeti kararına Türkiye, İtalya’nın tüm tehditlerine karşı ilk uyan devletlerden birisi olmuştu. Türkiye, İtalya’nın verdiği protesto notasına karşı verdiği cevapta, İtalyan-Habeş anlaşmazlığına karşı bir ilgi beslemediğini ve İtalya’ya karşı dostça duygular beslediğini aktarmıştır. Devamla, İtalya’ya karşı uyguladığı yaptırımları Milletler Cemiyeti üyesi sıfatı ile yaptığını ve bunların Cemiyet üyesi olduğunda Misak tarafından kendisine yüklenen bir zorunluluk olduğunu dile getirmişti. İtalya’ya verdiği cevapta bu hassasiyetinin Cemiyet’e üye olduğu anda yüklendiği uluslar arası sorumluluktan kaynaklandığını söyleyerek çok net bir tavır sergilemişti.¹⁸² Buradan da anlaşılmaktadır ki, Türkiye, ortak güvenlik sistemine olan inancını bu çerçevede alınan kararların uygulanmasında gösterdiği ısrar ve kararlılık ile göstermekteydi.

Türkiye için ortak güvenlik sisteminin kendisi açısından işlerliği söz konusu olduğunda gözettiği önemli bir denge unsuru vardı ki, o da Sovyetler Birliği idi. 1930’lu yıllar ile daha fazla Batılı ittifak içerisine kaymış olmasına rağmen Türkiye, Sovyetler Birliğini hiçbir zaman karşısına almamak için gerekli özeni göstermişti. Milletler Cemiyeti’ne giriş esnasında da Sovyetler Birliği’ne ortak güvenlik sistemi ve 16. maddenin uygulanması konusunda garanti verilmişti. Türkiye, Sovyetler Birliği ile sıkı ilişkilerini muhafaza ederek Batılı blok içerisinde ve Milletler Cemiyeti çatısı altında barış için tehdit oluşturan devletlere karşı sıkı tedbirler alınması taraftarı olmuştu.¹⁸³ Türkiye için Sovyetler

¹⁸¹ Soysal, *Ön. ver.*, s.102

¹⁸² Akşin, *Ön. ver.*, s.180-181

¹⁸³ Avcıoğlu, *Ön. ver.*, s.1453,1460

Birliği faktörü, bu ülkenin 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmasından sonra daha rahat bir duruma kavuşmuştur.

Daha sonraki yıllarda Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın tutumunda bir değişiklik olmaması ve Milletler Cemiyeti'nin alması gereken tedbirlerin engellenmesi nedeniyle ortak güvenlik sisteminin işlerliği konusunda ciddi şüpheler yaşamaya başlayacaktır. Bu da Türkiye'nin, ortak güvenlik sisteminin taraftarı olmakla beraber kendisi ile ilgili sorunları barışçı yollardan çözümlmek için harekete geçmesine neden olacaktır. Hatay ve Boğazlar sorunu bu şekildeki girişimler neticesinde Türkiye'nin isteklerine uygun olarak neticeye kavuşturulmuştur.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Soysal, Ön. ver., s.96

II. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE DIŞ POLİTİKANIN OLUŞUMU

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın yenik olarak ayrılmasının ardından Müttefik devletler, savaşın en az birkaç yıl daha uzamasına neden olduğu için bu devlete ağır bir bedel ödetmeyi kararlaştırmışlardı. Paris'te yenilen devletlerin akıbeti ile ilgili bir karara varmak için toplanan galip devletler genel şartlarda anlaşmış olmakla beraber Osmanlı Devleti hakkında tam bir mutabakata varamamışlardı. Özellikle her devletin kendisi için aslan payını almayı düşündükleri Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı Paris'te önemli bir sorun olmuştu.

Sonunda Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmanın ayrıntılarında San Remo Konferansında bir anlaşmaya varan İtilaf Devletleri'nin hiç hesaba katmadıkları bir gelişme 1919 yılının ilkbaharında Anadolu'da başlamıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından ulusal kurtuluş hareketinin başlatılması ve yerel direniş güçlerinin de birleştirilmesi ile Sevr Antlaşması'nın önünde kalın bir duvar yükselmeye başladı. Yunanistan eliyle yapılmak istenen zorlama ve istila girişiminin de bertaraf edilmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti eşit şartlarda bir bağımsızlık antlaşması yapmayı başarmış ve milletler topluluğuna katılmıştır.

Kurtuluş Savaşının yürütüldüğü dönemde aynı zamanda uluslararası alanda izleyeceği politikayı da netleştiren ulusal kurtuluş hareketinin ortaya koyduğu dış politika kabul görmekte gecikmemiştir. Lozan Antlaşmasından sonra da bu politika doğrultusunda hareket eden Türkiye Cumhuriyeti, statüko taraftarı bir ülke olarak uluslararası alanda kendisine saygın bir yer edindi.

1. DOĞU SORUNU VE İTİLAFA DEVLETLERİNİN TUTUMU

18. Yüzyıl boyunca denge politikası çerçevesinde varlığını sürdürmeye çalışan Osmanlı Devleti, en büyük destekçisi İngiltere'nin kendisini gözden çıkarmasının ardından ihtiyacı olan siyasal desteği Almanya'dan almak için bu devlet ile ilişkilerini sıkılaştırmaya başlamıştı. Alman yanlısı politikaların en gözü kara uygulayıcısı olan İttihat Terakki kadrolarının iktidara gelmesi ile Osmanlı Devleti kendisini yıllardır bertaraf etmeye çalıştığı yıkımın tam orta yerinde buldu. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte aynı zamanda

Osmanlı Devleti için son da başlamaktaydı. Aslında Osmanlı Devleti daha savaş başlamadan önce fiili bir yıkım içerisinde güçlü devletlerin yarı sömürgesi durumunda idi. “Sömürgeleştirmenin en önemli yolları olan borçlanmalar, ayrıcalıklar, bankalar, eşit koşullarda olmayan dış ticaret ve kapitülasyon sistemi;...yabancılar kendi yasalarına bağlı olma hakkı ve çeşitli bağışıklıklar”¹⁸⁵ gibi bir çok faktör, ülkeyi batılı büyük devletlerin kontrolünde siyasi iktidardan yoksun bırakıyordu.

1.1. Osmanlı Devleti’nin Parçalanması

Osmanlı Devleti’nin iktidarını elinde tutan İttihatçılar, gücünden tereddüt edilmeyen Almanya’nın yanında Birinci Dünya Savaşına katılmakta pek tereddüt etmedi. Ancak galibiyet ve kaybedilen toprakların bir “muzaffer” olarak geri alınması hayalinin pek kof bir hayal olduğunun anlaşılması için fazla beklemek gerekmedi. Almanya ve yandaşlarının mağlubiyeti ile insanlık tarihindeki birinci yıkıcı savaş sona erdi. Savaşın galipleri, Avrupa’nın ve dünyanın siyasi haritasını kendi çıkarlarına göre yeniden tespit etmek ve tekrar böyle bir savaş ile karşılaşmamak için Paris’te bir araya geldiler.

Paris Barış Konferansı’nın en önemli meselelerinden birisi de Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması ve topraklarının galipler arasında taksimi idi. Avrupalı devletler artık “Doğu Sorunu”nun kesin olarak çözüme kavuşturulmasını istiyorlardı.

4 Ocak 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon Doğu Sorunu hakkında şunları söylüyordu:

“Harbe katılarak harbi en az iki yıl uzatmış olan yenilmiş düşmanı Avrupa’dan çıkarmak ve Avrupa’nın hayatını beş yüz yıldan beri bozan bu meseleyi kökünden çözmek için elimize geçen fırsatı kaçırmamalıyız.”¹⁸⁶

Paris’te Müttefikler Osmanlı Devletinin parçalanması konusunda anlaşmış olmalarına rağmen bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda bir noktada buluşamadılar. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının imzalanması gecikti.¹⁸⁷

1.1.1. Mondros Mütarekesi

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilerek çıkan devletler grubunda olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Silah Bırakışması ile savaştan çekilmiştir. Bu belgede, Osmanlı Devleti ile yapılacak bir barıştan hiç söz edilmemesi

¹⁸⁵ Şamsutdinov A.M., *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Çeviren: Atıf Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999) s.11

¹⁸⁶ Akşin, Ö. ver., s. 49

¹⁸⁷ Uçarol, Ö. ver., s.512

nedeniyle ateşkes Osmanlı Devleti'nin "kayıtsız şartsız teslimi" olarak yorumlanmıştır.¹⁸⁸ Ateşkes görüşmeleri, Osmanlı temsilcisi ile İngiliz temsilcisi arasında gerçekleşmiş ve İngiliz tarafı daha önce tespit edilen hükümlerin bazısında değişiklikler yapmakta tereddüt etmemiştir. Osmanlı Devleti'ne bu şartları kabul ettirenler Doğu Sorununu neticelendirmek için azimle hareket ediyorlardı. Ateşkes antlaşması müttefikler için Anadolu'yu "silahsız, teşkilatsız ve başsız bırakıp daha az zahmetle gayretlerine ermek için bir vasıtan ibaretti; bu sayede imha harbinde onlar silahlı ve teşkilatlı" Anadolu halkı "ise silahsız ve teşkilatsız olarak" devam edecekti."¹⁸⁹

25 Maddeden oluşan anlaşma şu esasları hükme bağlıyordu:

- Sınırların denetim ve iç düzeninin sağlanması için gerekli olan silahlı kuvvetlerin dışındaki tüm kuvvetler terhis edilmeli; bütün savaş gemileri teslim edilmeli; terhis sonucu ordunun araç-gereç ve silahlara ilişkin tüm emirler yerine getirilmelidir.
- Müttefikler tüm limanları kullanabilecekler; telgraf ve kablo sistemleri ile demir yollarının kontrolü Müttefik güçlere verilecektir.
- Türk savaş esirleri Müttefiklere teslim edilecek; aynı zamanda Alman ve Avusturya askerleri hemen Türk topraklarını terk edeceklerdi.
- Boğazlardaki istihkamlar, Toros tünelleri ile Batum ve Bakü Müttefik askerlerince işgal edilecektir.
- Altı Anadolu ilinde bir karışıklık çıkarsa Müttefikler bu bölgeyi işgal hakkına sahip olacaklardı. (madde 24)
- Yine Müttefikler güvenliklerinin tehdit edildiğini düşündüklerinde her hangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaktı. (madde 7)
- "Madde 25: Müttefiklerle Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlayarak kesilecektir."¹⁹⁰

Osmanlı idarecileri bu belgeye imza koyarken Boğazlar dışındaki ülke topraklarının işgal edilmeyeceğini ve "mütareke tarihindeki ileri hatlarımızın mütareke hattı olarak kabul edileceğine inanıyordu."¹⁹¹ Ancak galip devletlerin Mondros

¹⁸⁸ Baskın Oran ve diğerleri, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, Cilt: 1, (İkinci Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001) s. 110

¹⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973) s. 21

¹⁹⁰ Oran ve diğerleri, *Ön. ver.*, s.110-111

¹⁹¹ Hakkı Gündüz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Siyasal Durumu ve jeopolitik Konumu", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt: II, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1997, s.211

Bırakışmasının özellikle muğlak bırakılmış açık noktalarından istifade ederek “Türkiye üzerindeki projelerini hayata geçirme yolunda adım adım”¹⁹² ilerlemeleri, başlangıçtaki iyimser havanın yerini karamsarlığa bırakmasına neden olmuştur.

Özellikle bu son iki maddeye bakıldığında Müttefiklerin amaçlarının kayıtsız şartsız bir istila olduğu anlaşıyordu. Zira, bir yeri işgal etmeleri ya da etmemeleri onların algılamasına bağlı bir hale getirilmişti. Güvenliklerinin tehlikede olduğunu iddia ettiklerinde bunun aksinin olduğunu kimse ispat edemezdi ve bu işgal için hukuksal bir gerekçe olacaktı. Mondros’un ilgili maddelerini bahane ederek Müttefikler barış antlaşmasını beklemeye gerek görmeden Anadolu’nun çeşitli yerlerini işgal etmeye başlamıştı.

13 Kasım 1918’de İstanbul’a İşgal güçlerinin donanmaları geldi; 15 Kasım’da Musul’u daha sonra İzmit, Eskişehir ve Samsun’u İngilizler; 1919 başlarında İtalya Antalya ve Kuşadası, Konya’yı; Fransa ise Adana, Urfa, Maraş, Antakya, İskenderun ve Zonguldak’ı işgal ettiler. 15 Mayıs’ta ise Yunanlılar İzmir’e çıktı.¹⁹³

Tüm bu işgallerin nedeni olarak gösterilen gerekçe vatan toprağının yer yer işgal edilmesi karşısında kayıtsız kalmayı kabullenemeyen ve silahlı mücadeleye girişen yurtseverlerin faaliyetleriydi. “İtilaf Devletleri’nin bu haksız tecavüzleri karşısında direnmek, devlet ve milletin meşru haklarını savunmak isteyen yurtsever komutanlar, işgal kuvvetleri tarafından yakalanarak ya hapse atılmakta ya da sürülmekte idiler.”¹⁹⁴

1.1.2. Paris Konferansı’nda Osmanlı Devleti Meselesi

Yenik devletlerle yapılacak barış antlaşmalarının şartlarını tespit için toplanan Paris Konferansı’nda kesin olan bir karar vardı : Osmanlı İmparatorluğu parçalanmalıdır. 30 Ocak 1919 alınan karar göre “Müttefik ve Müşterek Devletler Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan’ın Osmanlı Devleti’nden ayrılmasına mutabık kalınmıştır. Bu husus Osmanlı Devleti’nin diğer kısımları hakkında verilecek karardan hariçtir.”¹⁹⁵ Bu kararın nasıl gerçekleşeceğini konferansta tespit edecekler ise İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya temsilcilerinden kurulu olan “Dörtler Meclisi” idi.¹⁹⁶

¹⁹² Sabri Sürgevil, “Birinci dünya Savaşı Sonrasında Türkiye’de Siyasal İrade ve Rejime İlişkin Sorunlar”, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt: II, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1997, s.329

¹⁹³ Oran ve Diğerleri, Ö.n. ver., s. 112

¹⁹⁴ Gündüz, H., Ö.n. ver., s. 213

¹⁹⁵ Aynı, s.214

¹⁹⁶ Aybars, Ö.n. ver., s.182

Osmanlı İmparatorluğu'ndan beklentisi olanlar sadece savaşın galipleri değil, aynı zamanda Ermeni, Arap, Kürt ve Rum azınlıklar da taleplerini dile getiriyordu.¹⁹⁷ İtilaf Devletleri de kendi aralarında imzalamış oldukları gizli anlatmalara uygun fiili durumlar oluşturmaya çalışıyorlardı. Her devletin kendisine göre farklı amaçları ve çıkarları vardı. Bu da devletlerin arasında ortak bir karara varmayı zorlaştırıyordu.

“Hiçbir devlet aslan payını ötekine bırakmak istemiyor, bir zamanların Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş alanları üzerinde şu ya da bu devletin tekeli egemenlik kurmasına razı olamıyordu.”¹⁹⁸ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşının en önemli ganimeti olduğunu ve ne kadar değerli zenginlikleri bünyesinde barındırdığını Paris'te ABD Basın Kurulu Başkanı Becker şu sözlerle ifade ediyordu :

“Türkiye, hiç kuşkusuz, savaşın en zengin ganimetiydi...Bu ülkede, el değmemiş petrol, bakır, gümüş kaynakları ve tuz yatakları vardı. Hidroteknik mühendislerinin yardımıyla muazzam ölçüde ürün verebilecek olağanüstü verimli tarlalar bulunmaktaydı. Daha da önemlisi, bu ülkenin, ağır çalışma koşullarına alışmış kalabalık ahalisi, sürekli egemenlik altında, muazzam zenginlikler yaratabilir ve geniş bir ticaret geliştirebilirdi.”¹⁹⁹

Amerika Birleşik devletleri İtilaf Devletleri tarafından yapılmış olan gizli anlaşmalara katılmamıştı. Bu nedenle “Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını paylaşmada İngiliz ve Fransız rakiplerinden daha esnek hareket etme olanağına sahipti.”²⁰⁰ ABD, gizli anlaşmalara karşı çıkarken herhangi bir çıkar peşinde olmadığını ve bu bölgede bir toprak beklentisi olmadığını açıklamaktan geri durmuyordu. Aslında ABD'nin bu açıklaması toprak beklentisi olmaması yönü itibarıyla doğru iken çıkar beklememe kısmı ise pek doğru değildi. Çünkü kendi iç kaynaklarını kullanmış olan ABD, uluslar arası alanda açık pazarların varlığına muhtaçtı. Bunun için de diğer devletlerce sömürgeleştirilmemiş, boyunduruk altında bulunmayan halklara ihtiyacı vardı. Bu nedenle Wilson, halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı üzerinde vurgu yapıyordu.

İngiltere'nin gütmekte olduğu dış politikanın temelinde ise çıkarlarını gerçekleştirmek; bunu yaparken kendi güvenliği tam olarak sağlamak vardı. Bu çıkarlar ise, açık denizlerde İngiliz donanmasının tam hakimiyeti, Avrupa'da güçler dengesinin devamının sağlanması ve Britanya İmparatorluğu'nun sınırları ile ulaşım imkanlarının güvenli bir şekilde korunması idi. Bu genel politikaların yanında Paris'te Osmanlı Devleti

¹⁹⁷ Sürgevil, *Ön. ver.*, s.329

¹⁹⁸ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.43

¹⁹⁹ Aynı, s.39

²⁰⁰ Aynı, s.39

ile ilgili İngiliz politikası ise, Ortadoğu'da İngiliz hakimiyetini tesis etmek; Fransa'nın bu bölgede kendisine rakip olmasını engellemek; Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarının paylaşımında da kendi politikasını engelleyecek gelişmelere fırsat vermemektir.

Fransa ise Ortadoğu'nun paylaşımında kenarda bırakılmamak ve çıkarlarını gerçekleştirmek için çalışmaktaydı. Bölgede İngiltere'nin şekillendireceği bir haritanın kendisi için çok cazip olmayacağını bilincindeydi. Fransa aynı zamanda bölgede Ermeni azınlığın himayesini de gerçekleştirmeye yönelik bir politikayı güdüyordu. Bunun yanında "Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Suriye toprakları üzerinde 'karşı çıkılamayacak hakları' olduğu"²⁰¹ iddiaları konferansta Fransa tarafından yüksek sesle dile getiriliyordu.

Paris'te İngiltere ile Fransa arasında paylaşım ilişkisi ciddi bir mücadelenin olduğu göze çarpmakta idi. Zira, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon 4 Ocak 1920 tarihli bir muhtırasında İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilere ilişkin şunları söylemektedir :

"Fransa, Doğu İslam alemine karşı Suriye'den Fas'a kadar uzanan bir Batı İslam dünyası kurmak niyetindedir. Fransa bu Batı İslam dünyasının kurucusu ve başı olmak istemektedir. Buna meydan vermez. "²⁰²

İtalya ise, daha önce yapılan gizli paylaşım antlaşmalarında vaat edilen yerlerin kendisine teslimi ve Osmanlı Devleti'nin ardından Akdeniz'de yeni bir dengenin kurulmasını istiyordu.²⁰³ Ancak İngiltere, Fransa ve ABD bölgede İtalyan hakimiyetinin tehlikeli olacağını düşündükleri için Yunanistan tarafından dile getirilen bölgeye ilişkin olarak hak iddialarına sıcak bir tutum içine girdiler. Venizelos, 30 Aralık 1918 tarihinde sunduğu notada Ege adaları ile Batı Anadolu topraklarının kendilerine bırakılmasını istemişti.²⁰⁴ İtalya, kendisine söz verilmiş bölgeye ilişkin Yunan delegeleri tarafından dile getirilen iddiaların diğer Avrupalı devletler ile ABD'nin olumlu karşılanmasından dolayı çok öfkelenmişti. "İtalyan Başbakanı Orlando, Londra Antlaşması gereğince İzmir, Yunanistan'a değil, İtalya'ya vaat edilmiştir."²⁰⁵ diyerek karşı dursa da bir şeyin değişmeyeceğinin görülmesi üzerine 24 Nisan 1919'da İtalyan delegasyonu Paris'i terk ederek bu durumu protesto etti.

Yunan tarafınca ileri sürülen nüfus yoğunluğu ve tarihsel haklara ilişkin iddialarının gerçek dışı olduğunu ABD Başkanı Wilson da Amerikalı uzmanların hazırladığı

²⁰¹ Aybars, *Ön. ver.*, s.186

²⁰² Akşin, *Ön. ver.*, s.49

²⁰³ Melik, *Ön. ver.*, s. 4

²⁰⁴ Aybars, *Ön. ver.*, s.182

²⁰⁵ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.44

raporlardan bilmekte idi. Ancak, buna rağmen 13 Mayıs tarihinde İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kabul edildi. Bununla birlikte Anadolu üç ayrı Manda bölgesine ayrılarak yönetilmesi kararlaştırıldı. Batı Anadolu Yunanlıların, Güney İtalyanların, Ermenistan da ABD mandası altında yönetilecekti. Bu arada Osmanlı yöneticileri konferansta yoktu ve tüm bu kararlar galipler tarafından tek taraflı olarak alınmakta idi.²⁰⁶

Paris'te Wilson ile karşı karşıya gelmek istemeyen İngiltere ve Fransa sömürge paylaşımını meşru kılacak "Manda" sistemini ortaya atmışlardı. Milletler Cemiyeti Misakında yer alan ve şartları tespit edilen manda sistemi, aslında halkların yönetim tecrübelerinin sağlanması için çalışmaktan ziyade, sömürge yönetiminin uluslar arası kamuoyunu rencide etmeden devam ettirilmesi idi. Galip devletler arasında Manda meselesinde ciddi bir mücadele vardı. "Mesele hangi devletin ne kadar çok geniş ve zengin toprakları ve o topraklar üzerinde yaşayanların "mandaterliğini" üzerine alacağı noktasında düğümleniyordu."²⁰⁷

1.1.3. San Remo Konferansı

Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin parçalanması meselesi hakkında varılan anlaşmaya rağmen bunun nasıl ve hangi şartlarda gerçekleşeceğine ilişkin bir anlaşma sağlanamamıştı. Daha önce yapılan gizli antlaşmaların hükümlerine göre bir paylaşımın gerçekleşmeyeceği ortada idi. Çünkü daha önce varılan bazı kararlarda anlaşılan meseleler hakkında farklı uygulamalar söz konusu idi. İtalya, kendisine vaat edilen şartların gerçekleştirilmemesi karşısında tepkisini sesli olarak dile getirince gerginlik artmıştı.²⁰⁸

Avrupa merkezli sorunların çözülmesinin ardından Fransa ve İngiltere'de, temel mesele Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması olmuştu. Bu barış antlaşmasının şartları hakkında çeşitli görüşler vardı. Mesela bu görüşler arasında Osmanlı Devleti'nin parçalanması taraftarı olmayan Fransız sosyalistlerinin yanında ağırlıklı görüş çok sınırlı bir alana hükmeden şartlar açısından gerçekçi sınırlara sahip bir Türkiye'nin kurulması idi.²⁰⁹

1.1.3.1. Türkiye İle Yapılacak Barış Tasarısının Hazırlanması

²⁰⁶ Aybars, *Ön. ver.*, s.183

²⁰⁷ Aynı, s.185

²⁰⁸ Aynı, s. 421

²⁰⁹ Batı basınında bu konu hakkında çıkan yazıların ayrıntıları için Bkz. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Mili Mücadele*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989) s.85-86

Kamuoyunun tüm ilgisinin yenik devletlere dikte edilecek şartların hazırlandığı çalışmalara kaydığı bir sırada Anadolu'nun istilası çerçevesinde İzmir'e Yunan askeri çıkmış ve Batı Anadolu'dan yurdun işgali başlamıştı. Yaşanan bu gelişme ülkenin bir çok yerinde çok ciddi isyan duygularının oluşmasına neden oldu. Bu gelişme aynı zamanda Milli Mücadele hareketine ivme kazandırdı. Mondros Ateşkesi'nin maddelerini kendi politikaları çerçevesinde yorumlayarak uygulamaya başlayan işgal kuvvetleri karşısında hiç beklenilmeyen ölçüde çetin bir karşı duruş hareketi başlamıştı. Mustafa Kemal öncülüğünde gerçekleştirilen kurtuluş hareketi işgal devletlerinin önünde bir engel olarak belirse de temel politikalarında hiçbir değişiklik meydana getirmedi. Avrupa'da milli bir hareket olarak değerlendirilmeyen ve "asi" olarak tanımlanan bu hareketin başlaması karşısında yapılan yorumlarda, Türkiye ile yapılacak antlaşmanın gecikmesinin bu tür hareketlere güç verdiği dile getiriliyordu.²¹⁰

18 Nisan 1920 tarihinde çalışmalarına başlayan San Remo Konferansında, daha önce Paris ve Londra Konferanslarında tespit edilen şartlara uygun olarak Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının esasları belirlenecekti. Konferansta, İngiltere'yi Lloyd George, Fransa'yı Millerand, İtalya'yı Nitti temsil ederken Japonya da bir gözlemci ile konferansta hazır bulunuyordu.²¹¹ Alınan bir karar göre antlaşma tasarışının verilmesi için Osmanlı Temsilciler Heyeti Paris'e çağrılacaktı.

Mayıs ayına gelindiğinde yapılacak barış antlaşmasının şartları artık kesinleşmeye başlamıştı. 23 Mayıs tarihli "Açıksöz" adlı bir gazetede "Daily Telgraph" adlı gazeteden yapılan bir alıntı habere göre, Anadolu'nun güneyinden büyük bir toprak parçası ayrılıyor, Irak, Suriye, Filistin, Arabistan da Osmanlı Devleti sınırları dışında bırakılıyordu. Kürdistan özerk bir yapıya büründürülüyor, Ermenistan ise bağımsız bir yapı kazanıyordu. Batı Anadolu, İzmir ve Trakya Yunanistan'a bırakılıyor; Akdeniz bölgesinde İtalya ve Fransa için ekonomik etki bölgeleri oluşturuluyor; İstanbul ile Boğazların yönetimi uluslar arası bir yönetime bırakılıyordu. Osmanlı Devleti'nin donanması ve ordusu olmayacak, 35,000 kişilik bir jandarma gücü ile 15,000 kişilik bir askeri güce sahip olacaktı.²¹²

Konferansta alınan kararlar özetle şöyledir:

- Padişah İstanbul'da kalacaktır.
- Boğazlar ile İstanbul'un çevresi İtilaf devletlerince eşit olarak işgal edilecektir.

²¹⁰ Mustafa Turan, *Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları*, (Afyon: 1999) s.68

²¹¹ Öztoprak, *Ön. ver.*, s.91

²¹² Aktaran, *Aynı*, s.91-92

- Amerika'nın gözetiminde denizi çıkışı olan bir Ermeni Devleti kurulacaktır.
- Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Ege Adaları Osmanlı Devleti sınırları dışında bırakılacaktır.²¹³

Konferans kararlarının çok ağır şartlar taşıması karşısında bir çok farklı yorum yapılmıştı. Mesela İstanbul'da yayınlanan "Peyam-ı Sabah" gazetesinde Ali Kemal imzalı bir yazıda şartların bu kadar ağır olmasının nedenlerinin başında Anadolu'da başlatılan silahlı mücadelenin geldiğini ve alınması gereken ilk önlemin Türk ve Osmanlı olmayan unsurların kesilip atılması olduğu belirtiliyordu.²¹⁴ Damat Ferit Paşa'nın çizgisini destekleyen bu yazının yanında yapılan diğer değerlendirmelerde konferans kararların çok ağır olduğu, özellikle İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına ilişkin kararların tadile muhtaç olduğu, aksi halde anlaşmanın sağlanmasının, sağlansa bile yaşamasının mümkün olmayacağı dile getiriliyordu.

1.1.3.2. Osmanlı Devleti'nin Tasarıya Cevabı

Konferansta hazırlanan anlaşma tasarısı 11 Mayıs tarihinde Osmanlı Devleti Temsilcisi Tevfik Paşa'ya Konferans başkanı Millerand tarafından verilmişti. Antlaşma tasarısı öyle ağır şartlar taşımaktaydı ki, Tevfik Paşa 17 Mayıs tarihinde kaleme aldığı mektupta antlaşmaya ilişkin görüşlerini İstanbul'a şu cümlelerle belirtiyordu :

"Teklif edilen şerait-i sulhiyye, Devlet-i Aliye'nin inhilalinden, Padişahın hukukunu imhadan başka bir şey değildir...Bize teklif edilen muahedenin şekli hazır, Osmanlı Devleti'nin istiklalden mahrum bir müstemleke haline ifrağ edilmekte olduğundan şerait-i sulhiye bu vaz'iyeti tamamiyle bertaraf edecek bir surette tadil ve istiklal-i memleket, devlet ve hakimiyet itibariyle...akd-i sulh imkanı yoktur."²¹⁵

Şartların hafifletilmesini ümit eden Osmanlı Devleti hazırlamış oldukları öneri metnini Paris'e görüşmelere bizzat katılmak için giden Damat Ferit Paşa tarafından Konferans başkanlığına iletilmişti. "Barış antlaşması tasarısına ilişkin Osmanlı Hükümetinin görüşlerini soylu kişiliklerinize ulaştırmakla övünç duyarım."²¹⁶ cümlesi ile başlayan oldukça uzun Osmanlı Devleti'nin cevabı şu cümlelerle devam etmektedir:

²¹³ Uçarol, *Ön. ver.*, s.514

²¹⁴ Gazetelerde çıkan yazıların ayrıntıları için Bkz., Öztoprak, *Ön. ver.*, s.93-94

²¹⁵ Bayur, *Ön. ver.*, s.60

²¹⁶ Seha L. Meray ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 409, 1977) s.7

“Barış ancak herkes için eşit haklar ilkesinin koruyuculuğu altında uluslar arasında güvenlik, karşılıklı saygı ve dayanışma duyguları üzerine kurulabiliyor. Bu duyguları yok edecek ya da yaralayacak, uluslar arasında güvensizlik doğurabilecek olan her şey bir ayrılık nedeni olacak ve yeni uyuşmazlıklar düşünülmesi olasılığı bulunacaktır...Osmanlı Hükümetinin Barış konferansının da aynı adalet ve hak duygusuyla duygulanmış olarak bunu kabul edeceğinden kuşkusu yoktur.”²¹⁷

Bu cümleler ile başlayan Osmanlı Hükümeti’nin cevabında kendinden emin bir havayı sezmek mümkündür. Aynı şekilde cevabın izleyen cümlelerinde barış antlaşmasının maddeleri hakkında “...antlaşma tasarısı, şiddet bakımından hiçbir şeyle karşılaştırılmaz. Çünkü söz konusu edilen, gerçekte, bu devleti bölmekten başka bir şey değildir.”²¹⁸ şeklinde çok net tanımlamalara bile yer verilmişti.

Devam eden satırlarda savaşın müsebbibi olan devletlere sunulan şartlardan bile ağır olduğu söylenen “...barış tasarısı, Versailles antlaşmasından az şiddetli olmadığı bir yana, Osmanlı Devletine gerek Bulgaristan, Macaristan ve Avusturya’ya ve hatta savaştaki sorumlulukları alışmadık bir derecede olan Almanya’ya kabul ettirilen koşullardan son derece ağır koşullar yüklemeye kadar varmaktadır...Antlaşma tasarısının kapsadığı göze çarpıcı eşitsizliği, yalnız on iki milyon Türk değil, bütün İslam dünyası yüreği sızlayarak duyacaktır.”²¹⁹ şeklinde net bir ifade ile anlatılmaktaydı. Devamla, “...hakkını ve bağımsızlığını savunmaya kesin kararlı bulunan on iki milyonluk bir halkı, öyle az bir zaman içinde ve kesinlikle, barışta yok edilmesinin olanaklı olabileceğini hiç kimse düşünemez.”²²⁰ şeklinde ifadesini bulan kendinden emin tavır o kadar güçlüdür ki, bu Müttefik devletlerin temsilcilerince bile hayretle karşılanmıştı. Bu cümlelerde antlaşma tasarısının barışı sağlamaktan çok bir devleti tasfiye etme amacını taşıdığının anlaşılmakta olduğu karşı tarafa açıklanıyordu.

Dile getirilen diğer önemli bir meselede antlaşma tasarısında temel hakların da ciddi ihlale konu olduğu idi. Wilson’un On dört ilkesinden 12. maddesine de atıfta bulunulan cevapta şunlar da dile getirilmiştir.

“...birinci koşul, Devlet olarak, temel haklarının tanınması ve bunlara saygı gösterilmesidir. Devletin en birinci hakkı varolma hakkıdır. ‘Her ulus varolma hakkına, varlığını koruma ve sürdürme hakkına sahiptir.’ Bu kural, Birleşik Devletler Yüce Mahkemesinin iki hükmüyle de doğrulanmıştır.

²¹⁷ Aynı, s.7

²¹⁸ Aynı, s.8

²¹⁹ Aynı, s.8

²²⁰ Aynı, s.9

‘Her bir ulus, hukukça ve hukuk karşısında, Milletler Cemiyeti Üyelerinden herhangi biriyle eşittir.’ Ulusların Haklarına ve Ödevlerine İlişkin Amerikan Bildirgesi’nin bu üçüncü noktası, aynı zamanda, bugün uluslar arası hukukun genellikle kabul edilmiş temel kuralları içinde bulunuyor.”²²¹

Bu yapılan alıntılardan da anlaşılacağı gibi Osmanlı Hariciyesi verdiği cevapla, içerisinde bulunduğu şartların sınırlayıcılığına rağmen çok cesur davrandığı anlaşılmaktadır. “hiçbir eziklik, katlanış ve yakarış izi” taşımayan ve “son derece başı dik, hatta yer yer dikbaşı bir üslupla kaleme alınmış”²²² karşısında Müttefik Devletlerin tepkisi çok sert olmuştu. Bir ultimatom şeklinde kaleme alınan karşı cevapta şunlar dile getiriliyordu :

“Büyük Devletler, Türkiye’nin (Birinci Dünya Savaşına katılarak) yarım yüzyılı aşan bir zamandan beri kendisine birçok kez dostluğunu kanıtlamış olan Devletlere karşı pek belirgin bir hayınlıkla suç işlemiş olduğu kanısındadırlar...

Eğer Osmanlı Hükümeti, antlaşmayı imzadan kaçınırsa ve üstelik imzadan sonra, Anadolu’da söz geçirmesini yeniden kurmak ve antlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa, Müttefikler, Antlaşmanın maddelerine uygun olarak, bu kararı yeniden incelemek ve bu kez Türkleri Avrupa’dan sonsuzluğa dek kovmak durumuna girebileceklerdir. Müttefik devletler, Osmanlı Devletinin antlaşma maddelerini kesinlikle kabul ettiğini ve imza niyetinde bulunduğunu bildirmek için on günlük bir süre olduğunu Osmanlı Temsilci Heyetine bu yanıt belgesi ile bildirirler. Sözü geçen süre Temmuzun 27. günü gece yarısı sona erecektir.”²²³

Anadolu’daki direnişine de değinilen ve çok ağır tehdit cümleleri içeren bu karşı cevap karşısında İstanbul yönetiminin tavrı tasarıya verilen cevaptaki kendinden emin tavırdan hiçbir eser taşımayacaktır.

1.1.4. Sevr Barış Antlaşmasının İmzalanması

Müttefik devletlerin cevabının ardından son durumu görüşmek üzere 22 Temmuz 1920 günü VI.Mehmet Vahdettin’in huzurunda Yıldız Sarayında Bakanlar, Senato üyeleri,

²²¹ Aynı, s.11

²²² Oran ve Diğerleri, Ön. ver., s.119

²²³ Meray ve Olcay, Ön. ver., s.31-34

yüksek subaylar ve bilim çevrelerinin önde gelen isimlerinden oluşan bir kurul toplanmıştır.²²⁴

Kurulun açılışında Müttefiklerin cevabını içeren telgrafın okunmasından sonra antlaşmanın imzalanmasına ilişkin görüşmelere başlanılmıştı. Görüşmelerde hakim olan soru, parçalanmış ve tamamen ortadan kaldırılmış bir Osmanlı Devleti mi, yoksa bağımsızlığı sınırlandırılmış, sınırları daraltılmış da olsa mevcudiyetini devam ettirerek daha sonra tekrar dal budak salma şansının devam ettirilmesine mi karar verilmesi gerektiği yönünde idi. Meselenin bu şekilde konulmasından bile antlaşma tasarısının imzalanmasının tek çare olduğu anlaşıyordu. Bu anlayış şartların reddedilmesi ve mücadele ile hakların tekrar kazanılmasını bir ihtimal olarak bile kabul etmiyordu.

Saltanat Şurasından iki gün önce yapılan 20 Temmuz 1920 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısının tutanaklarında şu cümlelere yer verilmişti :

“...Andlaşma, ne haklı ne de uygulanabilir nitelikte olmayıp, yenik düşmüş bir ulusa yenenlerin isteğini yüklemek istiyor. Hakkın, sonunda kuvvete üstün gelmesi konusundaki inancımız sarsılmaz olmakla birlikte, şu çok ağır ve acılı anda, başlangıç bildirisinde açıklanmış olduğu üzere, Osmanlı Devleti iki yoldan birini seçmek zorundadır. Ya İstanbul’da ve ulusal beşiğimiz olan Anadolu’da egemen kalarak, küçük ve fakat yine bir devlet durumunda bulunmak; ya da yapılmış önerileri reddederek, Osmanlı Devletinin yaşamına son vermektir.”²²⁵

Bu bildiriden de anlaşılacağı üzere Yüce Meclis daha toplanmadan önce antlaşmanın imzalanmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Zira, meclisin toplantısının hemen açılışında iki gün önceki (20 Temmuz 1920) Bakanlar Kurulu toplantısının tutanağının okunması katılımcıların nasıl düşünmesi gerektiğini anlatmaktaydı. Antlaşmanın imzalanmasını salık veren Reşit Bey’in 19 Temmuz tarihinde Versailles’ten çektiği telgrafın ardından söz alan Sadrazam Damat Ferit Paşa şunları söylüyordu :

“Yenenler takımının, Osmanlı Devleti’ne önerdiği andlaşma, düşünceleri ürkütecek ölçüde ağır ve şiddetli. Bir yandan düşkün ve acıklı bir varlık sağlık sağlıyor; öte yandan red durumunda, kesin yok olmayla tehdit ediyor.

...Eğer yokoluşu varoluşa üstün tutan varsa, söz aldıktan sonra düşüncesini sözlü yada yazılı olarak kısaca bildirerek, tutanağa imza etmesini dilerim.

²²⁴ Aynı, s.35; Kurula katılan kişilerin isimleri için Bkz. Aynı, s.39-40

²²⁵ Aynı, s.37

Söz istemeyenler, devletin varoluşunu ve varlığını sürdürmesini yok olmaya üstün tutanlardan sayılacaktır.”²²⁶

Bir buçuk saat süren toplantının ardından yapılan oylamanın sonunda Topçu Tümgeneral Rıza Paşa’nın²²⁷ çekimser kalışının dışında oy birliği ile antlaşmanın imzalanmasına karar verilmiştir.²²⁸

“Koca bir devleti köleleştirmeyi amaçlayan ve gerçekte Türkiye’nin bağımsızlığını tamamiyle ortadan kaldıran...”²²⁹ Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr’de imza edilmiştir. Fransız Başbakanı Millerand’ın başkanlık ettiği törende antlaşmayı ilk önce Osmanlı İmparatorluğu adına Meclis-i Ayan üyesi Hadi Paşa ile Dr. Rıza Tevfik Bey ve Bern Elçisi Reşad Halis Bey, ardından da Müttefik devletlerin temsilcileri imzalamışlardır.²³⁰

1.1.4.1. Sevr Barış Antlaşmasının Hükümleri ve Bölümleri

“Bir yandan,
İşbu Andlaşmada Başlıca Müttefik Devletler olarak belirtilen,
Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya;
Yukarıda adı geçen Başlıca Devletlerle, Müttefik devletleri oluşturan,
Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya;
Ve öte yandan,
Türkiye,”²³¹

İfadesi ile başlayan barış antlaşması 13 bölüm ve 433 maddeden oluşuyordu. Yenlen devletlerin yenilenlere dayattıkları Versailles Antlaşmaları sisteminin ayrılmaz bir parçasını oluşturan Sevr Barış Antlaşması da zayıf tarafın toprak bütünlüğü ile bağımsızlığına son veriyordu.²³²

Antlaşmanın birinci bölümü diğer barış antlaşmalarında olduğu gibi Milletler Cemiyeti’nin Misakından oluşuyordu. 26 Maddeden oluşan bu ilk bölüm Milletler Cemiyeti’nin asıl üyeleri ve çağrılan üyelerin isimlerinin sıralanması ile son buluyordu.

²²⁶ Aynı, s.38

²²⁷ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s. 124

²²⁸ Uçarol, *Ön. ver.*, s.515

²²⁹ Potyemkin, *Ön. ver.*, s. 216

²³⁰ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 515

²³¹ Meray ve Olcay, *Ön. ver.*, s.45

²³² Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.239

27. madde ile 35. madde arasını kapsayan “Türkiye’nin Sınırları” başlığını taşıyan II. Bölümde ise yeni Türkiye devletinin sınırları tespit edilmekteydi. Trakya’da sınır Karadeniz kıyısından Kırıkköy’den başlayarak Büyük Çekmece’nin hemen batısından Marmara’ya ulaşıyordu ki, böylece Silivri bile sınırların dışında kalıyordu. Güneyde ise sınır Mardin, Urfa, Antep ve Osmaniye’yi Osmanlı topraklarının dışında bırakacak şekilde bu illerin kuzeyinden geçiyor; Adana sınırların içinde kalırken İskenderun dışında bırakılıyordu. İran sınırı eskisi gibi bırakılıyor; Rusya sınırı ise Kars, Ardahan, Artvin ve Sarıkamış ile Iğdır’ı dışarıda bırakacak şekilde çizilmekteydi. Anadolu Osmanlı’ya bırakılmakta ise de İzmir, Ermenistan ve Kürdistan bölgeleri ile Boğazlar Komisyonu yetki alanları nedeniyle bu topraklardaki Osmanlı egemenliği de sınırlı ölçüde idi.²³³

“Siyasal Hükümler” başlığını taşıyan ve 36. madde ile 139. maddeler arasını kapsayan III. Bölümde ise İstanbul, Boğazlar, Kürdistan, İzmir, Yunanistan, Ermenistan, Hicaz, Suriye-Irak-Filistin, Mısır-Sudan ve Kıbrıs, Fas-Tunus, Libya ve Ege Denizi Adaları, Uyrukluk, Genel Hükümler başlığını taşıyan kısımlarda ilgili başlıklarla ilgili konuları düzenleniyordu.²³⁴

İstanbul şehri Osmanlı Devleti’nin başkenti ve Padişahın oturacağı yer olarak bırakılmıştı. Boğazların savaşta ve barışta tam geçiş serbestliği rejimi öngörülmüş; bu bölgede yetkili olmak üzere Boğazlar Komisyonu kurulmaktaydı. Kürdistan ile ilgili olarak da antlaşmada ilgili Osmanlı topraklarında bölgesel olarak Kürtlere özerklik verilmekte idi. Bu özerklik daha sonra bağımsızlığa gidebilecek kadar muğlak bir çerçeveye sahipti. İzmir, Osmanlı egemenliği altında kalmakla beraber bu hakkın kullanımı Yunanistan’a verilmekte idi. Bölge hukuken Yunanistan’a veriliyordu. Antlaşmada Ermenistan ise bağımsız ve özgür bir devlet olarak tanımlanmaktaydı.²³⁵

“Azınlıkların Korunması” başlığını taşıyan ve 4. Bölüm, 140 ile 151. maddelerin arasında hükme bağlanıyordu. “Kara, deniz ve Hava Kuvvetlerine İlişkin Hükümler” başlığını taşıyan 5. Bölümün ardından 6. ve 7. Bölümde ise “askeri hükümlere” yer verilmiştir. 231. Madde ile başlayan 8. Bölümde ise “Mali Hükümler”e yer verilmektedir. Osmanlı Devletinin tüm mali yetkileri kurulacak olan Mali Komisyona bırakılmaktaydı. Hazinesinin bütçesi bile Mecliste onaya sunulmadan önce Mali Komisyonun onayına

²³³ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.125-127

²³⁴ Antlaşmanın sadeleştirilmiş tam metni için Bkz. Meray-Olcay, *Ön. ver.*, s.61-83

²³⁵ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.129-133

sunulacak ve onaylandığı takdirde meclise götürülecektir. Para basımı, borçlanma ve imtiyazların belirlenmesi gibi tüm konular bundan böyle bu komisyonun görevi idi.²³⁶

“Ekonomik Hükümler” başlığını taşıyan 9. bölümde ise uzun uzun ticari eylemler, ticari esaslar, mülkiyet, malların durumu, ticari sözleşmeler, sigorta ve ortaklıkların esasları gibi konularda hükümlere yer veriliyordu. “Hava Ulaşımı” ile “Limanlar, Su Yolları ve Demiryolları” başlıklarını taşıyan 10. ve 11. Bölümlerin ardından “Çalışma” bölüm başlığının altında 12. bölüm yer almaktaydı. Antlaşmanın metni “Çeşitli Hükümler” başlığını taşıyan 13. bölüm ile sona ermektedir.²³⁷

Bu barış antlaşması ile fiili parçalanmış olan Osmanlı İmparatorluğu hukuken de parçalanıyordu. Böylece Müttefik Devletler antlaşmanın şartlarını tespit ederken yeni gelişmekte olan Anadolu’daki kurtuluş Mücadelesini dikkate almadan hazırladıkları için Sevr Barış Antlaşması onaylanmamış ve hayat kazanamamıştır.²³⁸

Bu antlaşma daha önce yapılan barış antlaşmalarından da çok farklıdır. Çünkü bu antlaşma maddeler ile Osmanlı Devleti tam olarak baskı altına alınmış ve Avrupa’dan silinmek istendiği imajı verilmiştir. Avrupalı devletler uzun yıllardır mücadele ettikleri “Doğu Sorununu”²³⁹ kendi planlarına göre hallettiklerini düşünmeye başlamışlardı ki, Anadolu’daki Türk Kurtuluş Mücadelesi bunun önünde büyük bir set olarak yükselmeye başladı.

1.1.4.2. Sevr Barış Antlaşması’nın Milletler Cemiyeti İle İlgili Hükümleri

Birinci Dünya Savaşının ardından yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmalarının her devletle ayrı ayrı yapılmış olmasına rağmen tamamının ortak bir noktası vardı. Bu antlaşmalarının tamamı savaşta yenilmiş olan devletleri cezalandırmaya yönelik olarak hazırlanmışlardı. İlgili antlaşmalarının yenik devletlere getirdikleri yükümlülükler ya da sınır düzenlemeleri neticesinde o devlet boyunduruk altına alınmış oluyordu. Bu antlaşmaların getirdiği yeni statünün devamını sağlamak için Milletler Cemiyeti’ne etkin roller verilmişti. Zaten Milletler Cemiyeti, barış antlaşmalarının uygulanmasını ve düzenin devamını sağlamakla birinci elden sorumlu bir organ olarak kurulmuştu.

Sevr Barış Antlaşması ile getirilmiş olan düzenlemelerin de yerine getirilmesinde de Cemiyet’e etkin roller verilmişti. Her şeyden önce Sevr Barış Antlaşmasının da ilk bölümünü Milletler Cemiyeti Misakı oluşturuyordu. Bu bile bu antlaşmanın ne denli

²³⁶ Maddelerin tam metni için Bkz. Meray ve Olcay, *Ön. ver.*, s. 85-124

²³⁷ Maddelerin tam metni için Bkz. Aynı, s. 125-185

²³⁸ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s. 137

²³⁹ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 518

Cemiyet ile alakalı olduğunu göstermekteydi. Zira, bu barış antlaşmalarını Milletler Cemiyeti olmaksızın düşünmek mümkün değildi. İlgili antlaşma ile getirilen hükümlerin tüm kontrolleri temelde Milletler Cemiyeti tarafından yerine getirilmekteydi.

Sevr Antlaşması'nın Boğazlar ile ilgili olan 37. maddeye göre tüm ticari ve askeri gemilerin eğiş serbestisine sahip olduğu Bozalarda ancak Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öngörmesi halinde bir abluka söz konusu olabilecekti. Yani bölgedeki temel egemenlik hakkı olan geçiş kontrolü Konsey'e bırakılmaktaydı. Aynı zamanda 38. madde ile boğazların denetimiyle görevlendirilecek olan Boğazlar Komisyonu da Milletler Cemiyeti ile koordineli olarak çalışacak ve bu komisyona üyeliği belirleyen temel kıstas Milletler Cemiyeti üyeliği idi. Üye olmayan her hangi bir ülkenin komisyonda üye olması mümkün değildi. Bununla birlikte 57. ve 61. maddelere göre komisyonun işleyişi ya da komisyon ile ilgili meseleler de daima söz sahibi olacak merci de Milletler Cemiyeti'ydi.²⁴⁰

Sevr Antlaşması Kürdistan ile ilgili de Milletler Cemiyeti'ne önemli yetkiler vermektedir. 64. maddeye göre bölgede Kürdistan devletinin kurulmasında söz sahibi olarak Konsey'i göstermekteydi. Bölge halkının Konsey'e yönelik olarak Kürdistan Devleti kurma yönünde yapacakları müracaatın neticesinde Konsey tarafından yapılacak olan incelemenin akabinde nüfus yoğunluğu yeterli görürse Kürdistan kurulması kararı verebilecekti. Bunu da Türkiye peşinen kabul ettiğini antlaşma ile kabul ediyordu.²⁴¹

Antlaşmanın 72. maddesi de İzmir bölgesinde kurulması öngörülen yerel parlamento için yapılacak olan seçime yönelik olarak hazırlanacak olan seçim statüsünün geçerliliğini Konsey tarafından kabul edilmesi şartına bağlamıştı. Bununla birlikte Filistin bölgesinde de kurulacak olan Filistin Devleti'nin manda yönetimine bırakılacağı öngörülmüştü. Antlaşmanın 95 ve 96. maddesine göre Mandaterin hangi ülke olacağı ve hangi şartlar içerisinde yetkili olacağı gibi konuların da belirlenmesi görevi Konsey'e bırakılmıştı.²⁴²

Sevr Antlaşması aynı zamanda azınlıkların hukukunu düzenleyen hükümlerinde de Milletler Cemiyeti'ne yetkiler vermektedir. 142. Maddeye göre Osmanlı Hükümeti, azınlıklara ilişkin yapılacak çalışmaları kontrol için Konsey'in atayacağı karma komisyonun çalışmalarını kolaylaştırmak yükümü altındaydı. Azınlıklara ilişkin konularda Osmanlı Devleti yine Konsey'in atayacağı hakemlik komisyonlarını kabul etmek

²⁴⁰ Seha Meray, *Ön. ver.*, s.61-63

²⁴¹ Seha Meray, *Ön. ver.*, s.68

²⁴² Seha Meray, *Ön. ver.*, s.75-76

zorundaydı. 144. maddeye göre bu komisyonlar da Konsey tarafından oluşturulmaktaydı.²⁴³

2. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI VE SİYASİ GELİŞMELER

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf devletleri Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamıştı. Osmanlı topraklarının işgali karşısında İstanbul yönetimi, işgalin şartlarının ağırlaşmasından çekindiği için tam bir teslimiyet sergilemekteydi. Ancak, bu arada Anadolu'da işgal ve işgal edenlerin kimliklerine duyulan öfkeden dolayı birbirinden bağımsız yerel silahlı direnişler yaşanmaya başlamıştı. Bu durum gerek İstanbul yönetimini gerekse de işgal kuvvetlerini rahatsız etmekte idi. Bu karşı koyuşların ortadan kaldırılması için İngiliz Yüksek Komiseri, İstanbul Hükümetine 21 Nisan 1919'da bir nota vermiş ve bu tür hareketlerin bir an önce önünün alınmasını istemiştir.²⁴⁴

İstanbul Hükümeti bu notanın hemen ardından bölgeye gönderilmek üzere kendisine güvenilebilecek bir komutan arayışına girmiş ve sonunda bu görev için Mustafa Kemal Paşa'da karar kılmıştı. Vahdettin tarafından 9. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, elinde askeri ve mülki idare alanında geniş yetkiler veren bir "Yetki Talimatı" ile Anadolu'ya hareket etmiştir. 16 Mayıs günü İstanbul'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa ve kurmayları 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmışlardır.

2.1. Milli Mücadele Hareketinin Başlaması ve Gelişmeleri

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki temel görevi, bölgede asayişin tekrar sağlamak, halkın silahlanmasını engelleyerek silahların toplanmasını ve bölgesel direniş örgütlerinin kapatılmasını sağlamak idi.²⁴⁵ Ancak Mustafa Kemal Paşa, bölgeye geldikten hemen sonra önce Havza'ya ardından da Amasya'ya geçerek halkın dikkatini ülkenin çeşitli yerlerinde yaşanmakta olan işgallere çekmiş ve bu işgallerle ilgili bildirimler hazırlamaya başlamıştı. Bu ise Müttefiklerin ve İstanbul'un beklentilerinin tam tersi yönde hareket edilmesi anlamına geliyordu.

İzmir'in 15 Mayıs tarihinde Yunanistan tarafından işgal edilmeye başlaması Mustafa Kemal Paşa için etkin ve yaygın önlemler alınmasının zamanının geldiğini gösteriyordu. Amasya'da ülke topraklarını parçalama girişimlerine karşı alınması gereken

²⁴³ Scha Meray, *Ön. ver.*, s.86-87

²⁴⁴ Bige Yavuz, *Ön. ver.*, s.23

²⁴⁵ Turan, *Ön. ver.*, s.26

önlemleri ilk kez bir bildiri halinde kaleme alarak Haziran ayının 21. gününü 22'ye bağlayan gece deklare ettiği Tamimi'ni yayınlamıştır. Milletin varlığının tehlikede olduğunu ve bu durumdan kurtulmak için yine milletin kendisine görevler düştüğünü anlattığı bildiride temelde şu noktalara değinilmiştir :

- Vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı tehlikededir.
- İstanbul Hükümeti görevlerini yerine getirmemektedir.
- Milletin kurtuluşunu milletin azim ve kararı sağlayacaktır.
- Baskı ve kontrolden uzak bir kongre toplanmalıdır.
- Her sancaktan milletin güvenini kazanmış üç temsilci Sivas'a doğru yola çıkmalıdır.
- Doğu illeri adına Erzurum'da 23 Temmuz'da bir kongre toplanacaktır.²⁴⁶

Amasya bildirgesi ülkenin içerisinde bulunduğu durumu çok yerinde ve açık bir şekilde tanımlayan ve aynı zamanda nasıl hareket edilmesi gerektiğini anlatan ilk ciddi programdır. Burada dile getirilen temel içerik daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilecek tüm çalışmalarda özü oluşturacak ve daha fazla geliştirilecektir.

Bu belgenin diğer önemli tarafı ise İstanbul Hükümetinin büyük bir acizlik içerisinde olduğunu ve bir an önce milletin kendi çabaları ile bir şeyler yapmalarının hakları olduğunu kamuoyuna açıklamış olmasıdır. Bildirinin bu yönü ile de daha sonra toplanacak olan kongrelerin hukuki zemini oluşturulmuş oluyordu.²⁴⁷

2.1.1. Erzurum ve Sivas Kongreleri

Erzurum ilinin Ermenistan'a verileceği söylentileri ile Erzurum Müdafaa-i Hukuk örgütü çalışmalarını hızlandırmıştı. Osmanlı yönetiminin Paris'te Ermenistan'ın kurulmasını kabul ettiğini bildirmesinin Erzurum'da duyulması üzerine Mustafa Kemal'in de davet edilmesi ile Erzurum'da bir kongre toplanması için Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti harekete geçti. Müttefiklerin bu toplantının olmaması için yaptıkları tüm girişimler sonuçsuz kalmıştı. Müttefikler bu kongrenin toplanması halinde doğu illerinin Mondros Mütarekesi gereği işgalinin kaçınılmaz olduğunu söylemekten de geri durmuyordu. Buna rağmen Erzurum Kongresi 23 Temmuz günü açılmıştır.

²⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Haz. Zeynep Korkmaz, (İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998) s.21-22

²⁴⁷ Turan, *Ön. ver.*, s.28-29

Erzurum'dan 24, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2, Trabzon'dan 17 delegenin katıldığı, Elazığ ve Diyarbakır'dan seçilen delegelerin katılamadığı kongrede şu kararlar alınmıştır²⁴⁸ :

- “Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
- Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin dağılması halinde, millet top yekun kendisini savunacak ve direnecektir.
- İstanbul Hükümeti vatanı koruma ve istiklali elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bi hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri milli kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
- Kuvay- Milliye’i tek kuvvet olarak tanımak v4e milli iradeyi hakim kılmak esastır.
- Hristiyan azınlıklara siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.
- Manda ve himaye kabul olunamaz.
- Milli meclisin derhâl toplanmasını hükümetin yaptığı işlerin meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışacaktır.”²⁴⁹

Amasya Tamimi ile tüm ulusa seslenerek İstanbul'un üzerine düşeni yapmadığını ve milletin kendi bağımsızlığı için Saltanat olmaksızın da mücadele edebileceğini dile getirilmişti.²⁵⁰ Erzurum Kongresi ise bunu daha sesli olarak dillendirmenin ötesinde milletin bizzat kendisinin çözüm yönünde neler yapması gerektiğini salık veriyordu. Esaslar netleşmiş ve ne istediğini bilen bir tavırla kendi şartlarını dünyaya deklare eden bir hareket ve bunun programı bu kongre ile belirliyordu. Aynı zamanda kongre ile Trabzon ile Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirilerek ülkenin doğusundaki tüm hareketler tek bir çatı altında muhtemel işgallere karşı örgütlenmiş oluyordu.²⁵¹ Alınan kararların takibi ve uygulanması için bir temsilciler heyeti kuruldu ve başına da Mustafa Kemal Paşa seçildi.

²⁴⁸ Aynı, s.33-36

²⁴⁹ Atatürk, Ö.n. ver., s.45-46

²⁵⁰ Bilal N. Şimşir, “Dış İlişkiler Bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı”, Bilanço 1923-1998:

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi, Cilt 1, İstanbul: 1999, s.368

²⁵¹ Aybars, Ö.n. ver., s.292

Alınan kararlar tüm dünyaya yayınlandı. Bunun yanında bir de Amerikan Başkanı Wilson'a bir mektup gönderilerek ülke topraklarına karşı gerçekleştirilen işgallere karşı direnileceği dile getirilmiş ve Wilson'a kendi adıyla anılan on dört ilkesi hatırlatılmıştı.

Erzurum kongresinin hemen ardından yurdum tüm bölgelerinden gelen temsilcilerin katılımıyla Sivas'ta milli bir kongre için çalışmalar başlatılmıştı. Bu kongrenin toplanmasına Amasya Genelgesi ile karar verilmişti. Ancak burada toplanması ön görülen kongrenin engellenmesi için bir çok baskı kuruldu. Başta İstanbul Hükümeti ve Damat Ferit Paşa olmak üzere Fransızlar da Sivas'ta toplanacak kongrenin önlenmesini aksi halde Sivas'ın dahi işgale uğrayacağını seslendiriyorlardı. Ancak bu tür söylentilere şiddetle karşı çıkan Mustafa Kemal çok net bir şekilde bu kongrenin toplanacağını Sivas Valisine bildirdi.

4 Eylül Günü açılan Kongrede Manda konusu ciddi bir tartışma konusu olmuştu. 8 Eylül günü 25 delege tarafından hazırlanan Amerikan mandası teklifi gündeme alınmıştı. Bu konuda çok önemli kişiler bile Manda konusunda Mustafa Kemal'den farklı düşünüyorlardı. Bir çok aydın ve önde gelen isim Wilson ilkelerinin uygulanması ile ülkelerinin parçalanmaktan kurtulabileceğini düşünüyordu.²⁵² Hatta Halide Edip Hanım, Mustafa Kemal'e Amerikan Mandası isteğini dile getiren bir teklif bile göndermişti.²⁵³ Manda taraftarları artık kendi kendimizi savunacak gücümüzün ve imkanımızın kalmadığını düşünüyorlar ve tam bağımsızlık isteğini geçerli olan imkanlar çerçevesinde realist bulmuyorlardı. Mandacıların isteği üzerine ABD Kongresine bir mektup yazıldı. Kongre çalışmalarını 11 Eylül günü tamamlayarak bir bildiri yayınladı.

Sivas'ta, Erzurum kararları kabul edildi, tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirildi ve Temsil Heyeti tüm ülkeyi temsil eder hal getirildi. Özellikle tüm yurdu ilgilendiren kararların bu netlikte alınması, aynı zamanda yerli ve yabancı kamuoyuna açıklanması büyük yankı uyandırdı. Artık milliyetçi kurtuluş hareketinin birkaç günlük bir heyecandan kaynaklanmadığı, yurdu kurtarmak için girişilmiş programlı bir hareket olduğu anlaşılmış oluyordu. Milli Mücadele hareketi en önemli icra kuvvetine, Temsilciler Heyetinin yetkilerinin genişletilmesi ile sahip olmuş oluyordu. Fiili olarak İstanbul idaresi yok sayılıyor ve yerine milletin temsilcilerinden kurulu ve milletin idaresi ile şekillenmiş yeni bir yönetimin filizleri yeşeriyordu.

2.1.2. Misak-ı Milli Programının Kabul Edilmesi

²⁵² Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.41

²⁵³ Aybars, *Ön. ver.*, s.304-305

İstanbul hükümeti ile gerçekleştirilen Amasya görüşmesi ile Milli Mücadele hareketi, İstanbul Hükümeti tarafından da fiili olarak tanınmış oluyordu. Bu Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için çok ciddi bir gelişmeydi. Çünkü İstanbul daha önce işgal kuvvetlerine karşı verdikleri cevaplarda daima Anadolu hareketini fevri ve programdan yoksun bir macera hareketi olarak tanımlıyordu. Ancak şimdi gelinen noktada, Amasya'da gerçekleştirilen toplantı ve sonunda varılan mutabakat, Temsilciler Heyetinin fiili olarak tanınması anlamına geliyordu.

Bu gelişmeler yaşanırken bir taraftan da ülkede seçim hazırlıkları yapılmıyordu. Seçim Temsilciler Heyeti açısından çok önemli bir alam ifade ediyordu. Çünkü, Sivas'ta birleştirilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yurdun dört bir tarafında örgütlenmesini tamamlayarak seçimlere katılarak halkın sesini duyurmak fırsatını yakalayabilecekti. Meclis çoğunluğunu elde ettikten sonra Sivas'ta ilan edilen ilkelere uygun kararlar almak imkan dahilinde olacaktı.²⁵⁴

Seçimlerin yapılmasına işgal kuvvetleri hiçbir karşı harekette bulunmayı düşünmüyordu. Çünkü, halkın savaştan artık bıktığını ve Meclisin de halkın bu isteğinin aksine davranabileceğine ihtimal vermiyorlardı. Zaten işgalin baskısını hissedenden Meclisin bu olmasa bile hiçbir çıkış noktası olmadığından varsayım ile barış yönünde kararlar vermesi ve işgal kuvvetlerinin durumunu kolaylaştırması bekleniyordu. Seçimler bu hava içerisinde sakin bir şekilde gerçekleştirildi.²⁵⁵

Seçim sonuçları işgal kuvvetlerini kaygılandırarak kadar beklenilenin dışında gerçekleşti. Seçim bölgelerin çoğunda ya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları ya da onların desteklediği adaylar kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın aksi yöndeki görüşlerine rağmen Meclis'in İstanbul'da toplanacağı belli olunca Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul'u izlemek için Ankara'ya geldiler. Burada yapılan çalışmaların neticesinde Meclis'te Müdafaa-i Hukuk grubu kurulmasına ve Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis başkanı seçilmesinin sağlanmasına, Sivas kararlarının onaylanmasına karar verildi.

12 Ocak tarihinde açılan son Osmanlı Meclisinde yeterli çoğunluk ancak 25 Ocak tarihinde sağlanabilmiştir.²⁵⁶ Meclis çalışmalarına başladıktan sonra daha önce Mustafa Kemal Paşa tarafından alınan kararların hilafına hareket edilerek Müdafaa-i Hukuk grubu yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuş ve Meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi sağlanmadı. Ancak buna rağmen Temsilciler Heyeti tarafından Milli

²⁵⁴ Aynı, s.325

²⁵⁵ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997) s.44

²⁵⁶ Aybars, *Ön. ver.*, s.326

mücadelenin esaslarını tespit eden kararlarının Meclis'te gündeme alınması sağlandı. Ankara'da hazırlanan metin Trabzon vekili Hüsrev Bey tarafından Meclis komisyonuna iletilmiş ve çok az değişikliklerden sonra Meclis'teki tüm vekillerin onayı ile kabul edilmiştir. Tarihe "Misak-ı Milli Kararları" olarak geçen ve Meclis'te 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen kararlar Anadolu hareketinin en önemli zaferi olmuştur. Çünkü bu kararlar işgal kuvvetlerinin hareketleri hukuk dışı ilan ediliyor ve mücadelenin devam ettirileceğini karar altına alınmış oluyordu.²⁵⁷

Misak-ı Millinin tam metni şöyledir:

"Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclisi Mebusanı üyeleri devletin ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşma için göstereceği fedakarlığın en son sınırı olan aşağıdaki esasların hepsinin uygulanabileceğine emin bulunduklarını ve sözü geçen esaslar dışında Osmanlı Saltanat ve toplumunun varlığının mümkün bulunmadığını kabul etmiş ve onaylamıştır:

1-Osmanlı Devletinin yalnızca Arap çoğunluğunca oturulan ve 30 Ekim 1918 tarihli, ateşkesin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerinin geleceği, halkın özgür biçimde verecekleri oylara göre saptanmak gerekir. Sözü geçen ateşkesin çizdiği sınır içinde, dince, ırkça ve asılca birlik, birbirine karşı saygı ve fedakarlık duyguları ile dolu gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı-İslam çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı ya gerçekten ya da hükmen, hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.

2-Halkı özgür kalır kalmaz ana vatana, kendi istekleri ile katılmış Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse tekrar halk oyuna başvurulmasını kabul ederiz.

3-Geleceği Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuksal durumunu da özgürce yapılacak halk oyu sonucuna uygun bir biçimde ortaya konulmalıdır.

4-İslam halifeliğinin merkezi ve Osmanlı saltanatının başkenti İstanbul şehri ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak değildir. Bu esas kalmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin o birliği ile verecekleri karar geçerlidir.

5-Yenen devletler düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuku, etraftaki ülkelerde

²⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İkinci Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996) s.202-203; Turan, *Ön. ver.*, s.62

bulunan Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan güvence altına alınacaktır.

6-Ulusal ekonomik gelişmemiz imkan çerçevesine girmek ve daha modern bir düzenli yönetim ile işleri yürütmeyi başarabilmek için bizim de bir bağımsızlığa ve serbestliğe ihtiyacımız vardır. Bu, yaşamımızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu nedenle siyasal, adli ve mali gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenmesi biçimi de bu esasa aykırı olamaz.”²⁵⁸

Milli varlığa karşı girişilen eylemlerin tamamına karşı bir karşı duruşu salık veren Misak-ı Milli bir bağımsızlık savaşı programı idi.²⁵⁹ Bu kararlar, Lozan Antlaşmasına kadar kurtuluş mücadelesi tarafından izlenecek olan ilkeleri bünyesinde barındırması açısından çok ileri bir aşamayı.²⁶⁰ Anadolu’daki hareket işgal kuvvetleri tarafından ısrarla gayri hukuki ve belirli bir maksattan uzak bir fevrilikle lanse ediliyordu. Ancak kabul edilen bu kararlar ile bunun böyle olmadığı, Türk milletinin yasal temsilcilerinin de Anadolu’yu ne denli kale aldığını göstermiştir.

Bu kararların diğer önemli tarafı da sürdürülmekte olan savaşın çerçevesini belirlemesiydi.²⁶¹ Türk milletinin milli varlığının devamının sağlanmasından başka bir amaçları olmadığını dünyaya duyuran bir ses olan Misak-ı Milli, temel prensiplerdi ve dünya kamuoyu nezdinde milli hareketin prestij kazanmasına yardımcı oldu. Misak-ı Milli ile dünyaya “öz yurdu olarak dünyaya tanıttığı topraklar üstünde, egemen ve şerefli bir millet olarak yaşamaktan başka bir şey...”²⁶² istemediğini ilan ediliyordu.

Misak-ı Milli kararları daha sonra kurulacak olan yeni Türk devletinin dış politikada izleyeceği temel programın kendisini oluşturacaktır. Zira, bağımsızlık mücadelesi verecek olan hareketin daha sonraki dönemde üzerinde en fazla durduğu mesele olan sınırların parçalanamazlığının temeli bu kararlar ile atılmış idi. Kurtuluş Savaşı süresince izlenecek olan dış politikanın temeli olan ulus topraklarının işgalden kurtarılması ve bağımsızlığın tüm kayıtlardan uzak bir şekilde gerçekleştirilmesi gayesi böylece şekillenmiş oluyordu..²⁶³

Misak-ı Millinin gerçekçi çerçevesi, milli hareketin eylemlerinin hukukiliğini hiçbir zaman kaybettirmeyecek ve ulaşılabilir amaçların ötesinde maceraların yaşanmasına

²⁵⁸ Aktaran, Mumcu, *Ön. ver.*, s.46-47

²⁵⁹ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.105

²⁶⁰ Hasan Kaya, “Bağımsızlık Mücadelesi İçinde Anadolu-Suriye İlişkileri 1918-1923” *Blanco 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi*, Cilt 1, İstanbul: 1999, s.361

²⁶¹ Zürcher, *Ön. ver.*, s.202

²⁶² Akşin, *Ön. ver.*, s.23,29

²⁶³ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982) s.351

mani olacaktı. Misak-ı Milli bu yapısı ile duygusal ölçütlerin etkisinde kalmadan hazırlanmış bir program idi. Mustafa Kemal Paşa özellikle o günler için mağlup bir milleti motive etmek için bile gerçekçi ölçütlerden hiçbir zaman uzaklaşmamış ve Osmanlı toprakları içerisinde yer almış olsa bile etnik özellikleri farklı olan toplumların kendi oylarının kale alınmasını öngörmüştür.²⁶⁴

2.1.3. T.B.M.M.'nin Açılması

Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesinin hemen ardından Osmanlı Mebusan Meclisi'nin işgal güçleri tarafından dağıtılması üzerine milli iradeyi temsil görevini üstlenen Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açıldı. Mustafa Kemal Paşa tarafından askeri ve sivil makamlara gönderilen bir tebliğ ile meclisin açıldığı ve artık tek merciin meclis olduğu duyurulmuştur. Yine aynı gün Mustafa Kemal tarafından yayınlanan başka bir notada da artık bir hükümet kurmanın zaruri olduğunu ilan ediyordu. Aynı notada geçici bir hükümet başı ilan etmenin faydasızlığı ile Meclis'in tüm iradelerin üzerinde olduğu ve yasama ile yürütme yetkisinin Meclis tarafından yerine getirileceği duyuruyordu.²⁶⁵

Artık milletin iradesi Millet Meclis'i tarafından ele alınmıştı. Bundan böyle kurtuluş savaşının merkezi haline gelen Meclis'i ve Meclis Hükümetini dikkate almaksızın hiçbir adımın atılması mümkün değildi.

2.2. Yeni Türk Devleti'nin Dış Politikası'nın Temel İlkeleri

Misak-ı Milli Kararlarının kabul edilmesi milli hareketin sahip olduğu yönelimlerin açıklık kazanması açısından da öneme sahipti. Osmanlı Meclisinin dağıtılmasının ardından milletin tek temsilcisi olarak kalan Temsilciler Meclisi, ulusal kurtuluş için Meclis'in Ankara toplanmasını sağlamış ve çalışmalarını Meclis çatısı altında sürdürmüştür.

Askeri mücadelenin yanında sürdürülen siyasi mücadele ile işgal güçleri karşısında izlenecek politikanın esasları tespit ediliyordu. Zaten daha önce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde çok önemli ilkeler tespit edilmişti. Kongrelerin sonunda kaleme alınan bildirilerde de yer alan ilkelerin temelinde ulusal sınırlar içerisinde toprakların bir bütün olduğu ve hiçbir himaye kabul edilmeksizin tam bağımsızlığın sağlanacağı dile getiriliyordu. Böylece Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kalan topraklarının

²⁶⁴ Metin Toker, "Atatürk ve Barış", Yay. Haz. Berna Türkdöğen, (Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, , Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000) s.53

²⁶⁵ Sadi İrmak, Atatürk Devrimleri Tarihi, İstanbul, 1973, s.81-82

mümkün olan kısmı milli esaslara dayalı bir devletin etrafında bir arada tutulmaya çalışılacaktı.²⁶⁶

Ankara'nın dış politika ilkeleri karmaşıklıktan çok uzak bir şekilde basit ama bir o kadar da ciddi hedefleri barındırıyordu. Çok somut olan bu amaçları, bağımsızlık, egemenlik ve güvenliğin sağlanması şeklinde sıralamak mümkündü. Aynı zamanda dış politikada en fazla hakim olan tutum tarafsızlık olarak belirmektedir.²⁶⁷ Batılı işgalci kuvvetlere karşı yürütülen bağımsızlık savaşında dış politikada dikkatini çeken başka bir unsur da yine Batıya ait olan eşitlik, hürriyet, milletlerin kendi kaderini kendisinin belirlemesi gibi kavramları kullanmaktan çekinmemiş olmasıdır. Bu da mücadeleyi yürüten kadroların amaçlarının batı düşmanlığı olmadığı, hedeflerinin batı emperyalizminin olduğunu gösteriyordu.²⁶⁸ Bu ise yürütülen savaşın Avrupa kamuoyunda bazen sempati ile karşılanmasına ve destek bulmasına neden oluyordu.

2.2.1. Milli Siyaset ve Milli Devlet Fikri

Milli mücadele hareketini örgütleyen ve askeri çalışmaların yanında siyasi alandaki faaliyetlerini de devam ettiren Mustafa Kemal için varılacak nihai nokta Milli esaslara dayalı bir devlet kurmak idi. Daha ilk günden itibaren Türk milletinin kendi kaderini kendi ellerine alacağını ve ölüm-kalım savaşının sonunda milli menfaatlere dayalı bir yönetimin kurulacağını düşünüyordu. Böylece "Milli Misak sınırları içinde yurt ve ulusumuzun hayat ve saadetini"²⁶⁹ gerçekleştirecek adımların atılmasını sağladıktan sonra ulusal egemenliğe dayalı milli bir devlet kurulmasına sıra gelecekti.²⁷⁰

Milli devlet fikrinin temelinde ise Milli siyaset düşüncesi yatmaktaydı. Dış politikada izlenecek olan milli siyaset, diğer milletler arasında da kabul gören bir prensip idi. Milli sınırlara dayalı olarak uygulanacak olan Milli siyaset, kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumayı ve milli savunmada kendi gücümüze güvenmeyi gerektirmekteydi. Mustafa Kemal barışı esas almış olmakla beraber dış politikada kendi askeri gücümüzü hesaba katılması gereken bir öğe olarak görüyordu.²⁷¹ Böylece hem milli onurumuzu güçlendirmiş hem de milli gücü harekete geçirmiş olacaktı.

²⁶⁶ Kayalı, *Ön. ver.*, s.364

²⁶⁷ Fırat Melek, *Ön. ver.*, s.148

²⁶⁸ Nur Bilge Criss, "Türk Dış Politikası ve Batı 1908-1945", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi*, 1. Cilt, İstanbul: 1999, s.355

²⁶⁹ Akşin, *Ön. ver.*, s.40

²⁷⁰ Şimşir, *Ön. ver.*, s.368

²⁷¹ Mumcu, *Ön. ver.*, s161

Milli hukuka dayalı olarak yürütülecek olan Milli siyasetin en önemli yanlarından birisi de aynı zamanda nihai olarak milletlerarası siyaset ile bütünleşmesidir.²⁷² Milletler topluluğunda kendi varlığı ile eşit bir şekilde yer almak bu ilkenin diğer önemli işlevidir.

Milli siyasetin diğer önemli unsuru ise iç siyasal yapı ile dış politika arasındaki sıkı ilişkidir. Bir milletin dış politikadaki gücünü belirleyecek olan motivasyon ve kararlılık kendi iç yapısından kaynaklanmalıdır ki başarı elde edilsin. Aksi halde ayakları yere basmayan ve başarı yakalaması imkansız bir politikanın peşinde zaman kaybedilmiş olacaktır. İç yapı ile dış politika arasındaki ilişkiyi Mustafa Kemal, "...iç yapıya dayanmayan dış siyasalar daima yoksun kalırlar. Bir toplumun iç bünyesi ne kadar güçlü ve cesur olursa, dış siyasası da o oranda sağlam ve dayanıklı olur."²⁷³ sözleri ile anlatmaktadır. Kendi içerisinde bölünmüş ve bir birlikteliği paylaşmayan insanlardan kurulu bir devletin dış politikası da aynı şekilde parçalanmış ve birlikten yoksun olacaktır. Yine Mustafa Kemal bu konuda Nutukta şunları söylemektedir:

"Milletimizi, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğimiz zaman kastettiğim anlam ve öz şudur:

"Milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak...Genellikle milleti uzun emeller peşinde koşarak zarara sokmamak...Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir."²⁷⁴

Milli siyaset bünyesinde barındırdığı tam bağımsızlık, gerçekçilik, kendi gücüne dayalı güvenlik, barış ilkeleri ile bir bütün olarak dış politikanın iskeletini oluşturmuştur.

2.2.2. Tam Bağımsızlık ve Modernleşme Fikri

Misak-ı Milliye kendisine temel olarak alan Türk Dış politikasının en önemli hedeflerinden birisi tam bağımsızlığın sağlanmasıdır. Dost ya da düşman tanımlaması da bu ilkeye göre belirlenmiş ve dış ilişkiler tesis edilirken buna dikkat edilmiştir. Bu esası Mustafa Kemal 1 Mart 1922 yılında Meclis'i açış konuşmasında şu şekilde dile getirmektedir:

²⁷² Eroğlu, Ön. ver., s.345-348

²⁷³ Aktaran, Yavuz Ünsal, Atatürk ve Çağdaşlaşmanın Temel İlkeleri, (Ankara: Önel Yayınevi) s.122

²⁷⁴ Aktaran, Atatürk, Ön. ver., s.298-299

“İç politikada olduğu gibi dış politikada da temel ilkemiz, Milli Misak maddelerinden ibarettir. Milli Misak’ı kabul ederek, maddi ve manevi alanda tam bağımsızlığımızı onaylayanları derhal dostumuz sayıyoruz.”²⁷⁵

Tam bağımsızlığın üzerinde bu denli ısrarla durulmasının nedeni Osmanlı tecrübesini yaşamış olan kadroların bağımsızlıkta gösterilecek bir acziyetin nelere mal olabileceğini yakından bilmesi idi. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal, her fırsatta tam bağımsızlığın askeri olarak sağlanmasının yeterli olmayacağını hatırlatmıştır.²⁷⁶ Askeri, siyasi, adli, kültürel, mali ve diğer tüm alanlardaki bağımsızlığın birbirinden ayrı tutulamayacağını, zira huzur ve barışın ancak tüm alanlarda tam bağımsızlığın sağlanması ile gerçekleşebileceğini özellikle vurgulamıştır. Bağımsızlık ilkesi üzerinde bu nedenle çok fazla hassas davranılmış ve bu konu dış politikada çok ciddi yer almıştır.

Tam bağımsızlık ilkesi milli mücadelenin daha ilk günlerinden beri var olan bir ilke idi. Mustafa Kemal Amasya Bildirisinde dile getirdiği ülkenin içerisindeki aciz durumu ifade ederek dış politikada izlenmesi gereken temel hedefin tam bağımsızlık olması gerektiğini, aksi halde esaretin devam edeceğine işaret ediyordu.²⁷⁷ Erzurum ve Sivas’da ifadesi bulan bu ilke aslında Milli Mücadelenin ilk hareket noktasını oluşturuyordu. Bu durumu Mustafa Kemal, “...İstiklali tam, bizim bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bu vazife, bütün millet ve tarihe karşı deruhte edilmiştir.”²⁷⁸ sözleri ile ifade etmiştir. Bu sözlerden de hemen anlaşılacağı gibi bu ilkeyi Mustafa Kemal tarihe karşı bir ödev olarak görmekte ve böyle manevi bir anlam ile önemini vurgulamaktaydı. Ancak o günlerin şartları dikkate alındığında bu ilkeye ulaşmanın çok kolay olmadığı görülecektir. Hatta Mustafa Kemal’in çok yakın dava arkadaşları bile tam bağımsızlığı mümkün görmemekte ve hiç olmazsa bir manda yönetimini düşünmekteydiler. Bu denli zor şartlara karşın yine de bu ilkedan hiçbir tavizin verilmemesi tam bağımsızlığın önemini ve buna olan inancı gösteriyordu

“Devlet için tam istiklal kelimesinin muadili hayattır.” sözleri ile Tam bağımsızlığı olmayan bir varlığın devlet niteliğinde olamayacağını anlatmaya çalışan Mustafa Kemal’e göre “tam bağımsızlık, aynı zamanda devletlerin eşitliği prensibini ve mütekabiliyet kaidesini de” içerisine almaktadır. Bu ilke sayesinde ki, devletler milletlerarası arenada

²⁷⁵ Avcıoğlu, Ön. ver., s.1427

²⁷⁶ Atatürk, Ön. ver., s.423

²⁷⁷ Sadi İrmak, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, Atatürkçü Düşünce, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.1088

²⁷⁸ Aktaran, Mehmet Gönübol, “Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler”, Tarihi Gelişimler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu 8-9 Mart 1990, Hacettepe Üniv., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.26-27

birbirlerine karşı giriştikleri eylemlerde saygılı davranırlar ve mütekabiliyete uygun hareket ederler.²⁷⁹ Devletler ailesinde Türkiye için saygın ve eşit bir yer edinme konusu Misak-ı Milli'nin temel hedeflerinden olup en başından beri izlenilen bir amaç olmuştur.²⁸⁰

Türk kurtuluş savaşının en önemli niteliklerinden birisi de kendisine karşı savaştığı bir toplumun medeniyete ilişkin verdiği meyvelere arkasını dönmemiş olmasıdır. Hareketinin temelinde muasır medeniyeti hedeflemiş olan Mustafa Kemal, sık sık Batıya karşı değil Batının emperyalizmine karşı savaştıklarını hatırlatmıştır.²⁸¹ Uzun yıllar boyu Osmanlı devleti içerisinde çekilen sıkıntıları yaşayan kadrolar tarafından yürütülen mücadelenin diğer önemli amacı ise bağımsızlığın ardından Modern bir Türk devleti kurmak idi. Anadolu hareketini için özgür ve uygar bir ülke inşa etmek, en son noktada varmak istenilen uygarlık hedefi idi.²⁸²

Aslında Türkiye sahip olduğu miras ile gerçekten ilginç bir yapı oluşturmaktaydı. Orta Asya'dan güneye yapılan göçler neticesinde bugünkü coğrafyasına yerleşen Türkler, beraberinde getirdikleri Asya ve göçmen özellikleri ile Avrupa'da toprakları olan ve bunun yanında Akdeniz'de en uzun kıylara sahip olan Ortadoğu ülkesidir. Avrupa, Asya ve Ortadoğu'dan oluşan üç bölgenin coğrafi olarak sentezini oluşturmanın yanında sahip olunan tarihsel tecrübe yanında toplumsal tercihleri ile de kültürel bir sentez ortaya çıkıyordu.²⁸³

Mustafa Kemal medeniyeti insanlığın ortak meyvesi olarak görmekte ve nerede ortaya çıkarıldığının önemi olmaksızın tüm milletler tarafından teveccühle karşılanması gerektiğini düşünmekteydi. Bu nedenle hiçbir tereddüt göstermeden Avrupa tarafından üretilmiş olan medeniyetin kendi ülkesinde de yaşar hale getirilmesini istiyordu. Osmanlı Devletinin en büyük eksikliğini de batı ile ilişkilerini kesmesinde ve batı tarafından üretilen medeniyete gerektiği kadar ciddi yaklaşmamış olmasında görüyordu.²⁸⁴

Sadece dış politikanın değil aynı zamanda Milli hareketin de en önemli ilkelerinden birisi olan batılılaşma ve modernleşme sayesinde, Türkiye milletlerarası toplumda hızlı bir şekilde kabul görmüştür. Bu sayede kendisine saygın bir yer edinmiş ve izlediği etkin dış politikalar sayesinde bir çok uluslar arası meselede fikri merak edilir hale gelmiştir. Yer

²⁷⁹ Eroğlu, *Ön. ver.*, s.350-351

²⁸⁰ Akşin, *Ön. ver.*, s.36-37

²⁸¹ Oral SANDER, "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXXVII, sayı 3-4, Ankara: Eylül-Aralık 1982, s.105-124, Derleyen, Fırat Melek, Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s.72

²⁸² Neşet Çağatay, "Barış Sever ve özgürlükçü Atatürk" Belleten, Cilt XLVII, Sayı 188, Ankara: Ekim 1984, s.930

²⁸³ Fırat Melek, *Ön. ver.*, s.214

²⁸⁴ Gönübol, *Ön. ver.*, s.34-35

aldığı coğrafi konumun çok stratejik olmasına ve büyük devletlerin çıkarlarının sık sık çatıştığı sorunlu bölgelere sınır olmasına rağmen Türkiye, gerçekleştirdiği modernleşme adımları ile uluslar arası alanda barışçı iyi ilişkileri kısa zaman içerisinde tesis etmeyi başarabilmiştir.²⁸⁵

2.2.3. Gerçekçi ve Barışçı Dış Politika

Türkiye'nin dış politikasının en önemli özelliği daima gerçekçi olması idi. İlk günden başlayarak devam eden süreçte daima hep gözetilen unsur, şartlara uygun hareket edilmesi olmuştur. Herhangi bir ön yargıya tabi olmaksızın ne yapılması gerektiğine dikkat edilmiş ve uluslar arası duruma uygun politikalar izlenmiştir. Batıya karşı savaşın devam ettiği yıllarda Sovyetler Birliği en sıkı dost ve müttefik iken savaşın ardından barış ortamı içerisinde Sovyetler Birliği'nin etkisini kırmak için Batıya yaklaşılması Türk dış politikası için normal bir yönelimdir.²⁸⁶

Gerçekçi bir politikanın en önemli özelliği, devletin sahip olduğu imkanlar ve kaynaklar ile dış politika manevraları arasında bir dengenin gözetilmesidir.²⁸⁷ Zira, devletler çoğu kez elindeki araçların imkan verdiğinin ötesinde hedefleri gerçekleştirmek için hareket ederek maceralara atılabilmektedir. Diğer sık karşılaşılan bir durum da askeri bir mücadelenin ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerde sıklıkla askeri baskı rejimleri kuruluyor ve realist olamayan bir tutumla etrafına karşı saldırgan bir politika hayata geçiriliyor olmasıydı. Bu yönü itibarıyla de Mustafa Kemal tarafından yönetilen mücadelenin ardından kurulan rejim, “gösteriş ve pervasız” hareketlerden kaçınarak serüvenci bir yaklaşım içerisine düşmemiştir.²⁸⁸

İç işlerine karışılmasına mani olan, milli çıkarların gösterdiği yolda yürüyen ve dünya saadeti için milletlerarası barışı gözetken Türk dış politikasının diğer tamamlayıcı niteliği sabit fikirli olmaksızın gerçeklerin gereklerine göre hareket etmesidir.²⁸⁹ Gerçekçi yaklaşımın temel nedeni yeni Türk devletinin çevresinde güvenli bir ortam oluşturma isteğidir. Güvenlik ile gerçekçi politika hemen hemen iç içe girmiş bir durumdadır. Uzun süren savaş yıllarının ardından sahip olduğu sınırlar içerisinde kendi egemenliğini tüm unsurları ile hayata geçirmek isteyen Türk Devleti statüko yanlısı bir politika izlemiştir.

²⁸⁵ Fırat Melek, *Ön. ver.*, s.164-165

²⁸⁶ Soysal, *Ön. ver.*, s.1079

²⁸⁷ Ü. Haluk Bayülken, “Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi”, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s.30

²⁸⁸ Sander, “Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ön. ver.*, s.76

²⁸⁹ Mehmet Ali Ekrem, “Atatürk'ün dış Siyaset İlkelerinin Romen Kaynaklarındaki Yankıları”, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, , Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s.73

Uluslar arası alanda statüko ve barışa saygılı bir yaklaşımın izlenmesi Türk dış politikasının imkanlarını çok iyi okuduğunun iyi bir göstergesi idi. Zira, güvenli bir ortamın oluşabilmesinin ön şartı diğer devletlerin de içerisinde bulunduğu milletlerarası alanda toplu güvenliğin varlığının sağlanmasıydı. Bu nedenle güvenliğin devamı anlamına gelen statükonun devamını tehlikeye sokacak hiçbir hareket Türkiye tarafında istenilen bir durum değildi.²⁹⁰

Gerçekçi ve statüko taraftarı politikayı mesnet kabul eden Türk dış politikasında “Türkiye’nin topyekün potansiyelinin dikkate alındığını ve ölçülü davranıldığını görüyoruz. (Böylece) de Türkiye’ye milletler ailesi içinde güvenilir ve itibarlı bir yer”²⁹¹ edinilmiş oluyordu.

Statüko taraftarı politikanın doğal bir uzantısı olarak Türk dış politikasının sahip olduğu diğer özellik de barış taraftarı olması idi. Barışın temel öncülü olan sahip olunan düzeninin muhafazası ve statüko hukukunun korunması ilk günden itibaren Türk Hariciyesinin izlediği yol olmuştur. Bu durumu İsmet İnönü şu sözleri ile teyit etmektedir:

“Dışarı siyasette sulh ve emniyeti korumak ve teşkilatlandırmak için bütün kudretimizle çalışıyoruz. Dostlarımıza taahhütlerimize sadakat ve genel olarak yakın komşularımızla iyi geçinmek için elimizden gelen her şeyi samimiyetle yapmak siyasetimizdir.”²⁹²

Türk Dış politikasının barış temeline dayalı yaklaşımının önemli ayaklarından birisi de yurt içinde gözettiği huzur ve barışı diğer milletler için de gözetmesidir. Zira, Mustafa Kemal sıklıkla dile getirdiği düşüncelerinde özgür ve mutlu bir Türkiye’nin gelişmesi için diğer milletleri de içine alacak şekilde milletlerarası alanda barış ve güvenlik içerisinde olmasını gerekli görüyordu.²⁹³ Dünya barışı için pasif, hareketsiz bir yaklaşımın aksine daima teyakkuz halinde tüm ihtimalleri değerlendiren bir yaklaşım içerisinde milletlerin sorumluluk almaları gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, dünyayı ve devletleri bir vücut ile uzuvlara benzettiği bir konuşmasında şunları söylemektedir:

“Dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, başka bir yoldan kendi esenlik ve mutluluğuna çalışmak demektir. Beşeriyeti bir vücut ve bir ulusu onun bir uzvu

²⁹⁰ Hasan Sait Işık, “Atatürk, Uluslar arası Düzen-Dış Politika”, Boğaziçi Üniversitesi, Uluslar arası Atatürk Konferansı, Cilt 2, İstanbul: 9-13 Kasım 1981, s.19-22

²⁹¹ Bayram KODAMAN, “Atatürk’ün İç ve Dış Politika Stratejisi”, Türkiye Cumhuriyeti’nin Yetmiş Beş Yılı Armağanı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 135-136

²⁹² TBMM Tutanakları Dergisi, İ:2, 7.3.1935, C:2, s.27-32, Aktaran, Der. Ali Rıza Cihan, İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992) s.390

²⁹³ Çağatay, Ö. ver.,s.929

saymalıdır. Bir vücutta parmağın ucundaki acıdan bütün diğer uzuvlar da acı duyar.²⁹⁴

Böyle bir kapsayıcılık içerisinde değerlendirilen barışın kendi başına var olmayacağı ortadadır. Tüm dünyada barışın hakim olması, geçerli olan düzenin ve hukukun tüm insanlar tarafından yaşatılması için insanlığın sahip olduklarından memnun olması; en azından zorunlu ihtiyaçlarını gidermesi gerekmektedir. Bu zorunluluğu Mustafa Kemal Amerikalı Gladys Baker'a, "Eğer sürekli barış isteniyorsa, yığınların durumunu iyileştirecek uluslar arası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın tümünün gönenci, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya yurttaşları, kıskançlık, açgözlülük ve kinde uzlaşacak şekilde eğitilmelidir."²⁹⁵ cümleleri anlatmaktaydı.

Barışın sağlanabilmesi için Mustafa Kemal'e göre temelde yapılması gereken sadece insanların gönence kavuşturulması değildi. Bunun yanında devletlerin arasındaki ilişkilerin temelinde de bazı özelliklerin tesisi gerekmekteydi. Milletlerarası anlaşmazlıkların çözümü için başvurulacak yolların barışçı bir yol üzerinde ve anlaşmaya dayalı bir temele olmalıydı. Devletlerarası ilişkilerde sorunlar daha çok güçlü olan devletin lehine olarak çözülmekteydi. İşte bu barışı engelleyici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü başka milletleri esaret altına alarak sağlanan düzen yıkılmaya mahkum bir yapının kurulması ile eş anlamlıdır. Bu nedenle, taraf olan tüm ülkelerin çıkarları göz önünde bulundurulmalı ve tarafların çıkarlarını bağdaştıracak ortak bir çözüm yolu bulunmalıydı.²⁹⁶

3. YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1919-1922)

Anadolu'da örgütlenen hareket Ankara'yı kendisine merkez olarak seçmiş, Millet Meclisi'ni burada toplamış ve yurdu işgalden kurtarmak için çalışmalarına burada devam etmiştir. Bir taraftan yurdun içinde örgütlenmesini tamamlamaya ve halkı bilinçlendirerek kendisine destek sağlamaya çalışıyor; diğer taraftan İstanbul Hükümetinin engelleyici eylemlerini bertaraf etmeye çalışılıyordu. Tüm bu zorlu mücadelelerin yanında asıl mücadele işgalci güçlere karşı veriliyordu.

Tüm bu engelleyici gelişmelere aldırmadan kendi amaçları etrafında odaklanmış Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Misak-ı Milli ile çizdikleri programa uygun olarak çalışmalarını yürütüyorlardı. Aynı zamanda dağınık bir haldeki silahlı güçlerinin tekrar

²⁹⁴ Soysal, Ön. ver., s.1078

²⁹⁵ Ünsal, Ön. ver., s.124

²⁹⁶ Işık, Ön. ver., s.3

organize bir kuvvete dönüştürülmesi de ayrı bir mesele idi. Düzenli birliklerin kurulması önündeki en büyük engellerden birisi dağınık ve başına buyruk olarak silahlı direnişte bulunan kuvvetlerin başka bir otoritenin altına girmeye pek taraftar olmaması idi. Ancak yürütülen mücadelenin başarıya ulaştırılması için dağınık haldeki milli güçlerin zaman kaybetmeden birleştirilmesi gerekiyordu. Bu zorunluluğun farkında olan Ankara tüm aksi faktörlere rağmen kararlı bir tutum içerisinde dağınık kuvvetlerin otoritesini kabul etmelerini sağladı.

Bu arada diğer olumsuz gelişme de, yeni Ankara iktidarına karşı olumsuz tavır takınanlar ile İstanbul tarafından Ankara'yı zayıflatmak için teşvik edilen ayaklanmaların meydana gelmesi idi. Bu ayaklanmalara ve düzenli birliklerin oluşturulması önündeki engellerin aşılmasında, Ankara tarafından işgaller ile Sevr Antlaşmasının aleyhine yapılan kampanyanın halk arasında olumlu yanıt bulması ile Ankara lehine meydana gelen havanın yardımı büyük olmuştur.²⁹⁷ Düzenli birliklerin oluşturulması ile Türk Kurtuluş savaşı yeni bir evreye girmiş oluyordu. Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu ayaklanmaların tamamını kısa bir süre içerisinde kontrol altına aldı.²⁹⁸ Otoritesini tesis ederek yurdun çeşitli bölgelerindeki işgallere karşı eyleme geçen BMM Hükümeti ilk başarısını Doğu cephesinde yaşamıştır.

3.1. Sovyetler Birliği İle İlişkiler

Rusya ile Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başından beri genellikle savaş halinde idi. Bu dönem içerisinde iki devlet arasında toplam on savaş gerçekleşmişti. Bunun yanında Balkanlarda bu dönem içerisinde kurulan devletlerin tamamı Osmanlı-Rus savaşları sonunda meydana gelmişti. Sonuçlarının ağırlığı ve yaklaşık ortalama her 25 yılda bir savaşın içerisinde girildiği Rusya, Osmanlı Devleti'nin son döneminin tarihinde önemli bir yere sahipti.²⁹⁹

3.1.1. Türk-Sovyet İlişkilerinin Başlaması

Sovyetler Birliği, Birinci Dünya Savaşının son yıllarında meydana gelen Bolşevik devrimin ardından Müttefikleri Batı bloğu ile karşı karşıya gelmişti. Batılı devletlerin

²⁹⁷ Şamsutdinov, Ön. ver., s.243

²⁹⁸ Ersan Baş, "İki Dünya Harbi Arasında Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Alanda Meydana gelen Değişikliklerin Tarihi Gelişimi İçinde İncelenmesi ve Ortaya Çıkan Sonuçlar", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1997, s.73

²⁹⁹ Rıfık Salim Burçak, "Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (8-9 Mart 1990), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.207

devrimin karşısında aldığı tutum nedeniyle Bolşevik rejim, bir taraftan Batılı devletler ve diğer taraftan da Rusya içerisindeki eski rejim taraftarlarıyla silahlı mücadeleye girişti.³⁰⁰

Sovyetler Birliği'nde kurulan Bolşevik rejim Batı ile sadece silahlı mücadele etmeyi düşünmüyordu. Çeşitli topraklarda Batılı devletlere karşı filizlenme ihtimali olan hareketler teşvik ediliyor ve başlamış olan hareketler de çeşitli yönleriyle Bolşevik Rejim tarafından destekleniyordu.³⁰¹ Rusya için Ankara hareketi hem kurtuluş savaşı vermesi hem de batılı devletlerin karşısında bir cephe oluşturması bakımından sempati kaynağı idi. Sovyet rejimi, Batılı devletlerin sömürgelerinde girişeceği propagandaların olumlu netice vereceğini ve Batılı devletlerin sömürgelerinin elinden çıkmasının ardından gücünün de zayıflayacağını düşünüyordu. Bu nedenle sık sık Sovyet yetkilileri sömürgeleştirilerek ezilen milletlere mücadele için çağrıda bulunuyorlardı. Hatta, Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin 1919 yılı Eylülünde yayınladığı bir bildiride doğrudan doğruya Türk işçilerine sesleniyordu.³⁰²

Aynı zamanda İngiltere, Ankara ve Sovyetler Birliğini birbirine yaklaştıracı bir etken olmuş ve iki ülkenin ilişkilerini 1930'lara kadar motive eden bir etken olmuştur.³⁰³ İngiltere, çeşitli manevraları ile Rusya'yı güneyden çevrelemiş durumda idi. Mondros Mütarekesi ile Marmara Boğazlarına yerleşmiş bunun yanında Yunanistan üzerinden İzmir ve çevresi üzerinde dolaylı olarak siyasi bir nüfuz kurmuştu. Bunun yanında Sevr antlaşması tasarısında da Boğazlardan savaş gemileri de dahil mutlak geçiş serbestisinin olması da gelecek olan dönemi daha fazla kaygılandırıcı kılıyordu.³⁰⁴ İngiltere, Bolşevik rejimin aleyhtarlarına verdiği desteğin yanında Kafkaslarda da izlediği politika ile Rusya'yı kaygılandırıyordu. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinde kurduğu "Cordon Sanitaire" ile hem Rusya'yı güneyden çevrelemiş oluyor hem de Rusya'nın Kafkaslar üzerinden Türkiye ile sağlayacağı iletişimin önünü kesmiş oluyordu.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misakı Milli kararları çerçevesinde kurtuluş mücadelesini sonuçlandırmak için uluslar arası desteğe ihtiyacı vardı.³⁰⁵ Geleneksel Osmanlı diplomasisinde Sovyetler Birliği güneye inme politikasından ötürü daima batılı büyük bir veya birkaç devlet tarafından dengelenmişti. Kurtuluş Savaşının en çetin günlerinde bir blok halinde Anadolu'yu paylaşma yarışına tutuşmuş Batılı devletlerin

³⁰⁰ Armaoğlu, Ön. ver., s.477

³⁰¹ Daha geniş bilgi için Bkz., Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul, Der Yayınları, 1998) s.28-34

³⁰² Bkz. Mehmet Gönübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, (Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996) s.50-53

³⁰³ Armaoğlu, "Türkiye ve Batı Dünyasına Genel Bir Bakış (Dün-Bugün-Yarın)", Ön. ver., s.217

³⁰⁴ Şamsutdinov, Ön. ver., s.242

³⁰⁵ Gönübol ve Küçüköğlu, Ön. ver., s.1056

karşısında bir denge unsuru aranmakta idi.³⁰⁶ İşte bu ortam içerisinde Sovyetler Birliği ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin içerisinde bulundukları uluslararası yalnızlık durumu birbirine benziyordu.

İki ülke arasında ilişkilerin başlaması bu nedenlerden dolayı çok kolaydı. Ancak bunun gerçekleşmesi için İstanbul'un resmen işgal edilmesine kadar beklenecekti.³⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un resmen işgalinin açıklanmasının ve Meclisin dağıtılmasının hemen ardından 26 Nisan 1920'de Sovyet liderine bir mektup gönderdi. Bu mektupta iki ülke arasında ikili ilişkilerin başlamasının gereğini dile getiriyor ve aynı zamanda taraflar arasında hem sivil hem de askeri ittifak teklifinde bulunuluyordu. Çiçerin tarafından bu mektuba verilen cevapta, Büyük Millet Meclisi ile Misak-ı Milli'nin kendileri tarafından resmen tanındığı belirtilmiş ancak herhangi bir ittifaktan söz edilmemişti.

Ankara için ilk tercih konusu daima Batı ile kendi başına Misak-ı Milli'yi esas alan bir uzlaşma yapmaktır. Ancak Paris'te süren barış görüşmelerinin neticesinde Sevr Antlaşması tasarısının ortaya çıkması Ankara için başka bir seçeneğin kalmadığını gösterdi. Zira Mustafa Kemal Sevr Tasarısını öğrendikten sonra 1 Haziran 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta Rusya ile bir destek arayışına girişmenin tek çare olduğunu şu sözlerle anlatır :

“Devlet ve milletimizin halas ve selameti hakkında garp devletlerinde hakiki bir muavenet ve insaf kalmadığı üzerinde birleşmiştir. Memleketimizin geleceği Doğu sınırimızın Ruslara ve İslam alemine bitişik olmasına mütevaffık olduğu hepimizce muhakkaktır.”³⁰⁸

Böylece Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasında bazı aksaklıklarla da olsa 1930'lu yılların ortalarına kadar sürecek yakın bir ilişki dönemi başlayacaktır.³⁰⁹

3.1.2. Moskova Antlaşması'nın İmzalanması

İstanbul itilaf güçleri tarafından işgal edilmiş ve Osmanlı Meclisi dağıtılmış, kaçamayan mebuslar tutuklanmıştı. İzmir, İngiltere tarafından desteklenen Yunanistan tarafından Mayıs ayında işgal edilmeye başlandı. Bu şartlar altında uluslar arası destek konusunda ciddi gereksinim duyan Ankara, Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ardından

³⁰⁶ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.189

³⁰⁷ Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, *Ön. ver.*, s.626

³⁰⁸ Akşin, *Ön. ver.*, s.68-69

³⁰⁹ Bkz. Gönübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.59-62

yaptığı ilk toplantıda , işgaller karşısında girişilecek mücadelede yalnız kalınmaması kararını aldı.

Uluslar arası destek arayışlarına en olumlu karşılık alınabilecek devlet Sovyetler Birliği idi. Bu nedenle Sovyetler Birliğine bir heyet gönderilmesine karar verildi; Bekir Sami Bey başkanlığında Yusuf Kemal, Miralay İbrahim, Lazistan vekili Osman ve General Seyfi Bey'in katıldığı heyet 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya doğru yola çıktı. Bu şekilde Sovyet Rusya ile ilk resmi ilişki kurulmuş oluyordu. Türk heyeti Moskova'ya bir dostluk antlaşması yapmak için gitmiş olmakla beraber ivedilikle ihtiyaç hissedilen askeri ve mali yardımın sağlanması için çalışacaktı.

Ankara hareketinin işgalcilere karşı koyabilmesi için silahlı mücadele kaçınılmaz olarak ortada duruyordu. Ancak bunun için gerekli olan kuvveti de yalnız Sovyet Rusya'nın yardımı ile sağlayabilirdi.³¹⁰

Sovyetler Birliği, Ankara hükümetine yardım etmeyi düşünmekle beraber Ankara'nın başarılı olup olamayacağı konusundaki şüphelerini de Sakarya zaferine kadar devam ettirmiştir. Ankara'nın Yunan birlikleri karşısında kazandığı zaferler Sovyetler Birliği'nin tereddütlerini gidermiş ve antlaşma öncesinde önemli bir engel aşılmıştı.

Ancak, Rusya ile antlaşmanın önündeki tek engel Sovyetler Birliği'nin tereddütleri değildi. Sovyetler Birliği, Türk hareketine destek vermeyi düşünürken aynı zamanda Anadolu topraklarına ilişkin bazı emperyalist isteklerde bulunması Ankara ile Moskova arasında gerginlik yaşanmasına neden oldu.³¹¹ Bir antlaşma metni üzerinde Bekir Sami Heyeti ile Rus yetkililer arasında bir uzlaşmaya varıldığı halde bu istekler yüzünden antlaşma gecikti. Rusya, Ermenistan lehine olarak Anadolu'dan Van ve Bitlis civarının verilmesini istiyordu. Bu şekilde Ermenistan konusunda hassas davranan Batı devletleri karşısındaki konumunu güçlendirmek istiyordu.³¹²

Türkiye'ye yapılacak olan yardımın bu teklifin kabulüne bağlı olduğunun Bekir Sami Bey'e Çiçerin tarafından dile getirilmesinin ardından Türk tarafının cevabı Mustafa Kemal tarafından gönderilen talimat anlatılıyordu. Sovyetler Birliği'nin bu isteğinin içerdiği emperyalist tutumun kuşku uyandırdığını dile getiren talimatın bir bölümü şöyledir:

“Van ve Bitlis vilayetlerinden bir kıtayı muayyeninin bilfraz Ermenilere terki hususunun şart kılınmış olması keyfiyeti, Ankara hükümetinin emperyalizm

³¹⁰ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.627

³¹¹ Aktaran, Gönübol, “Atatürk’ün Dış Politikası : Amaçlar ve İlkeler”, *Ön. ver.*, s.29

³¹² Kâmuran Gürün, *Türk Şovyet İlişkileri (1920-1953)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991) s.57

ve kapitalizme karşı çetin bir mücadeleye iştiraki sebebiyle şimdiye değin kendisine bir müttefiki tabii addetmekte olduğu Rusya Şuralar Cumhuriyetinin bu husustaki samimiyeti efkar ve hissiyatından bihakkın şüpheyi düşürdü.”³¹³

Kesin olarak bu konudaki bir isteğin kabul edilemez olduğunun bu şekilde bildirilmesinin ardından bir süre sonra ortamın yumuşaması sorun giderilmiş oluyordu.³¹⁴ Sakarya zaferinin ardından Türk hareketinden kesin olarak emin olan Sovyet Rusya ile antlaşmanın maddelerinin kesinleşmesi için ilkin iki kez Stalin ile görüşmüş daha sonra görüşmelere Çiçerin ile devam edilmiştir. Ermenistan ile yapılan Gümrü antlaşması da Ankara’nın Sovyetler Birliği karşısındaki durumunu güçlendirici diğer faktördür. Moskova ile ilişkileri daha sıcak bir hale getirmek isteyen Ankara Hükümeti, Ali Fuat Paşa’yı Moskova Büyükelçisi olarak atamış ve 19 Şubat 1921’de Moskova’ya varan Ali Fuat Paşa ve heyeti antlaşma görüşmesine devam etmiştir.³¹⁵

Tüm maddelerde anlaşmanın sağlanması ile 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması Sovyetler Birliği ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında imzalandı. Antlaşma özetle şunları hükme bağlıyordu:

- Rusya Misakı Milli’yi kabul ediyor ve Türk Hükümetinin tanımadığı hiçbir antlaşmayı tanımayacağı kabul ediyordu.
- İki ülke arasındaki sınır tespit ediliyor, Batum, bazı şartlarla Gürcistan’a bırakılıyordu.
- Nahcivan arazisi, Azerbaycan himayesinde muhtar bir bölge haline getiriliyordu.
- Doğulu milletlerin hürriyet ve bağımsızlık haklarının olduğu vurgulanıyordu.
- Boğazların rejimi, Karadeniz’e sahilدار ülkelerden oluşacak bir konferansta tespit edileceği kabul ediliyordu.
- İki ülke arasında daha önce yapılmış tüm antlaşmalar yok sayılıyordu.
- Kapitülasyonlara son veriliyordu.
- Her iki taraf da, kendi ülkelerinde diğer taraf aleyhine faaliyette bulunacak girişimlere müsaade etmeyeceğini taahhüt ediyordu.
- Taraf vatandaşlar, diğer ülke içerisinde iken medeni haklar hariç o ülkenin kanunlarına tabi olacaktı.

³¹³ Aktaran, Gönübol, Ön. ver., s.31

³¹⁴ Akşin, Ön. ver., s.69-70

³¹⁵ Armaoğlu, Ön. ver., s.629; Şamsutdinov, Ön. ver., s.203-205

Bu antlaşmanın dışında gerçekleştirilen mektup teatisi suretiyle Rusya, çerçevesi belirlenmemiş bir süre içerisinde Türkiye'ye her yıl on milyon altın ruble vererek, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yardımda bulunmayı da taahhüt etmiştir.³¹⁶

Moskova Antlaşması ile doğu sınırının teminat altına alınmasının yanında Ankara, Batılı devletlerle girişilecek görüşmelerde de pazarlık gücünü arttırmıştır. Aynı zamanda Kars ve Ardahan, bu antlaşmada Misakı Milli sınırları içerisinde kabul edilmiş ve daha 1921 yılının ikinci yarısına gelmeden, Sovyet Birliği'nin Misakı Milli'yi kabul etmesi sağlanmıştır.³¹⁷ Aynı zamanda bu antlaşma, Türkiye'nin yeni bir oluşum olarak devlet olma özelliğini ve egemenliğini sağlamlaştırmasına da yardımcı olmuştur.³¹⁸ 93 Harbinin mali ve toprak ile ilgili olarak bazı olumsuz sonuçlarını da bu antlaşma ile düzeltilmiş ve kapitülasyonların kaldırıldığı Rusya tarafından da onaylanması sağlanmış oluyordu.³¹⁹

3.2. Batılı Devletler İle İlişkiler

Ankara Hükümeti işgalci güçler karşısında iki farklı alanda savaşım vermekteydi. Bunlardan ilki Yunanistan ve müttefik güçlerine karşı verilen silahlı mücadele; diğeri ise Birinci Dünya Savaşının galiplerine karşı yürütülen diplomatik savaş idi. Misak-ı Milli sınırlarını temel hareket noktası olarak kabul eden Ankara, bu konuda savaş alanında gösterdiği titizliği masa başında da göstererek, silah zoru ile kazanılan toprakların masa başında kaybedilmemesi için özel bir hassasiyet sergiliyordu. Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Milli esas noktasını, Fransız temsilcisi ile yaptığı görüşmede "...bizim için nokta-i hareket Misak-ı Milli muhteviyatı olduğu esasını vazettim."³²⁰ şeklinde ifade etmişti.

Batılı devletler Osmanlı Devleti ile yaptıkları Sevr Antlaşmasına göre kendileri için savaşı bitirmişlerdi. Yunanistan aracılığı ile Ankara'ya karşı silahlı mücadeleyi sürdürürken bir taraftan da Sevr Antlaşmasına göre işgallerde bulunuyorlardı.³²¹

Büyük Millet Meclisi Hükümeti tüm eksikliklere rağmen askeri alanda başarılı sonuçlar alınmaya başlamıştı. Bunda Sovyetler Birliği ile girilen ilişki ve bunun sonucunda bu ülkeden sağlanan mali ve askeri yardımların büyük payı vardı. 3 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile Ankara Hükümeti arasında yapılan Gümrü Antlaşması, Yunan birliklerine 10 Ocak 1921'de kazanılan askeri başarı ve ülke içinde Ankara'ya karşı girişilen

³¹⁶ Bkz. Gürün, Ö.n. ver., s.69

³¹⁷ Bkz. Gönübol ve Diğerleri, Ö.n. ver., s.24-28

³¹⁸ Şamsutdinov, Ö.n. ver., s.211

³¹⁹ Bayur, Ö.n. ver., s.71

³²⁰ Bkz. Gönübol ve Diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995), Ö.n. ver., s.36

³²¹ Mumcu, Ö.n. ver., s.70-71

ayaklanmaların bastırılması³²² ile hiç beklenmedik bir şekilde Türk kurtuluş hareketinin doğuşu, Batılı devletlerin politikaları önünde bir duvar yükselmişti.³²³

Bu arada Batılı devletlerin kendi araların da anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştı. İngiltere ile Fransa arasında Anadolu'da nasıl hareket edileceğine ilişkin olarak görüş ayrılıkları çıkmaya başladı. Bunun yanında İtalya da İngiltere'nin Yunanistan ile ilgili kayıncı tutumundan rahatsız olduğunu gizlemiyordu. Avrupa'da da artık barışın yapılması yönünde güçlü bir istek oluşmuştu. Ankara'nın askeri ve siyasi başarılar karşısında anlaşılmalı ki, Türkiye ile ilgili bir hesap yapılırken BMM Hükümetine rağmen hareket edilmesi bundan sonra mümkün değildi. Bu nedenle Batılı devletler Sevr Antlaşmasının çok az tadili ile Ankara Hükümetine kabul ettirebileceklerini düşünerek Londra'da düzenlenecek Konferansa Ankara'yı davet ettiler.³²⁴ Londra konferansında hem Sevr Antlaşması kabul ettirilmeye çalışılıyor hem de Türk-Sovyet müzakereleri engellenmek isteniyordu.³²⁵

3.2.1. Londra Konferansı

Anadolu'da sürdürülmekte olan askeri direnişi engellemek için ne Fransa ne de İngiltere daha fazla mali ve askeri harcama yapabilecek durumda değildi. Kendi iç kamuoylarında sıkıntılı günler yaşayan bu iki ülke kendi içlerinden gelen barışın yapılması yönündeki baskılara dayanmakta güçlük çekiliyordu. Diğer yandan kendisine vaat edilen yerlerin Yunanistan'a verilmesi nedeniyle İtalya, ulusal direniş hareketini desteklemeye başlamış ve Batı ittifakının zedelenmesine neden olmuştu. Öyle ki, İtalya işgal ettiği bölgede dispanserler açıyor, çiftçilere kredi veriyor, posta teşkilatı kurarak bölge halkına hizmet veriyordu.³²⁶

Yunanistan'ın Anadolu işgalinin Ankara Hareketi tarafından peş peşe püskürtülmesi karşısında İtilaf devletleri Sevr Antlaşması'nın kabul edilmesini sağlamak için İstanbul Hükümetine görüşmede bulunmak için bir teklif götürdü. Bu görüşmelere Ankara dolaylı olarak çağrılmakta idi. Kendisine lütfen yapılan daveti asla kabul etmeyeceğini ve milletin asıl temsilcisi olan Ankara'ya bu şekilde yaklaşamayacağını Batılı devletlere kararlı bir şekilde bildirildi. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa'ya 27 Ocak 1921 tarihinde çektiği telgrafta şu şekilde iletmiyordu:

³²² Akşin, Ön. ver., s.88-89

³²³ Potyemkin, Ön. ver., s.363

³²⁴ Armaoğlu, Ön. ver., s.635

³²⁵ Şamsutdinov, Ön. ver., s.247

³²⁶ Mumcu, Ön. ver., s.73-74

“...düvel-i itilafiye Londra’da akdedecekleri konferansta Şark Meselesini adlû hak dairesinde halletmeye karar vermişlerse davetleri Büyük Millet Meclisi Hükûmetine doğrudan doğruya tevcih etmelidirler.”³²⁷

İngiltere’nin olumsuz yaklaşımına rağmen İtalya’nın girişimleri ile Ankara, konferansa doğrudan çağrılmıştır. Mecliste konferans konusu uzun uzun tartışıldıktan sonra Misak-ı Milli’den taviz verilmeyeceğinin altı çizildikten sonra ancak doğrudan davete icap edilebileceğine karar verildi. Neticede Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Londra’ya aktarmalı olarak hareket etti. Bu sırada Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler devam ettirilmekte idi ve Bekir Sami Bey daha önce Moskova’da bulunmuş birisi olarak bu görüşmelerden olumlu bir neticenin çıkmayacağını düşünüyordu. Ona göre Batılı devletlerin karşısında Sovyet yardımından da mahrum kalmış bir halde yalnız kalmaktansa en azından bir ortak nokta bulunarak Londra’da anlaşmanın yolları aranmalıydı. Bekir Sami Bey’in bu yaklaşımı Londra’da Ankara’yı sıkıntıya sokacak bir takım gelişmelerin yaşanmasına neden olacaktı.

21 Şubat ile 12 Mart tarihleri arasında yapılan Londra konferansında Ankara ile İstanbul temsilcileri 23 Şubat tarihinde ilk kez karşı karşıya geldiler. Burada Sadrazam Tevkif Paşa, kendisine verilen sözü “söz ulusumuzun asıl vekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu kuruluna söz verilmesini rica ederim ve öneririm.” diyerek sözü Ankara temsilcilerine bıraktı.³²⁸

Londra’da Sevr Antlaşmasının bazı hükümleri ufak değişikliklerle tekrar gündeme getirilecek ve kabul ettirilmeye çalışılacaktı. Temel mantığın değiştirilmeden Sevr’in esas alınacağı, Lloyd George’un Londra Konferansının açılışında dile getirdiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır :

“Anadolu’da Sevr Antlaşmasına karşı Mustafa Kemal komutasında hatırı sayılır bir askeri güç savaşılmaktadır. Bu nedenle, o bölgede sağlam bir barış kurmak için bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğmuştur.”³²⁹

Konferansın ilk günlerinde Türk-yunan askeri durumları incelendi. Bu görüşmelerin ardından Ankara heyeti görüşlerini aktardığı bir bildiri yayınladı. Bu bildiride, Balkan sınırlarının 1913 durumuna getirilmesi, Boğazların özgürlüğünün sağlanması ve Türk egemenliğinin güvence altına alınması, Kapitülasyonların kaldırılması,

³²⁷ Bkz. Gönübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.30

³²⁸ Mumcu, *Ön. ver.*, s.72

³²⁹ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.248

Türkiye'nin kendisini savunacak kadar deniz gücüne sahip olmasının kabul edilmesi isteniyordu. Ancak bu bildiri İngilizlerin de desteğini arkasına alan Yunan delegasyonu tarafından şiddetle reddedildi.³³⁰ İngiltere tarafından hazırlanan iki ayrı plan da taraflar açısından kabule layık görülmemiştir.³³¹

Ankara temsilciler heyetinin başkanı Bekir Sami Bey Londra'da biraz da kendi başına hareket ederek İtilaf devletleri ile antlaşma olanakları aramak için ayrı ayrı görüşmeler yapıyordu. Öyle ki, Londra'da çok geniş bir Ankara heyeti delegasyonunun var olmasına rağmen tüm görüşmeleri yönlendiren ve sürdüren Bekir Sami Bey'di. Bekir Sami, Londra'da yaptığı bu girişimler ve imzaladığı bazı anlaşmalar ile İtilaf devletleri ile olumlu bir hava oluşturmaya çalışıyordu.³³² Çünkü, inancına göre ancak İtilaf devletleri ile anlaşmaya yakın durulursa bazı menfaatler temin edilecek ve orta bir yolun tespiti ile barışın yolu açılabilirdi. Ancak, Bekir Sami Bey'in bu tarz yaklaşımları İtilaf devletlerinde, Ankara'nın zor ile karşılaşması halinde Misak-ı Milli'den taviz verebileceği izlenimini bırakmıştı.³³³

Müttefik devletler antlaşmanın sağlanması için bazı kararlar aldı :

Başkent İstanbul'u tüm yabancı kuvvetler boşaltacaktır.

Türkiye'deki mali Kontrol Komitesine bir Türk yetkili de katılabilecektir.

İzmir ve çevresinde Yunan tugayı bulundurulacak ama bölge yine de Türk egemenliği altında olacaktır.

Türkiye Ermenistan'ı tanıyacaktır.³³⁴

Ancak bu şartlar ne Yunanistan ne de Türkiye açısından kabul edilebilir değildi. Bu şartlar altında her iki taraftın da tezlerinde hiç bir yumuşamada bulunmaması nedeniyle görüşmeler bir neticeye varılamadan sonlandırıldı.³³⁵ Aslında Yunanistan hala askeri mücadelenin devam ettirilmesini; çünkü Anadolu'nun savaş meydanında kendisi tarafından mağlup edileceğini bu nedenle de uzlaşma yapmanın yerinde olmadığını düşünüyordu. İngiltere de Yunanistan'ın yeni bir saldırı kararını almasını engellemedi ve hatta bunu destekledi.

Londra Konferansı ilk kez Sevr Antlaşmasının bir tadile uğrayacağından söz ederek Ankara hareketinin gücünü göstermekteydi. Aynı zamanda Batılı devletler ile diplomasi alanında ilk kez Londra'da bir araya gelinmişti. Mustafa Kemal Paşa yönetiminde

³³⁰ Aynı, s.250

³³¹ Melek, Ö.n. ver., s.6

³³² Akşin, Ö.n. ver., s.90

³³³ Bayur, Ö.n. ver., s.78-80

³³⁴ Potyemkin, Ö.n. ver., s.222

³³⁵ Şamsutdinov, Ö.n. ver., s.251

sürdürülen askeri mücadelenin olumlu neticelerinin İtilaf devletlerini ciddi olarak düşündürdüğü anlaşıyordu.³³⁶ Bu şekilde Misak-ı Milli tüm dünya kamuoyuna duyurulmuş oluyor ve kurtuluş savaşı kadrosu moral buluyordu.

3.2.2. İngiltere İle İlişkiler

İngiltere, Osmanlı diplomasi hayatında 19. yüzyılın son günlerine kadar çok önemli bir yere sahipti. Bu dönemde İngiltere daima Rusya'nın saldırgan tutumu karşısında Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasının bir gereği olarak görmüştü. Osmanlı Devletine bir bütün olarak ihtiyacı olan İngiltere, bu devletin yok edilmesi ile bölgede oluşacak boşluğun sömürge siyasetini olumsuz etkileyeceğini düşünüyordu. Ancak "Hasta Adamın" artık ölmek üzere olduğu düşünmeye başladığı gün kendisi en önde paylaşım için harekete geçmişti. 20. Yüzyılın başında Almanya'nın sömürge yarışına katılması ile Osmanlı Devleti'nin kendisini Almanya'ya yakın görmesi, Almanya'nın bölgede etkinlik kazanması, İngiltere, Rusya ve Fransa arasında doğal bir yakınlaşma meydana getirdi. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti de Almanya ile bu üçlü devletin karşısında yer almış oluyordu.³³⁷

Birinci Dünya Savaşının ardından Osmanlı Devletine de ağır bir bedel ödettirmek isteyen galip devletler Osmanlı ülkesini çeşitli nüfuz alanlarına bölmenin yanında yeni devletlerin de vücut bulmasını ön görüyorlardı. Sevr Antlaşmasının Anadolu direnişi tarafından kabul edilemez ilan edilmesi ve silahlı mücadelenin başlatılması karşısında İngiltere Yunanistan vasıtası ile Ankara'ya savaşa devam etti. Yunanistan'ı hem mali hem siyasi ve hem de stratejik açıdan tüm olanaklarıyla destekleyen İngiltere Anadolu direnişinin ezilmesini istiyordu.

İngiltere, Ortadoğu siyasetinde iki önemli amacı olan, Irak petrolünü kontrol altına almak ve Boğazlar'ın denetimine, Mondros Mütarekesi ile ulaşmıştı. Geriye gerçekleştirilmesi gereken üç temel adım kalmıştı:³³⁸

- Sovyet Rusya'nın Anadolu üzerinde etkin bir konum kazanmasına engel olmak,
- Hilafeti kaldırmak ya da kendi menfaatlerine uygun olarak kullanmak üzere etkin denetim altına almak,
- Doğu Akdeniz yolunun güvenliğinin tam olarak sağlamak.

³³⁶ Yavuz, **Ön. ver.** s.107

³³⁷ Aybars, **Ön. ver.** s.516-516

³³⁸ Sönmezoğlu, **Ön. ver.** s. 63

Ankara ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin bozulmasını temin için İngiltere, Anti-Bolşevik hareketleri destekliyordu. Böyle yaparak hem Bolşevik hükümetin güneyden kuşatılacağı hem de Ankara Hükümetinin desteksiz kalacağı hesaplanıyordu. Ancak, Ermenistan ve Azerbaycan'da kısa aralıklarla yönetimlerin Bolşevik güçlerce ele geçirilmesi ve en son olarak da Gürcistan'daki Menşevik hükümetin Sovyet yönetimiyle anlaşması sonucu bu amaçlar hayata geçirilemedi.

Akdeniz yolunun güvenliği için de Küçük Asya'da İngiltere'ye yakın devletler bulunmalı ve bunların devamlılığı güvence altına alınmalıydı. David George'nin tercihi Yunanistan idi. Zira Süveyş yolundaki Yunan adaları İngiliz donanması için çok iyi birer üs olabilirdi. Bu mülahazalarla Yunanistan'ın Trakya ve İzmir'i işgal etmesi, İtalya'nın tüm karşı çıkışlarına rağmen sağlanmıştı. İngiliz hükümetinin bu tutumuna ülke içinden de muhalif olan sesler yükseliyordu.

Muhafazakar kesimin çoğu Yunanistan'ın Anadolu üzerine gönderilmesinin Ankara'yı Sovyet Rusya'ya kaymak zorunda bırakacağı gerekçesiyle muhalefetlerini yoğun olarak dile getiriyorlardı. Kafkas devletleri göstermişti ki bölgede kurulan uydu niteliğindeki ufak devletler, Sovyet Birliği'nin Musul ve daha güneye genişlemesini engellemek için kullanılamayacak kadar etkisiz kalıyordu. Bunun için Anadolu'da Rusya'ya karşı güçlü bir devlet olmalıydı ama bu devlet Anadolu'ya hakim olacak kadar askeri güce sahip olmadığı için Yunanistan olamazdı. Muhalifler bu yönleriyle hükümeti eleştiriyorlardı. Bu sırada Yunanistan'da Venizelos seçimi kaybederken yerine Alman yanlısı Konstantin seçilmişti. Batının tutumundan dolayı da Ankara, Sovyet Rusya ile yakınlaşmış ve ilişkilerini bu ülke ile daha da arttırmıştı. Bu gelişmeler karşısında hiç istekli olmamasına karşın Lloyd George tutumunda bir değişiklik yapmak zorunda kaldı.³³⁹

İngiltere Yunan askeri gücü ile baskı kurmanın yanında İstanbul ve Padişah'a yaptığı baskı ile yurt içinde Anadolu hareketini zor duruma sokabilecek tüm yolları denemişti. Ancak, Büyük Millet Meclisi ile askeri bir mücadeleyi göze alamayacak kadar ekonomisi ve kamuoyu sıkıntıda olan İngiltere bir süre sonra Yunanistan'a yaptığı desteği de çekmek zorunda kalacaktı.³⁴⁰ İngiltere, 14 Nisan 1921'de Türk-Yunan savaşında tarafsız olduğunu ilan eden bir nota yayınladı.³⁴¹

³³⁹ İngiltere'nin en başta kabul etmediği Mustafa Kemal ile daha sonra 1921 yılının ortalarına doğru görüşmek için giriştiği çalışmaların ayrıntıları için Bkz. ŞİMSİR, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, (İkinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınları, 1989) s.34-103

³⁴⁰ Aybars, Ö. n. ver, s.

³⁴¹ Sönmezoglu, Ö. n. ver, s. 65

3.2.3. Fransa İle İlişkiler

Birinci Dünya Savaşının silahlı döneminin bittiğini ilan eden Mondros ateşkes Anlaşmasının imzalanmasının hemen ardından Fransa, 1916 tarihinde yapılan gizli Sykes-Picot antlaşması gereği kendisine bırakılan Kilikya, Suriye ve Lübnan bölgelerini işgal etmeye başladı. 20 Ekim 1919 tarihinde Kilis, Ermeni güçleri ile birlikte Fransa tarafından işgal edildi. İngiltere'nin yönetimi altında bulundurduğu Antep, Maraş ve Urfa'yı Fransa'ya terk etmesi ile Kilikya bölgesi tamamen Fransız kontrolüne giriyordu.³⁴²

Ancak bölgenin işgali ile ilk olarak yerel başlayan direniş hareketleri Ankara tarafından düzenli direnişe dönüştürülmesinin ardından Fransızlar çok ciddi bir karşı koyuşu karşılarında buldular. Mustafa Kemal paşa, Fransa'yı güney cephesinde uğratacağı yenilgi ile İngiltere'den uzaklaştırmak istiyordu. Zaten iki ülke arasında, bölge çıkarları nedeniyle yaşanan uyuşmazlığın yanında İngiltere'nin, Fransız isteğine rağmen daha fazla Almanya'nın üzerine gidilmesini istemeyen tutumu iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti.³⁴³

Anadolu'da Fransa'nın karşılaştığı mukavemet, Fransız kamuoyunda da yankı bulmuştu. 21 Eylül 1919 tarihli Le Temps gazetesi Anadolu hareketine ilişkin sayfalarında şu satırlara yer veriyordu:

“İster beğenin ister beğenmeyin bir Türk gücü yaşıyor. İster beğenin ister beğenmeyin bu güç kendi şuuruna vardı. Hasta adamın gürbüz, hatta rahat durmaz çocukları var ve onun mirasını, hiç değilse bu mirastan hakları bulunan parçayı istiyorlar. Müttefikler ne düşünür acaba?”³⁴⁴

Yine Lyon Républicain gazetesi de 28 Ekim 1919 tarihli nüshasında Amasya görüşme ile ilgili haberinde şöyle diyordu :

“Sultan'ın iktidarı yalnızca gölgedir, milliyetçilerin doğan güneşi ile güreşen bir gölge.”³⁴⁵

3.2.3.1. Ankara Antlaşması'nın İmzalanması

Fransa Sevr Antlaşmasının karşısında bir duvar gibi duran Mustafa Kemal engelini aşmak için Ankara'ya bir antlaşma yapma teklifinde bulundu. Ancak, bu antlaşmanın gerçekleşmesi için antlaşma koşullarının Ankara tarafından kabulünü şart koştu. Ancak bu

³⁴² İsmail Soysal, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, Belleten, c.XLVII, Sayı 188, Ankara (Ekim) 1983, s.960-961

³⁴³ Aybars, Ön. ver, s.509

³⁴⁴ Aktaran, Yavuz, Ön. ver,s. 36

³⁴⁵ Aktaran, Aynı,s. 37

teklif Ankara tarafından itibar görmedi. Fransa temelde İngiltere'den çok farklı bir politika izlemeden hedeflerine ulaşabileceğini düşünüyordu.

Türk-Sovyet antlaşmasının parafe edilmesi, Yunan askeri ilerleyişinin durdurulması, Doğuda Ermenilerin mağlup edilerek Gümrü antlaşmasının yapılması gibi Büyük Millet Meclisi Hükümetinin gerçekleştirdiği başarılar Fransa'yı ciddi bir şekilde kaygılandırmıştı. Zira, daha önce Sevr Antlaşmasının gerçekleştirileceğine ilişkin olan kanı, yerini antlaşmanın artık uygulanmasının mümkün olamayacağı yönünde değişiyordu.³⁴⁶ Bu gelişmeler Fransa'nın Türk milliyetçilerine olan tavrının da yumuşamasını beraberinde getirdi. Fransa, Anadolu'ya gönderdiği temsilciler ile hem Anadolu hareketini yakından tanımaya hem de uzlaşma yolları aramaya başlamıştı. Bu çerçevede Suriye Yüksek Komiseri Georges Picot Londra Konferansı sırasında Sivas'ta Mustafa Kemal'i ziyaret etti.³⁴⁷

Türk milliyetçilerinin kararlılığını gören Fransa artık Türk direncini kırmak için boşuna çaba harcamanın yerine yaşayabilir bir Türkiye ile ilişkilerini kurabileceğini ve bu bölgedeki çıkarlarını gözetebileceğini düşünmeye başlamıştı. Aynı zamanda yalnız bırakılacak olan Türklerin Sovyetler Birliğine kayması pek muhtemel idi. Bu da Fransa'nın etki alanı olan Suriye ve Lübnan'a Sovyetler Birliğinin sarkmasını kolaylaştırabilecekti.³⁴⁸

Osmanlıya dini duygular ile bağlı olan Müslümanlarında da kurtuluş mücadelesi veren Mustafa Kemal'e karşı büyük bir sempati oluşmuş hatta bazı Müslüman coğrafyalarda bu hareketi destekleyici gösteriler yapılmıştı.³⁴⁹ Fransa da sömürgeleri içinde geniş bir Müslüman nüfusa sahip olan bir ülke olarak, Mustafa Kemal ile anlaşarak bir sempati oluşturabileceğini düşünüyordu. Bunun yanında Fransa'da Mustafa Kemal taraftarı insanların sayısı her geçen gün artıyordu.³⁵⁰ Bu insanlar bir an önce bir anlaşma yapılmasını arzu ediyordu. İtalya'nın bölgede uzlaşmacı politikaları hayata koyması ve Mustafa Kemal ile ekonomik içerikli bir anlaşma yapması da Fransa'yı kaygılandırmıştı. Zira, İtalya ile yapılan anlaşma Fransa'nın ticari ve mali çıkarlarını zedeleyebilirdi.³⁵¹ Bu nedenlerden ötürü Fransa'da Ankara Hükümeti ile bir anlaşma yapılmasının zorunluluğuna ilişkin kuvvetli bir hava meydana geldi.

Taraflar arasında yakınlaşmanın yaşanması Haziran 1921 tarihinde bir anlaşma için görüşmelerin başlaması ile sonuçlandı. 9 Haziran tarihinde Ankara'da başlayan görüşmeler

³⁴⁶ Soysal, *Ön. ver.*, s.963

³⁴⁷ Soysal, *Ön. ver.*, s.963; Yavuz, *Ön. ver.*, s.39

³⁴⁸ Potyemkin, *Ön. ver.*, s.217

³⁴⁹ Aktaran, Yavuz, *Ön. ver.*, s. 52

³⁵⁰ Soysal, *Ön. ver.*, s.694-966

³⁵¹ Aktaran, Yavuz, *Ön. ver.*, s. 76-77

Franklin Boullion ile Yusuf Kemal Bey arasında gerçekleştiriliyordu. Ancak sık sık Mustafa Kemal de görüşmelere katılıyordu. Tam bağımsız bir devlet olmak isteyen Türkiye, Misak-ı Milli'ye vurgu yapıyorken, Fransa kapitülasyonlara ilişkin Ankara'nın isteğini kabule yanaşmak istemiyordu. Bu sırada Sakarya'da Yunan birliklerinin çekilmek zorunda bırakılması Fransa'yı anlaşma yönünde harekete geçirdi ve Ankara hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1920 tarihinde Ankara Anlaşması imza edildi.³⁵²

Antlaşma ile taraflar arasındaki savaş sona eriyor; tarafların elindeki esirler serbest bırakılıyor; Türkiye ekalliyetler konusunda müttefiklerin davranış şekli gibi davranmayı kabul ediyor; İskenderun için özel bir idare kuruluyor ve Suriye ile Türkiye arasındaki sınır düzenlemeleri yapılıyordu.³⁵³

Bu antlaşma ile Batı ittifakında önemli bir gedik açılmıştı. Fransa'nın kendisinden habersiz olarak böyle bir antlaşma yapmasına İngiltere ciddi bir şekilde tepki gösteri. Lord Curzon bu antlaşma nedeniyle yaptığı bir açıklamada Fransa'nın İngiltere ile yaptığı ittifak antlaşmasının yükümlülüklerini tek taraflı olarak çiğnediğini ve Fransa'yı İngiliz askerlerinin aldığı toprakları Türklere peşkeş çekmekle suçlamıştı.³⁵⁴

Ankara ve Misak-ı Milli, ilk kez Batılı büyük bir devlet tarafından hukuken tanınmış oluyordu. Bu antlaşma ile aynı zamanda Sevr Antlaşmasının artık uygulanamaz olduğu da tescillenmiş oluyordu.³⁵⁵ Antlaşmanın ardından gelişen ilişkiler çerçevesinde Ankara, Fransa'dan askeri yardımlar da sağlamıştır.³⁵⁶

3.2.4. İtalya İle İlişkiler

İtalya 1870 tarihinde siyasi birliğini sağladıktan sonra 20. yüzyılın başında sömürge hareketlerine girişmişti. Bu tarihlerde İtalya için dünya topraklarının en elverişli yerleri Kuzey Afrika toprakları idi. Bu topraklarda tek boş olan bölgeyi, Trablusgarp'ı 1912 tarihinde İtalya işgal etti. Daha sonra kendisine İzmir ile Antalya arasındaki Güney Batı Anadolu arasındaki toprakların vaadi ile Birinci Dünya Savaşına katıldı. Ancak savaşın ardından Batılı devletler Anadolu'nun paylaşımı esnasında daha önceki gizli antlaşmaların hilafına olarak İzmir bölgesini Yunanistan'a verdiler.

Paris görüşmeleri İtalya için tam bir hayal kırıklığı anlamına geliyordu. Müttefikler arasında yapılan 1915 tarihli Londra Antlaşması Paris görüşmelerinde Wilson tarafından

³⁵² Aybars, *Ön. ver.*, s.510; Yavuz, *Ön. ver.*, s. 139

³⁵³ Esmer, *Ön. ver.*, s.273-275

³⁵⁴ Potyemkin, *Ön. ver.*, s.226-227

³⁵⁵ Yavuz, *Ön. ver.*, s. 149-151

³⁵⁶ Yapılan yardımların ayrıntıları için Bkz. Alptekin MÜDERRİSOĞLU, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, (Ankara, 1974) s.553; Yavuz, *Ön. ver.*, s. 158

onaylanmamıştı. Bunun yanında 1917 tarihli St. Jean de Maurienne gizli antlaşması da Rusya'da rejim değişikliği yaşanması nedeniyle geçerliliğini yitirmişti.³⁵⁷ Müttefikler özellikle İngiltere, bu gerekçeler ile İzmir bölgesinin İtalya'ya verilmesine karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Müttefikler ile ters düşen İtalya 1919 Mayıs'ında Kuşadası'na asker çıkararak Batı Anadolu'yu işgale başladı.³⁵⁸

İtalya işgal esnasındaki politikasını yumuşak olarak gerçekleştirme yoluna gitmişti. Çünkü gerçekte İtalya ekonomik çıkarları için işgal ettiği Anadolu topraklarında ekonomik nüfuz kurmak ve bunun yanında da İngiltere ile Yunanistan bloğuna karşı hareket etmek istiyordu. Kendisine karşı yapılan bu haksızlığın acısını çıkarmak için İtalya işgalin ilk günlerinden itibaren İngiltere ve Yunanistan aleyhine olarak hareket etti. Çoğu kez Müttefikler ile ilgili bilgiyi Ankara'ya aktararak Mustafa Kemal Paşa hareketine destek vermeye çalıştı.

İtalya ile Ankara arasında 15 Haziran 1920 tarihinde bir geçici protokol imza edilmişti. Ekonomik çıkarlarını iyi ilişkiler ile koruyabileceğini düşünen İtalya, Kont Fago aracılığı ile Mustafa Kemal ile görüşmüş ve bu protokolü gerçekleştirmiş idi. Ankara ise bu protokol ile işgalci güçlere karşı yürütülen çalışmalarda zaman kazanmayı arzu etmişti. Protokole göre İtalya, Ankara'ya 4 milyon Türk lirası yardım yapmayı ve Yunanistan'ın Anadolu'da ilerlemesine mani olmayı taahhüt ediyordu. Aynı zamanda İtalya, Ankara'nın yurt dışından getireceği silahların sevkiyatında Antalya limanının kullanılmasını kabul ediyordu. Ankara ise bunların karşılığında Anadolu Madenleri imtiyazını ve tahıl üretiminin fazlasını İtalya'ya vermeyi kabul ediyordu.³⁵⁹ Mustafa Kemal bu protokol ile zaman kazanmak ve işgal güçleri karşısında elini güçlendirmek istemişti.

Başından beri Anadolu hareketine yakın bir tutum içerisinde olan İtalya, Ankara hükümetinin Londra'ya doğrudan davet edilmesinde de önemli bir rol oynamıştı. İtalya ekonomik çıkarlarını silah yolu ile gerçekleştiremeyeceğini anlayarak bunu halk ile iyi ilişkiler kurarak gerçekleştirme yoluna giden ilk ülke oldu. Aslında İtalya bu aralarda kendi içi yaşamında da çok sıkıntılı günler yaşamakta idi. İşsizlik ve ekonomik zorluklar ülke içerisinde bir sosyal gerginliğin yaşanmasına neden olmuştu. Aynı zamanda faşist hareketler ülkede git gide güçlenmeye başlamıştı. 1919 ile 1922 arasında sadece dört seçim

³⁵⁷ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.485

³⁵⁸ Aybars, *Ön. ver.*, s.511

³⁵⁹ Yavuz, *Ön. ver.*, s.76

yapılmış ve tam dört ayrı hükümet teşekkül etmişti. Ağustos 1922’de işçilerin genel grevi ve faşistlerin Roma’ya yürüyüşünün ardından faşistler İtalya’da iktidara geldiler.³⁶⁰

1921 yılına gelindiğinde İtalya sessiz sedasız Anadolu topraklarından askerlerini çekmeye başlamıştı. Bu arada Sakarya Savaşının ardından Türk-İtalyan ilişkilerini görüşmek üzere Cavaliere Tuozi başkanlığında bir heyet 25 Ekimde Ankara’ya geldi. İtalyan heyeti kendilerine Anadolu’da bir ekonomik nüfuz alanı ve imtiyazlar verilmesini istiyorlardı. Ancak bu teklif Ankara tarafından kesin bir şekilde reddedildi.

4. TÜRK DEVLETİ’NİN BATILI DEVLETLER TARAFINDAN TANINMASI

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı toprakları üzerinde çeşitli emeller beslemekte olan devletler oluşan havayı emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmüşlerdi. Paris Konferansı’nda temel şartlarında anlaştıkları Osmanlı topraklarının paylaşılmasına yönelik olarak nihai anlaşmaya ancak Sevr Antlaşması ile varabilmişlerdi. Ancak bu arada Anadolu hareketi hiç planda olmaksızın Sevr Antlaşması düzeninin karşısına çıktı ve silahlı mücadele ile bu statünün ortadan kaldırılması için savaşıma başladı. Bu mücadele sırasında ısrarla Batılı devletler tarafından muhatap olarak kabul edilmek istenmeyen Anadolu hareketi başarı askeri sonuçların ardından varlığını zorla da olsa Avrupalı güçlü devletlere kabul ettirmeyi başarmıştır.

4.1. Silahlı Mücadelenin Sona Ermesi

26 Ağustos tarihinde başlayan büyük taarruz Yunan ordusunun bozguna uğratılması ve komutanlarının dahi teslim olması ile sonuçlandı. Eylül ayının ortasına gelindiğinde Anadolu düşman askerlerinden temizlenmişti.³⁶¹ Türk birlikleri İzmir’in ardından hemen Bursa’yı da kurtardı. Ardından Türk birliklerinin önünde Boğazlar, İstanbul ve Doğu Trakya kalmıştı. Bu arada Fransa tüm kuvvetlerini Anadolu yakasından batıya geçirmişti. İngiltere, gerek Boğazları gerekse de Trakya’yı Türklere bırakmak taraftarı değildi. İtalya ile Fransa’nın İngiltere’yi yalnız bırakması ve dominyonların da asker taleplerine olumlu yanıt vermemesi neticesinde İngiliz askerleri ile Türk kuvvetleri karşı karşıya kalmıştı. Türk kuvvetleri mümkün olduğunca İzmir’den Boğazlar bölgesine doğru kaymak istiyorlardı. Çünkü muhtemel bir ateşkes görüşmesinin İzmir bölgesi ve çevresi ile ilgili

³⁶⁰ Armaoğlu, Ö.n. ver, s.486

³⁶¹ Akşin, Ö.n. ver, s.104

olarak değil; Boğazlara dayanmış bir Türk ordusu ile Boğazlar bölgesi etrafında yapılmasının sağlanması isteniyordu.³⁶²

İsmet Paşa (İnönü) İngiltere'nin içerisinde kaldığı çaresizliği hatıralarında şu satırlar ile aktarır :

“İngiltere Hükümeti Türklerin Boğazları zorlaması ihtimaline karşı müttefiklerle beraber müdafaa etmeyi, ümit az olmakla beraber tecrübe ediyordu. Fransızlar, İtalyanlar yeni bir harp çıkararak Türklerle muharebeye girişmeye arzu göstermiyorlar. Ondan sonra İngiltere dominyonlarına müracaat ediyor. Ve Yalnız başına Türklerle karşı Boğazlar muntikasını müdafaayı göze almayı düşünüyor. Bu teşebbüs heyecanlı muhabereleleri intac ediyor. Bütün dünya ve dominyonlar böyle bir teşebbüsü haksız buluyor.

Dominyonların biz kısmından yarım ağızla muvafakat cevabı alabiliyor fakat umumi olarak dominyonlar da Türklerle yeniden bir harp çıkmasına müsait, elverişli görünmüyorlar.”³⁶³

4.1.1. Mondros Mütarekesi

İngilizlerin desteklediği Yunanistan'ın Anadolu'da bozguna uğraması İngiliz emperyalizminin büyük prestij kaybına neden oldu. Hatta bunun da aralarında olduğu nedenlerden ötürü Lloyd George ve hükümeti Ekim 1922 tarihinde istifa etmek zorunda kaldı.³⁶⁴ Aslında bu noktada Türk tarafı da İngiltere ile bir savaş içerisine girmenin sonu belirsiz macera ile aynı anlama geleceğini biliyordu. Tam da bu sırada diğer Avrupa devletlerinin çabaları neticesinde ateşkes çalışmalarının yapılmasına karar verildi. Özellikle Fransız kamuoyunun baskısı ile Rus ve İtalyan devletlerinin çabaları bu kararda etkili olmuştu.³⁶⁵ Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 20 Eylül tarihinde itilaf devletlerinin bir barış konferansı toplanması ve bir ateşkes imzalanması yönündeki teklifini kabul etti.³⁶⁶

Ateşkes için konferans Mudanya'da 3 Ekim tarihinde açıldı. Türk tarafını İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, İtalya'yı General Mombelli ve Fransa'yı General Charpy temsil ediyordu. Yunan temsilci General General Mazaraki ise görüşmelere katılmamış, Mudanya'da bir gemi içerisinde bulunmuş ve isteklerini İtilaf temsilcilerine yazılı olarak bildirerek görüşmelere katılmıştı.³⁶⁷

³⁶² İsmet İnönü, *Hatıralar*, (İkinci Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987) s.23

³⁶³ Aynı, s.20-21

³⁶⁴ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.290

³⁶⁵ Mumcu, *Ön. ver.*, s.86

³⁶⁶ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.295

³⁶⁷ Mumcu, *Ön. ver.*, s.87

Ateşkes antlaşması gergin tartışmaların ardından 11 Ekim tarihinde imza edilmiştir. Yunan temsilci de antlaşmayı 14 Ekimde imzalamıştır. Böylece Türk-Yunan silahlı çatışması sona eriyor, Yunan birlikleri 30 gün içerisinde Doğu Trakya'yı boşaltmayı kabul ediyorlardı. Ayrıca Doğu Trakya'da Türk idaresi kurulacak ve asayişi sağlamak için bir jandarma kuvveti bölgeye geçecekti. Barış antlaşması imzalanana kadar Türk askerleri Çanakkale'den başlayıp Şile'de sona eren yansızlaştırılmış bölgeye girmeyeceklerdi.³⁶⁸

Birinci Dünya Savaşının Türk ulusu için getirdiği felaketlerin önüne geçmek için başlatılan Anadolu silahlı mücadelesi bu antlaşma ile mücadelesinin en önemli meyvelerinden birisini almış oluyordu. Mudanya, Osmanlı Devleti'ne son veren Mondros Mütarekesi'nin aksine yeni Türk devletinin doğuşunu ilan ediyordu. Ankara bağımsızlığın en önemli faktörü olan özgürlüğünü elinde tutacak kadar güce sahip olma şartına fazlası ile sahip olduğunu devletler topluluğuna kabul ettirmiş oluyordu.

Aynı zamanda herhangi bir silahlı mücadeleye girişmeksizin Edirne ve tüm Doğu Trakya düşman işgalinden kurtarılmış oluyordu. Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi ile bu gücün icra organı olan hükümetin siyasi varlığını kabule yanaşmayan İngiltere artık Türk hareketini siyasi varlığını resmen tanımış oluyordu.³⁶⁹

4.2. Lozan Barış Konferansı

Mudanya Ateşkes Antlaşmasında toplanması kararlaştırılan barış konferansı için İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından ortak olarak hazırlanan davet mektupları Rusya dahil olmak üzere ilgili devletlere 26 Ekim tarihinde yollandı.³⁷⁰

İsviçre'nin Lozan kentinde 20 Kasım 1922 tarihinde resmen açılan ve katılımcıların koşulsuz eşitliği³⁷¹ prensibine göre toplanan konferansa, Birinci Dünya Savaşı galipleri olarak İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan'ın karşısında Türkiye, Boğazlar'la ilgili konularla sınırlı olarak da Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna devletleri katılıyordu. Sovyetler Birliği'nin eşit haklarda konferansa katılma isteğini Türk tarafı da olumlu karşılamamıştı. Türk tarafı Sovyet Rusya'nın Boğazlar meselesine ilişkin olarak katılmasının hakkaniyete en uygun yolun olduğunu dile getirmekteydi. Rusya, konferansta doğu meselesinin bir halle bağlanacağını bunun için de Rusya'nın konferansta baştan sona kadar eşit şartlarda bulunması gerektiği tezine karşı Başbakan 5 Kasım 1922 günü yaptığı açıklamada "Rusya'nın hakkımızda gösterdiği samimiyete teşekkürle beraber

³⁶⁸ Aybars, *Ön. ver.*, s.577

³⁶⁹ Aynı, s.577

³⁷⁰ Gürün, *Ön. ver.*, s.89

³⁷¹ Uçarol, *Ön. ver.*, s. 554

kendi sarıh hakkımızı kendimiz koruyacağımızdan yardıma lüzum yoktur.”³⁷² şeklinde net bir cevap vermiştir.

Lozan Konferansına katılacak heyet meselesi Lozan öncesinde Ankara’da tartışılan başka bir konu olmuştu. İlk akla gelen Başbakan ve Dışişleri Bakanı iken Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarlı isteği üzerine İsmet Paşa başkanlığında bir heyetin Lozan’a gönderilmesine karar verildi.³⁷³ İtilaf devletleri Ankara ile beraber İstanbul hükümetini de Lozan’a davet etmişti. Ancak bu milletin gerçek temsilcisi kurtuluş savaşını yürüten kadro tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan bir durumdu. Zira, İtilaf devletleri Osmanlı hükümetini de çağırarak Lozan’ı da Sevr Antlaşmasının bir düzeltmesi olarak yorumlama eğiliminde olduklarını gösteriyordu. Bu ikili durumu ortadan kaldırmak için Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırıldığına ilişkin çıkan bir kanun ile fiili olarak ortadan kalkmış olan Osmanlı Devletinin tamamen ortadan kaldırıldığı ilan ediliyordu. Artık Lozan’da sadece Ankara Hükümeti görüşmelere katılacaktı. Böylece milletin çıkarları doğrultusunda bir barış antlaşması için gerekli olan yol açılmış oluyordu.³⁷⁴

4.2.1. Lozan Barış Konferansının Açılışı ve Çalışmaları

Lozan Konferansında sadece Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile yapılması istenilen anlaşmanın yerine yeni bir barış antlaşması yapılmayacaktı. Aslında, Lozan’ı gerçek anlamda önemli kılan, yüzyıllardır Avrupa’nın gündemini işgal etmiş Doğu Sorununun halledileceği yer olmasıydı. Batılı devletler artık Türkleri sonsuza dek Avrupa’dan ve dolayısıyla hayatlarından çıkarmak istiyorlardı. Buna karşılık Yeni Türk Devleti yeni yapısı ve hedefleri ile modern dünyanın bir parçası olarak bağımsızlığını ve erkini tamamlamak ve bunu diğer devletlere de kabul ettirmiş olarak gerçekleştirmek istiyordu.

Konferansta görünürde Türk-Yunan savaşının sonuçları mütalaa konusu olacak ve buna bir çare bulunacak gibi görünse de aslında gerçek mücadele konusu egemenlik alanına kimin ne kadar hakim olacağı ile ilgili olacaktı.

Konferansın diğer tarafı olarak Türk heyeti Birinci Dünya Savaşının galipleri karşısına eşit şartlarla oturma başarısını göstererek diğer savaşın mağlubu devletlerden kendisini farklı kılmayı başarmıştı.³⁷⁵ Türk tarafının Lozan Konferansında sahip olduğu

³⁷² Gürün, *Ön. ver.*, s.92

³⁷³ İnönü, *Ön. ver.*, s.47; Akşin, *Ön. ver.*, s.107

³⁷⁴ Mumcu, *Ön. ver.*, s.88

³⁷⁵ Melek, *Ön. ver.*, s.7

konumu İngiliz Murahhas Heyeti üyesi Sir Andrew Ryan şu şekilde hatıralarında aktarmakta idi:

“Lozan Konferansı 1914-1918 savaşıdan sonra müttefiklerin hasımlarıyla karşı karşıya eşit şartlarla tartışmış oldukları ilk toplantıdır...Türklerin kuvveti şunda idi ki, onların sorumlu liderleri ne yaptıklarını iyi biliyorlar ve hayati saydıkları her nokta için, gerekirse, savaşa atılmayı göze almış bulunuyorlardır.”³⁷⁶

Türk heyetinin Lozan’daki en önemli avantajı ne istediğini ve kim için istediğini biliyor olmasıydı. Gerçeklerin ötesinde herhangi bir amacın peşine düşmeyen, isteklerinin tamamını haklı gerekçelere isnat eden Türk heyeti, bir ülkü ve program doğrultusunda hareket ederek müttefiklerce saygıya muhatap olmuştu.³⁷⁷ Hatta, İnönü’nün hatıralarında aktardığı bir anekdotta Franklin Bouillon Anadolu hareketini daha önce tanıma şansına sahip birisi olarak, İsmet Paşa’ya konferansın seyrine ilişkin olarak verdiği öğütte şöyle demektedir :

“Mutlaka zaman kazanmalısınız. Çünkü sizi tanımıyorlar. Anadolu’yu bilmiyorlar. Yaptığınız işi her yerde olan askeri ayaklanma gibi görüyorlar. Bunlar birinci derecede devlet adamlarıdır...Türkler de büyük davalar peşindedirler, düşüncelerinde ciddidirler, samimidirler, bunlar hakkında hiçbir fikirleri yoktur...kendinizi mutlaka onlara öğretmeniz lazımdır.”³⁷⁸

Lozan Barış Konferansı’nda Türk heyetinin ne kadar net ve ne denli kararlı olduğu, açılışın hemen ardından programda olmamasına rağmen ani bir hareketle kürsüye gelerek bir söylev veren İsmet İnönü’nün şu cümlelerinden anlaşılmaktaydı:

“Çok acı çektik, çok kan akıttık, bütün uygar uluslar gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz.”³⁷⁹

Bu şekilde İtilaf devletlerinin Lozan Barış Konferansı’nı Birinci dünya Savaşının konusu olarak değerlendirip Türk heyetine mağlup statüde yaklaşma eğiliminin önüne geçilmesi imkanı doğmuş oluyordu. Osmanlı Devletine ait hesabın görülmesini isteyen, kararlı ve kendinden emin Türk yaklaşımının karşısında İngiltere’nin Ortadoğu’daki kontrolü elinden bırakmak istemeyen yaklaşımı Lozan’da daima çarpışma halinde olmuştu.³⁸⁰

³⁷⁶ Aktaran, Akşin, *Ön. ver.*, s.111-112

³⁷⁷ Sander, “Türkiye’nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ön. ver.*, s. 74

³⁷⁸ Aktaran, İnönü, *Ön. ver.*, s.56

³⁷⁹ Aktaran, Mumcu, *Ön. ver.*, s.9; Söylevin tam metni için Bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, (Üçüncü Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993) s.70-

³⁸⁰ Aybars, *Ön. ver.*, s.595

Konferansın çalışmalarının başlaması ile antlaşma tasarısının hazırlanması için üç komisyon kuruldu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon başkanlığında toprak sorunları ve askeri sorunları ile Boğazlar konusunda çalışma yapacak olan komisyon kuruldu. İtalya'nın İstanbul yüksek Komiseri Garroni başkanlığında yabancılar ve ulusal azınlıkların hukuksal durumunu inceleyecek komisyon ile Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrère başkanlığında da mali-ekonomik sorunları incelemek üzere üçüncü komisyon kuruldu.³⁸¹

Boğazlar konusunda Türk delege heyetinin teklifi barış zamanında ticaret gemilerine geçişin serbest olmasını, herhangi bir saldırı ihtimaline karşı Boğazların ve Marmara denizinin tüm devletlerce güvence altına alınmasını ve Karadeniz'de savaş gemisi bulundurulmamasını içeriyordu.³⁸² İngiltere ise, Boğazların savaş gemilerine açık olmasını, gece veya gündüz isteyen tüm ülkelerin Boğazlardan savaş gemilerine ve savaş uçaklarına geçiş serbestisinin kabul edilmesini istiyordu. Aynı zamanda Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasını da ön görüyordu.³⁸³ Sovyetler Birliği ise, Boğazlardan ticaret gemilerinin geçişinin serbest olmasını, savaş gemilerinin Türk savaş gemilerinin dışında ise tamamen yasak olmasını bunun yanında da Türk tarafının bu bölgeyi istediği gibi silahlandırabilmesini teklif ediyordu. Türkiye, kendisini daha güçlü kılacak olan Sovyet teklifine olumlu yaklaşabilirdi; ancak bu teklifin kabul görme şansı yoktu. Bu nedenle daha yumuşak ve kabul görür bir teklifi dillendirdi.³⁸⁴

Konferansta en fazla tartışma konusu olan diğer mesele de kapitülasyonların akıbeti idi.³⁸⁵ Türk tarafı en başından beri mali imtiyazların tamamının kaldırılmasında ve ekonomik tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesinde ısrarcı davranıyordu. Ancak Fransa başta olmak üzere müttefikler sahip oldukları ve yüzyıllarca büyük menfaat temin ettikleri bu imtiyazları iade etmek istemiyorlardı. İsmet Paşa bu konuda Türk tarafının kararlılığını şu cümlelerle anlatmakta idi :

“İstiklal harbinin başlıca amaçlarından biri asırlık kapitülasyon belasından memleketi kurtarmak idi. Ve biz Lozan Konferansı'na giderken, kapitülasyonları kaldırmak için kararlıydık.”³⁸⁶

³⁸¹ Karacan, *Ön. ver.*, s.98-99; Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.310-311

³⁸² Misak-ı Milli'de Boğazlara ilişkin kabul edilen ilke ve daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Karacan, *Ön. ver.*, s.109-171; Bkz. İnönü, *Ön. ver.*, s.69

³⁸³ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.321-323

³⁸⁴ Gürün, *Ön. ver.*, s.96

³⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Karacan, *Ön. ver.*, s.101-108

³⁸⁶ Aktaran, İnönü, *Ön. ver.*, s.136

Türk Hükümetinin desteğini arkasına alan Türk heyetinin kararlı ve ısrarcı tutumu karşısında İtilaf güçleri kapitülasyonlara son verilmesini ilkesel olarak kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Lozan Konferansında uzun tartışmalara neden olan diğer mesele de Musul'un statüsünün belirlenmesi idi. İngiltere tarafından büyük önem verilen bu konu üzerinde yapılan çalışmaların ilerleyen zamanlarında iki ülke arasında ikili görüşmeler de gerçekleştirildi. Türk delegesi sunduğu rapor ile Musul bölgesinin hem etnografik hem de istatistiksel olarak bakıldığında Türkiye'ye bırakılması gerektiğini anlatmaktaydı. Raporda 1914 yılı itibari ile 267,000 kadar Kürt, 147,000 kadar Türk, 43,000 Arap ve 20,000 kadar Hristiyan'ın yaşadığı Musul'da, 530,000 yerleşik nüfusa karşılık 170,000 göçebenin yaşadığı dile getirilmekteydi. Bu rapor Arapları 180,000'den fazla gösteren İngiliz verilerine aykırı idi.

Uzun tartışmaların ardından engin petrol yatakları ile diğer emperyalist devletlerin de dikkatini çeken Musul meselesinin Konferans programından çıkarılmasına ve bu iki ülke arasında Lozan sonrasında on ay içerisinde ikili görüşmelerin başlamasına karar verildi. Eğer bu görüşmelerde netice elde edilmezse sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti.³⁸⁷ İsmet Paşa, konferans hatıralarına ilişkin notlarında bu konuda hangi şartların içerisinde olduklarını şöyle anlatmaktadır :

"Memleketin, Meclis'in Musul'u almayı bir hedef olarak göstermesi karşısında Lozan'da ciddi ve büyük bir mücadele açılmıştı. Hepimiz istiyorduk, fakat kurtarmaya imkan yoktu. Lozan'da yapabildiğimiz, Musul meselesinden dolayı sulhu inkitaa uğratmamak oldu."³⁸⁸

Lozan Konferansı'nda azınlıklar meselesinin görüşülmesi esnasında Ermeni lobisi çeşitli eylemlerde bulunmuştu. Bu çerçevede gerek İngiltere üzerinden baskı yapılmaya çalışılmış gerekse de Ermeni cemiyetlerinin yetkilileri bizzat Lozan'a gelerek çalışmaları etkilemeye çalışmıştır. Türkiye ise Birinci Dünya Savaşına kadar azınlıkların Osmanlı topraklarında huzur içerisinde yaşadıklarını ancak savaş sonrasında kışkırtılarak ayaklandıklarını; ancak artık geçmişin unutulduğunu bu meyanda uluslararası kabul gören ölçülerde azınlıklara hakların tanınabileceğini söylüyordu.³⁸⁹

Lozan'da savaş tazminatlarından dolayı Osmanlı Devletine fatura edilen tüm tazminatın yeni devlete ödettirilmesi isteniyordu. Türk Heyeti ise bu borçların inkar

³⁸⁷ Aktaran, Şamsutdinov, **Ön. ver.**, s.315

³⁸⁸ İnönü, **Ön. ver.**, s.233

³⁸⁹ Bu konuda Türk tezi için Bkz. İnönü, **Ön. ver.**, s.84-86

edilemeyeceğini ancak, Osmanlı Devletinin mirasçısı durumundaki diğer yeni kurulan devletlerle orantılı olarak bu borçların taksim edilmesini ve Türkiye'nin kendi payına düşen kısmı ödemesi gerektiğini söylüyordu.

4.2.2. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması

Lozan'da heyetler arasında yapılan görüşmeler kimi zaman görüşmelerin kesilmesine neden olacak kadar gerginleşiyordu. Taraflar açısından herhangi bir tavizin verilmesinin söz konusu olmayacağı öyle konular vardı ki, bular kimi zaman toplantıların kesilmesine neden oluyordu. Tarafların kendi görüşlerinde ısrarcı olmalarından kaynaklanan tutumla galip devletlerin hazırladıkları barış tasarısının kabule şayan yönü olmadığı hemen anlaşılmaktaydı.

Müttefikler hazırladıkları antlaşma tasarısını 30 Ocak tarihinde Türk Heyetine verdiler. 150 sayfalık, 160 madde ve 9 projeden oluşan bu belge Sevr Antlaşmasının mantığı ile hazırlanmıştı.³⁹⁰ Öyle ki, bazı şartlar daha da ağırlaştırılmıştı. Bu teklif tek yanlı olarak yeni Türk devletinin egemenliğine saygıdan uzak bir yaklaşımla kaleme alındığı belli oluyordu. Bu tasarıya göre;

- Karaağaç Yunanistan'da kalıyor,
- Trakya'da ancak 5,000 Türk jandarması olabilecek,
- Bozcaada ve İmroz dışındaki tüm adalar Yunan egemenliğinde kalıyor,
- Oniki ada üzerindeki haklardan İtalya lehine vazgeçiliyor,
- Boğazlardan geçiş serbest ve 15 km genişliğinde bir şerit askerden arındırılacak ve komisyonun yönetimine giriyor,
- Kapitülasyonlar ilke olarak kaldırılıyor ancak bir geçiş süresi öngörülüyor,
- Osmanlı borçları varis devletler arasında paylaştırılıyordu.³⁹¹

Bu tasarıda yer alan Osmanlı borçları, çeşitli ayrıcalıklara ilişkin düzenlemeler ve Boğazların statüsü gibi konularda öngörülen çözümlerin kabul edilemez niteliklerinden dolayı 4 Şubat 1923'de görüşmeler kesildi.³⁹² Ancak daha sonra bu sıkıntılı konularda belirli çözümlerin bulunması³⁹³ ile tekrar 23 Nisan'da toplanan konferans, yaptığı çalışmaların ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imza edilebildi.

4.2.2.1. Lozan Barış Antlaşması'nın Genel Hükümleri

³⁹⁰ Karacan, *Ön. ver.*, s.181

³⁹¹ Şamsutdinov, *Ön. ver.*, s.333-334; Karacan, *Ön. ver.*, s.181-182

³⁹² Soysal, *Ön. ver.*, s.971-972

³⁹³ Lozan'ın kesilmesinin ardından Meclis'in aldığı karar için Bkz. İnönü, *Ön. ver.*, s.101

Lozan antlaşması imzalandıktan sonra Büyük Millet Meclisinde 24 Ağustos 1923 tarihinde onaylanmıştır. Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşmasını tarihin sayfalarına hapsetmesi ve bir milletin makus talihinde yeni bir dönemin açılmasını sağlaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu Antlaşmanın maddeleri genel olarak şöyledir :

- Trakya sınırı karaağaç bizde olmak kaydıyla Meriç ırmağıdır. Suriye sınırı 1921 Ankara Antlaşması hükümlerine göre kabul edilmiş, Irak sınırı Musul nedeni ile sonraya bırakılmıştı. İmroz ve Bozcaada dışındaki Ege adaları Yunanistan'da kalıyordu.
- Azınlıklar kanunlar önünde eşit idiler. Türk egemenliğini zedeleyici hiçbir hak verilmedi. Yunanistan'daki Türkler ile Türkiye'deki Ruslar mübadele edilecekti.
- Beş yıllık bir geçiş süresi ile kapitülasyonlar tamamen tarihe karışıyordu.
- Osmanlı borçları hakkında Türkiye kendi payına düşen kısmı ödemeyi kabul ediyordu.
- Boğazların her iki yanında 15 km'lik koridorlar silahsızlandırılacak, bölge Boğazlar Komisyonu tarafından yönetilecekti.³⁹⁴

4.2.2.2. Lozan Barış Antlaşması'nın Önemi

Lozan barış Antlaşması ile Birinci Dünya savaşının ardından ülke topraklarını işgalci kuvvetlere teslim eden Osmanlı Hükümetine rağmen Türk milleti tarafından başlatılan onurlu kurtuluş mücadelesinin büyük bir başarı ile sonuçlandığının vesikası idi. Bu şekilde Anadolu esaretten kurtuluş oluyor aynı zamanda kendi egemenlik erkini milletler topluluğuna kabul ettirmiş bir Türkiye devleti tarih sahnesindeki yerini alıyordu.

Lozan ile Türkiye kendisini ekonomik, askeri, mali, adli ve bir çok farklı alanda sınırlayan, egemenliğini ipotek altına alan kayıtlardan kurtulmuş oluyordu.³⁹⁵ Lozan Barışı savaşların ağır yükü altında ezilmiş ve yok olma ile yüzleşmiş bir milletin ayağa kalkarak büyük bir başarı gerçekleştirebileceğinin gösteren tek örneğiydi. Lozan Antlaşması sadece Türkiye'yi milletler topluluğuna katmamış aynı zamanda milletlerarası münasebetlerinde temel hareket noktası işlevini görmüştür.³⁹⁶

³⁹⁴ Aybars, *Ön. ver.*, s.601-602; Maddelerin karşılaştırmalı ayrıntıları için Bkz. Karacan, *Ön. ver.*, s.432-445

³⁹⁵ Akşin, *Ön. ver.*, s.106

³⁹⁶ Eroğlu, *Ön. ver.*, s.352-353

Lozan Antlaşmasında Misak-ı Milli'nin bazı hedeflerinin hayata geçirilememesi tüm bu olumlu gelişmelerin yanında yaşanan bir gerçek idi. Ancak bu konuda hak gözetir bir yaklaşıma sahip olarak yapılacak bir değerlendirmede bir ulusun gırtlığına sarılmış devletler ittifakının karşısında gerçekleştirilen bir mücadelenin ardından hemen hemen bir çok alanda olumlu sonuç yakalanmış ve Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığı kabul ettirilmişti. İşte tüm bu olumlu kazançların yanında ülkeyi parçalamaya çalışan devletlerin bir çözüm için zorlanabilmesi için Türk tarafının da bazı konularda taviz vermesi zaruriydi. Bu konudaki Türk yaklaşımını İsmet İnönü'nün Meclis'te yaptığı şu konuşmada görmek mümkündür:

“Muahedename, hudutlarımızı tayin ediyor...hatiplerin gösterdiği veçhile bir çok millettaşımız bu hudut haricinde kalmış olması münakaşa götürmez bir hakikattir. Bu hudut için müteselli olduğumuz cihet sulh meselesidir, muahedename ile milletler arasında hakiki bir sulh yapmış olacağımız kanaatidir.”³⁹⁷

5. LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA DIŞ POLİTİKADAKİ MİLLETLER CEMİYETİ İLE BAĞLANTILI GELİŞMELER (1923-1932)

Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız egemen bir devlet olarak milletler topluluğu tarafından resmen kabulü olan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile tüm sorunlar bitmiş değildi. Lozan Antlaşması ile Türkiye, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı konusundaki kararlılığını dünyaya göstererek, dış politikada barış fikrini sonuna kadar savunacağını deklare etmiş olmakla beraber Batılı Müttefik devletlerle güvene dayalı ikili ilişkileri hemen kurmak mümkün olmadı.³⁹⁸

Lozan Barış Antlaşması, 1.Dünya savaşının ardından mağlup devletler ile yapılan barış antlaşmalarından farklı bir yapıya sahipti. Büyük savaşın diğer mağlup devletlerine empoze yoluyla kabul ettirilen barış antlaşmalarında izlenen yol, galiplerin çıkarlarını cari kılınması için gerekli düzenlemelerin yapılması şeklindeydi. Ancak Türkiye kendisine Sevr Antlaşması ile tespit edilen ve bağımsızlık içermeyen düzeni kabul etmeyerek başlattığı kurtuluş mücadelesinde, Batılı emperyalist devletler ile onların maşası konumundaki ülkelere karşı galip gelmiştir. Bunun ardından başlatılan barış müzakereleri, Batının emperyalist devletlerine bağımsız Türk Devletini kabul ettiren Lozan Antlaşmasının 1923 yazında imza edilmesiyle sonuçlandı.

³⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:9, 23.08.1939, C:1, Sf.: 264-281, Aktaran, Der. Cihan, Ön. ver, s.118

³⁹⁸ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1958) s.197

Osmanlı imparatorluğuna göre daha ayrışık bir etnik yapıya sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, bu tarihten sonra halefinden daha az olmayacak şekilde uluslar arası politikadaki yerini aldı. Yeni devletin etnik olarak ayrışık olması, temelde bir tek millete dayanması onun siyasi ilişkiler açısından daha güçlü bir konuma sahip olmasını beraberinde getirmiştir.³⁹⁹

Türkiye cumhuriyeti, Lozan ile oluşturulan yeni statünün ardından Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi güçlü devletlerin politik hedeflerine konu olacak şekilde büyük devletlerle sınırdaş olmuştur. Kuzeyde Sovyet Rusya, güneyde Irak manda yönetiminden dolayı İngiltere ve Suriye manda yönetiminden dolayı da Fransa ile aynı zamanda Oniki ada ve Meis adası ile de İtalya, yeni Türk devletinin komşuları olmuşlardı.⁴⁰⁰

Bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının belirlenmesinde birincil derecede rol oynamıştır. Zira, bu denli önemli bir çember içerisinde yer alan Türkiye, bu şartlar altında izlenebilecek en gerçekçi dış politikayı planlamış ve uygulamıştır. Kurtuluş savaşının askeri başarıyla neticelendirilmesi mücadeleyi yürüten kadroda rasyonel olmayan bir davranışa neden olacak hiçbir etkide bulunmamıştır. Bu dönemden sonra dış politikada duygusallığa yer verilmeyerek tamamen gerçekçi argümanların ışığında hareket edilmiş ve milliyetçilik duygularının heyecanına kapılmaksızın sınırların içerisinde ve dışarısında barış hedefi sonuna kadar muhafaza edilmiştir. Bu nedenledir ki, Türkiye barışın ardından diğer mağlup devletler tarafından meydana getirilen revizyonist topluluğun içerisine dahil olmayarak statüko yanlısı barış taraftarı bloğa katılarak dünya barışının muhafazası için politika üretmiş ya da bu yöndeki politikalara iştirak etmiştir.

Aslında Türkiye'nin izlemiş olduğu mutlak barış politikasının hedeflerinden bir diğeri de yeni devlet için öngörülen yapının kurulabilmesi için barış ortamına duyulan ihtiyaçtı. Zira, planlanan devrimlerin ve yeniliklerin cari kılınabilmesi için yurt içerisinde yaşanacak olan barış ortamının yanında bir o kadar da dünya devletleri arasında barış ortamı elzemdi. "Türkiye'nin bu devrede izlediği dış politikanın devrimlerle olan sıkı ilişkisini Mustafa Kemal 1 Kasım 1928'de meclisin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında şu şekilde belirtiyordu :...Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz..."⁴⁰¹

³⁹⁹ Gönlübol ve Diğerleri, Olaylarla Türk dış Politikası 1919-1995, Ön. ver, s. 59

⁴⁰⁰ Aynı, s. 59

⁴⁰¹ Aynı, s.60

Türkiye dış politikada barışçı bir yaklaşımla hareket etmeye çabalarken dünya siyasetine yön veren güçlü devletler Osmanlı dönemindeki müdahaleci yaklaşımlarından tam olarak vazgeçmiş değillerdi. Lozan Antlaşması'nın bu devletler tarafından onaylanmasının ardından dahi bu yaklaşım devam ettirilmiştir. Büyük devletlerin bu şekilde hareket etmeleri kapitülasyon zihniyetinin hala devam ettirildiğini gösteriyordu. Mesela başkentin Ankara'ya taşınması, yabancı okullarda okutulacak ders müfredatı gibi konularda Müttefiklerin verdikleri tepkiler bu açıdan iyi birer göstergedir.⁴⁰² Aynı zamanda Lozan'da masa başında halledilmeyen bazı konular tam olarak çözümlenmesi ve Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için bir süre daha beklemek gerekecektir.⁴⁰³

5.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Düzenini Kurma Çabaları

1923-1932 dönemi, Türk Dış politikası Milli Mücadele ve Lozan Antlaşmasının etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemdeki ilişkiler daha çok Türkiye ile ayrı ayrı devletlerle arasındaki ikili ilişkilerin etkisi altında kalmıştır.⁴⁰⁴ Milli sınırlarını uluslar arası bir konferansta hakim milletler topluluğuna kabul ettirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti, bundan sonra bu düzenin oturtulması ve işlerlik kazanması için çabalayacaktır. Dış politikasının temel noktasına kendi ülkesinde ve milletlerarası alanda barış içinde yaşam ilkesini koyan Türk Hariciyesi, hiç bir devletin kendi iç işlerine karışmaması için büyük çaba harcamıştır.⁴⁰⁵ Zira, daha önceki bunu birçok kez tecrübe etmiş olan İsmet İnönü, Batılı devletlerin iç işlerimize karışmak istediklerinde bunu yapacak bir gerekçeyi hemen bulduklarını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Muhterem arkadaşlarım, Bizim aleyhimizdeki Hristiyanların tehciri propaganda ananesini derhatır buyurunuz. Bu, Türkiye aleyhinde ne akit diplomatlar siyasi ve fena bir karar vermek isterlerse daha evvel Hristiyanlar hakkında propaganda yaparlar. Bu artık moda olmuştur.”⁴⁰⁶

Dünya hızla bunalımlı yıllara doğru ilerlerken Türkiye Cumhuriyeti, milletlerarası alanda ikili ilişkiler ile etrafında barışa dayalı ilişkilerden kurulu bir çember oluşturmaya

⁴⁰² Uğur Mutlu, “Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin Siyasi Etkinliği”, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, s.176

⁴⁰³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Gönübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.62-63

⁴⁰⁴ Mutlu, *Ön. ver.*, s.174-175

⁴⁰⁵ Kamil ve Mükerrrem Kamil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (İstanbul: Kanaat Yayınları, 1968) s.125

⁴⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, İ:23, 12.12.1341, C:2, Sf.: 109-116, Aktaran, Cihan, *Ön. ver.*, s.174-175, s.241

çalışıyordu.⁴⁰⁷ Devletlerin arasında oluşmaya başlayan ikili bloğa rağmen hiçbirine tam olarak yaklaşmıyor, dengeli bir siyaset ile her iki taraf ile de samimi ilişkiler kurmaya çalışıyordu.⁴⁰⁸ Bir taraftan Sovyetler Birliği ile gerçekleştirdiği protokol ile Batılı devletlerin karşısında bir denge kurmaya çalışılırken diğer yandan da Batılı devletlerle de güvene dayalı ilişkiler tesisi etmek için çalışmalarını kesintisiz sürdürüyordu.⁴⁰⁹

1923 yılı sonrasında kurulan düzenin istikrarlı yaşam koşullarına sahip olabilmesi için Lozan'da kesin bir çözüme kavuşturulamamış konuların bir statüye bağlanması gerekiyordu. Bunun yanında bir çözüme kavuşturulan meselelerin uygulamaya geçirilmesinde de önemli sıkıntılar yaşanıyordu. Devletler hala eski günlerdeki gibi hareket ederek Türk devletinin egemenlik haklarına çok fazla dikkat etmiyordu.⁴¹⁰ Türk devleti de bu konuda çok kıskanç davranmakta ve bu şekilde ilişkiler gerginleştirmekte, çözümden uzaklaşmaktaydı. Karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurulana kadar bu çelişik durum devam etmiştir.⁴¹¹

5.2. Musul Sorunu

1923 sonrası takip eden ilk on yılda İngiltere ile Türkiye'nin ilişkilerini belirleyen en önemli olay Musul sorunu olmuştur. Bu mesele, Lozan Konferansı esnasında tarafların geri adım atma eğiliminde olmamaları nedeniyle görüşmelerin sonuçlanmasını engelleyebileceğinden dolayı sorunun halli daha sonraya bırakılmıştı.

İngiltere Mondros Mütarekesinin 7. maddesine istinaden bu bölgeyi 15 Kasım 1918 tarihinde işgal etmiştir.⁴¹² Mudanya Mütarekesinin imza edildiği dönemlerde de İngiliz işgali altında bulunan bu bölge, mütarekeye kadar işgalci kuvvetlerden kurtarılamadığı için bu durumu mütareke sonrasında da devam etmiştir. Lozan görüşmelerinde Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almasından dolayı Türk heyeti tarafından ısrarla Türkiye'ye bırakılması tezi savunulmuştur. Ancak İngiltere tarafından dile getirilen Statu quo'nun korunması gerektiği tezi geçerli olmuş ve Musul, Irak sınırları içerisinde bırakılmıştır. Konferans görüşmelerinde gerek Türkiye gerekse de İngiltere tezlerinde ısrar edince görüşmelerin riske girmemesi için Musul sorunun halledilmesi Lozan Konferansı

⁴⁰⁷ Tarafsızlık esasına dayalı olarak barış çemberi kurmak için yapılan ikili ittifaklar: 1921 ve 1928 tarihinde Türk-Afgan Antlaşması; 27 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması; 1926 ve 1932 tarihli Türk-İran Antlaşması, 1925 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması, Aktaran, Avcıoğlu, *Ön. ver.*, s. S. 1431-1432;

⁴⁰⁸ Gönlübol ve Küçükoğlu, *Ön. ver.*, s.1053

⁴⁰⁹ Şimşir, "Dış İlişkiler Bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", *Ön. ver.*, s.379

⁴¹⁰ Esmer, *Ön. ver.*, s.190-191

⁴¹¹ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.639

⁴¹² Ayrıntı için Bkz., Gönlübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.70,

sonuna taraflar arasındaki ikili görüşmelere bırakılmıştır. Bu durum Lozan Antlaşması 3. maddenin 2. fıkrasında şöyle karara bağlanmıştır :

“Türkiye ile Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tâyin edecektir.

Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilaf husule gelmediği takdirde, itilaf cemiyet-i Akvam’a arz olunacaktır.

Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya hükümetleri mükadderatı kat’iyesi bu karara muallak olan arazinin halihazırda herhangi bir tebeddül ikâna bahis olacak mahiyette hiçbir hareketi askeriye veya sairede bulunmamağı mütekabilen taahhüt ederler.”⁴¹³

Bu bölge 1918 yılında işgal edilmiş olmakla beraber yerli halk tarafından gerçekleştirilen bir isyan neticesinde Süleymaniye kenti 1923 yılında İngiliz hakimiyeti dışına çıkmıştı. İngiltere bu kente de hakim olmak için Lozan Konferansının hemen ardından şehri bombardıman saldırısına tuttu. Bir yıl sonra da kent İngiltere tarafından işgal edildi. İngiltere’nin kente karşı düzenlediği saldırı Türk tarafınca Lozan’a aykırı bulunduğu gerekçesiyle büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Aynı zamanda İngiltere ile Türkiye arasındaki diğer sorun bölgedeki Hristiyan Asurilerin Türkiye’ye karşı İngiltere tarafından silahlandırılması meselesiydi. Bu iki konu Lozan’ın hemen ardından iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştiren iki önemli olay olmuştur.⁴¹⁴

Türk-Irak sınırını tespit için taraf arındaki görüşmeler İstanbul’da 1924 yılının 19 Mayıs günü başladı. Türk tarafını TBMM başkanı ve İstanbul vekili Rauf Orbay, İngiliz tarafını da o dönemde Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etmekteydi.⁴¹⁵

Türk tarafının tezi Musul bölgesinin etnik ve coğrafi nedenlerden ötürü Türkiye’nin bir parçası olduğu yönündeydi. Rauf Orbay tarafından açıklanan Türk tezinde ilk olarak coğrafi argümanlardan dolayı Musul’un Irak yönetimine bırakılamayacağını ikinci olarak da nüfusunun 2/3’ü Türk ve Kürtlerden oluşan bölgenin, kader birliği içerisinde bulunan bu iki etnik kitle açısından değerlendirildiğinde dahi Türk sınırları içerisinde bırakılması gerektiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda bu topraklar Misak-ı Milli’nin içerisinde yer alıyordu.

İngiliz tarafı ise görüşme masasında sadece Musul ile ilgili talepler dile getirmekten çok öte aynı zamanda Hakkari ili üzerinde de haklar iddia etmiş ve bölgedeki Hristiyan

⁴¹³ Aynı, s.70

⁴¹⁴ Aynı, s.71

⁴¹⁵ Aynı, s.71

Asuriler konusunun üzerinde aşırı durmuştur. İngiltere, Hakkari'nin çoğunluğunu oluşturan Hristiyan Suryani nüfusunun Irak'a göç etmek zorunda kaldıklarını ve bu nedenle bu bölgenin de Irak'a verilmesi gereği iddia ediliyordu.⁴¹⁶ İsmet İnönü bu konferansın netice getirmeyeceğini şu cümlelerle dile getirmektedir:

“İstanbul Konferansı'nda mesele mevzubahis olduğu zaman Büyük Britanya murahhası Musul vilayetinin mukadderatı üzerinde müzakere etmek esasına girmeksizin Musul'un haricinde Hakkari vilayetine ait bazı arazi üzerinde talep dermeyeran etti. Bu talep karşısında konferansın bir neticeye varmaması tabii idi.”⁴¹⁷

5.2.1. Musul Sorununda Milletler Cemiyeti'nin Rolü

Görüşmeler 5 Haziran 1924'te kesilmiş ve sorun Lozan antlaşması 3.madde 2. fıkrasına uygun olarak Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür.

20 Eylül 1924 tarihinde Cemiyet'te görüşülmeye başlayan konu ile ilgili olarak taraflar iddialarını tekrar dile getirmiş ve bunda ısrarkeş davranmışlardı. Türkiye, sorunun Musul'un mukadderatı gibi önemli bir veçheye sahip olduğu tezini işlemeye çalışırken İngiltere meselenin basit bir sınır tespiti olduğunu vurguluyordu. İngiltere, Türkiye'nin bölgede plebisit yapılması talebini bölge halkının cahil olmasını gerekçe göstererek kabul etmemişti. Cemiyet meclisi konu ile ilgili aldığı kararda statu quo'nun muhafaza edilmesine ve bölge halkının talebinin anlaşılması için üç kişilik bir komisyon kurulmasına karar verdi.⁴¹⁸

Milletler Cemiyeti'nde görüşmeler devam ederken bölgede iki taraf kuvvetleri arasında mevzi çatışmaları yaşanması üzerine Türkiye, geçici bir sınır tespiti için Cemiyet Meclis'ine bir başvuru yaptı. Bu sırada İngiltere de Türk kuvvetlerinin 48 saat içerisinde İngiltere tarafından tespit edilen sınırın diğer tarafına çekilmesini bildiren bir ultimatoma Türkiye'ye verdi. Bunun üzerine Meclis olağanüstü olarak 29 Ekim 1924'te toplandı ve geçici bir sınır tespit ederek tarafların buna uymalarını istedi. Bunun üzerine sorun geçici bir süre için yatışmış oldu.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.640; Mumcu, *Ön. ver.*, s.161

⁴¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:45, 18.10.1340, C:1, Sf.: 5-20, Aktaran, Cihan, *Ön. ver.*, s.181

⁴¹⁸ Komisyon, eski Macaristan Başbakanı Kont Paul Teleki, İsveç'in Bükreş Büyükelçisi De Wirsén ile Belçika ordusu emekli albayı Paulis'ten oluşmaktaydı. Aktaran, Gönülbol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.72

⁴¹⁹ Bkz., Aynı, s.72

1925 yılının Eylül ayında incelemelerini bitiren tahkik komisyonu bölge halkının hiçbir tarafa da bağlı kalmaksızın bağımsızlık isteğini açlamıştı. Tahkik Komisyonu, Cemiyet Meclis'ine şu tavsiyelerde bulunmuştu :

- Musul Irak'ın bir parçası sayılmalı ve Irak 25 yıl İngiliz mandasına verilmeli,
- Irak-Türkiye sınırı Brüksel'de tespit edildiği şekliyle kalmalı.

Komisyonun bu raporu Türk tarafı tarafından büyük bir tepki ile karşılandı. Türk Heyeti adına Cenevre'de görüşleri dile getiren Tefvîk Rüştü Bey, Cemiyet'in ancak kendisine Misak tarafından çizilen sınırlar içerisinde hareket edebileceğini; Cemiyet'e bir görev ve yetki verilmiş ise bunun da Misak'ta çok açık olarak ifadesini bulması gerektiği dile getirmişti. Türk tarafının bu denli yüksek sesle itiraz dile getirmesinin üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi Daimi Adalet Divanı'ndan istişari mütalaa isteyerek şu hususlara cevap aradı:

- Lozan Antlaşması 3. madde, 2. fıkraya göre Cemiyet'in alacağı kararın içeriği nedir?
- Karar oy birliği ile mi, oy çoğunluğu ile mi alınır? Sorun taraftarları oylamaya katılabilir mi?

Meclis tarafından Türk tarafına Divan aşaması tebliğ edildikten sonra Türkiye sorunun niteliğinin siyasi olduğunu ve bundan ötürü hukuki bir hal çaresi aranmasının uygun olmadığını açıklayarak Divan çalışmalarına katılmayacağını bildirdi. Bu arada Divan konuya ilişkin verdiği 8 Ekim 1925 tarihli kararda şunları belirtmişti :

Cemiyet Misakı 15. maddeye göre esas olarak Cemiyet Meclisi bağlayıcı karar alamaz. Ancak, Lozan Antlaşması 3/2. fıkrada geçen “mükadderatı kat'iyesi bu karara muallak olan” ifadesi nedeniyle Meclis'e bağlayıcı karar alma yetkisi verilmiştir.

Meclis kararı oy birliği ile almalıdır. Çünkü Misak 5.madde 1. fıkrada kararların Meclis'te genellikle oy birliği ile alınacağı açıkça ifade edilmiştir. Zira, Lozan Antlaşmasında bu konuda bir açıklık olmaması Cemiyet Misakı 5/1. fıkranın uygulanmasını kolaylaştırır.

Oylamada Misak'ın 15. maddesi 6. ve 7. fıkralarında oybirliğinin hesaplanmasında sorun tarafları temsilcilerinin oylarının sayılmaması gerektiği açıktır⁴²⁰.

Ancak, Divan tarafından verilen bu karar istişari nitelikte olduğundan taraflar için bir bağlayıcılığı bulunmamaktaydı.⁴²¹ Bağlayıcı bir nitelik kazanması için bu istişari kararın Cemiyet Meclisinde oylanarak kabul edilmesi gerekmekteydi. Bu konuda

⁴²⁰ Aktaran, Aynı, s.74

⁴²¹ Akşin, Ön. ver., s.129-130

Meclis'te İngiltere ve Türkiye'nin oyları dikkate alınmaksızın yapılan oylamada Divan'ın istişari kararı kabul edildi. Bunun üzerine Türkiye, Cenevre'deki temsilcisini geri çekme kararı aldı. Bundan sonra tahkik Komisyonunun raporu Türkiye olmaksızın Meclis tarafından 16 Aralık 1926 yılında kabul edildi. Bu kararın alınmasında, bölgede bir araştırma yapması için görevlendirilen General Laidoner'in raporunda bölgedeki Hristiyanlara Türklerin kötü davrandıklarını aktarmasının da etkisi olmuştu.

Bu şekilde Musul'un Irak mandasına bırakılması Türkiye'de hem Milletler Cemiyeti'ne hem de İngiltere'ye karşı büyük bir tepkinin doğmasına neden oldu. Aslında Cemiyet'in siyasi bir organ olmasından meseleye hakkaniyeti tesis etmekten daha çok İngiliz yönlendirmesinde yaklaştığı anlaşılmaktaydı. Zira, sorunun taraftarlarına bakıldığında bunu anlamak daha kolay olacaktır. Çünkü, taraflardan birisi Dünya savaşının galiplerinden, Cemiyetin en nüfuzlu üyesi ve Konsey'in Daimi üyesi İngiltere iken diğer taraf daha Cemiyet üyesi dahi olmamış Türkiye idi.

5.2.2. Musul Sorununun Halledilmesi

Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Lozan sonrasında da İngiltere, Türkiye'yi anlamaz bir tavırda ısrar etmiştir. Savaş yolu ile elde edemediğini diplomasi masasında almak istemiştir. Türkiye bu gibi davranışlar karşısında diğer büyük devletlerin desteğine ihtiyaç hissetmiş ve tekrar Sovyet Rusya'ya yaklaşmıştır.⁴²² Ve Cemiyet'in bu kararının ertesi günü, 17 Aralık 1925'te Paris'te Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Tarafsızlık ve Saldırmazlık antlaşması imzalanmıştır.

Misak-ı Milli'nin bir parçası olan Musul'un masa başında İngiliz idaresine bırakılması karşısında askeri yollarla geri alınması yolu izlenmemiştir. Çünkü bu şekilde hareket edilmesi halinde Türkiye üzerinde emelleri olan devletlere emellerini yerine getirebilmeleri için fırsat doğmuş olabilirdi. Aynı zamanda böyle bir askeri hareket başlatılan yenilik hareketlerinin aksamasına neden olabilirdi. Türkiye, Cemiyet'in verdiği bu karara karşı bir harekete girmeden hatta bunu esas alarak İngiltere ve Irak ile görüşmeler başlatmıştır. Bu görüşmelerin ardından 5 Haziran 1926 tarihinde bir antlaşmaya varılmıştır. Bu şekilde Lozan Antlaşması sonrasına kalan önemli bir sorun daha ortadan kaldırılmış ve Batılı devletler ile normal ilişkiler tesis etmek için önemli bir adım daha atılmış oluyordu.

⁴²² Aramaoğlu, *Ön. ver.*, s.641

Bu antlaşma ile Brüksel’de Cemiyet tarafından tespit edilen sınır, Türkiye lehine küçük değişikliklerin dışında ana hatlarıyla Türkiye-Irak sınırını teşkil edecekti. Aynı zamanda Musul üzerindeki haklarından vazgeçen Türkiye bunun karşılığında 25 yıl süre boyunca Irak’tan petrol gelirlerinin %10’unu alacaktı. Ancak Türkiye 500,000 sterlin karşılığında bu hakkından vazgeçmiştir.⁴²³

1926 Antlaşmasından sonra da iki ülke arasındaki ilişkiler hemen iyi gelişmeler sergilememiştir. Musul sorunu çözüldükten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamışsa da dostane bir hal almamıştı. 20’li yılların sonuna kadar soğuk hava varlığını korumuştur. Ancak, daha sonra gelişme gösteren ilişkiler çerçevesinde 1929 yılında bir İngiliz filosu İstanbul’u ziyaret etmiş ve filo komutanı ile İngiliz elçisi Atatürk’ü ziyaret etmişlerdi. Bu ziyaret ile iki ülke arasındaki ilişkiler açısından yeni bir dönem başlamıştır.⁴²⁴

5.3. Yunanistan İle İlişkiler ve Nüfus Mübadelesi Sorunu

Lozan Antlaşmasında kesin bir çözüme kavuşturulmamış bir çok konu daha sonra çevre devletlerle ilişkileri kimi zaman sıkıntılı noktalara taşımış, ilgili sorunun çözüme kavuşturulmasının ardından da ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. Türk-Yunan ilişkileri de 1930’lu yıllara değin kesin olarak neticelendirilmemiş bazı sorunların gölgesinde kalarak sıkıntılı gelişmelere sahne olmuştur.

Bu sorunlardan ilki iki ülke içerisinde Birinci Dünya Savaşının ardından azınlıkların yer değiştirmesi sorunu olan Nüfus Mübadelesidir. Bu meseleye ilişkin taraflar bir Norveç vatandaşı olan Nansen tarafından dile getirilen bir formül çerçevesinde 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan kentinde bir anlaşmaya varmışlardı.⁴²⁵ Bu anlaşmada, mübadeleye konu olacak vatandaşların ayrımı, mübadeleye hakim olacak olan şartlar, bu şartları uygulamakla yükümlü komisyonun meydana getirilmesi ve muhtemel bir uyuşmazlık halinde sorunun ne şekilde çözülmesi gerektiğine ilişkin hükümlere yer verilmişti.⁴²⁶

Ancak, bu anlaşmanın uygulanması yapılması kadar kolay olmamış ve taraflar arasındaki ilişkiler uyuşmazlıkların artması ile kesintiye uğramıştı. Esasında anlaşmanın yapıldığı ilk yılda bazı vatandaşların yer değiştirmesi gerçekleştirilmişti. Ancak takip eden dönemde mübadelenin en önemli sonuçlarından birisi olan yer değiştirmenin sosyal

⁴²³ Aktaran, Gönlübol ve Diğerleri, **Ön. ver.**, s.76

⁴²⁴ Aynı, s.76

⁴²⁵ Bu antlaşmanın tam metni için Bkz. Cemil Bilsel, Lozan, Cilt 2, İstanbul: 1993, s.666-672, Aktaran, Armaoğlu, **Ön. ver.**, s.644

⁴²⁶ Ayrıntı için Bkz., Gönlübol ve Diğerleri, **Ön. ver.**, s.63

yönünde yaşanan bazı sıkıntılar ve anlaşmanın 2.maddesinin uygulama esnasındaki yorumlanmasından kaynaklanan ihtilaf iki devlet arasındaki ilişkileri çok ciddi olarak bozmuştu. İki ülke arasındaki gerginlikler 1930'a kadar sürmüştür.

Türk-Yunan ilişkileri yirmili yılların sonlarında gözlenir seviyede iyileşme yönünde önemli mesafe kat etmişti. Bu iyileşmenin yaşanmasında rolü olan iki önemli faktörün ilki iki ülkenin başında bulunan Mustafa Kemal ile Venizelos'un karşılıklı olarak ilişkilerin iyileşmesi yönünde gösterdikleri gayret ve İtalya faktörünün Balkanlar ve Akdeniz havzasında etkin bir rol oynamak için girişmiş olduğu politikanın kaygı verici bir hal almasıydı. Aslında iki ülke arasında ilişkiler, sürekliliği olan kalıcı bir sorundan ziyade Nüfus Mübadelesi, Ortodoks Kilisesi sorunu gibi geçici nitelikli olayların gölgesinde gerginleşmekteydi. Bu nedenle bahsi geçen sorunların hallinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için artık hiçbir engel kalmamıştı. Aynı zamanda Yunanistan'da iktidarda bulunan Venizelos Hükümeti, istikrar unsuru olarak antlaşma için olumlu bir zemin hazırlamıştı.⁴²⁷ 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imza edilen anlaşmanın⁴²⁸ ardından ilişkiler normal bir hal almıştır.

Mübadele anlaşmasının ardından İsmet İnönü'nün daveti üzerine Yunan başbakanı Venizelos Türkiye'yi ziyaret etti. 27-31 Ekim 1930 tarihleri arasında gerçekleşen bu ziyaret esnasında taraflar arasında yapılan görüşmelerin ardından 3 ayrı belge imza edildi. Bunlar, Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında protokol; İkamet, Ticaret, Seyrisefain Sözleşmesi'dir.⁴²⁹ Bu belgelerin imzalanmasında Akdeniz'de yer alan devletler arasında ilişkilerin gelişmesi için özel bir çaba harcamaya başlayan İtalya'nın önemli bir rolü olmuştu. İki ülke arasında meydana gelen olumlu hava Cumhurbaşkanı'nın meclisteki konuşmasına da yansımıştır:

"Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başbakanının Ankara'yı ziyaretlerini hususi bir memnunlukla kaydederim. Türkiye ile Yunanistan'ın yüksek menfaatleri birbirine zıd olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimi dostluklarda kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır."⁴³⁰

Başbakan İnönü ile Dışişleri Bakanı Rüştü Aras, bu ziyarete karşılık olarak Ekim 1931'de Yunanistan'a gitmişlerdir. 1930 tarihli Türk-Yunan Antlaşması, iki ülke arasında 1821 Yunan bağımsızlık hareketleri ile başlayan mücadelenin sona ermesine ve savaşın

⁴²⁷ Esmer, *Ön. ver.*, s.59

⁴²⁸ Antlaşmanın metni için bkz. Düstur, 3. Tertip, Cilt 11, s.707-716, Aktaran, Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.645

⁴²⁹ Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması ile Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında protokol 12 Şubat 1931'de; İkamet, Ticaret, Seyrisefain Sözleşmesi de 5 Mart 1931'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanmıştır. Aktaran, Gönübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.69

⁴³⁰ Esmer, *Ön. ver.*, s.211

yerini barışın alması sonucunu beraberinde getirmesi açısından da önemlidir. İki ülke arasındaki ilişkiler Kıbrıs sorununun patlak vermesine kadar geçen sürede bu olumlu havada devam etmiştir. Ancak Kıbrıs meselesi iki ülke arasındaki ilişkileri tekrar gergin bir mecraya taşımıştır.⁴³¹

5.4. İtalya İlişkiler (1923-1932)

Birinci Dünya savaşının ardından Anadolu'yu işgal eden üç büyük devletten Türkiye ile iyi ilişkileri kuran ilk devlet İtalya olmuştur. Gizli antlaşmalar gereği kendisine verilmesi gereken yerlerin verilmemesi üzerine Türk tarafı ile iyi ilişkiler kurmak için harekete geçen İtalya, daha sonra iktidar değişikliği yaşamış ve yayılmacı bir politika taraftarı olan Mussolini'nin önderliğinde yayılmacı bir tavır almıştır.

1922 yılında iktidara gelen Mussolini paylaşılmacı gizli antlaşmalar dönemindeki yayılmacı ve sömürgeci dış politikayı tekrar gündeme getirmiştir. 1925 tarihinde Mecliste yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tek bir denize kapalı kalamayacağını, Adriyetik'ten başka Akdeniz'in de var olduğunu söylüyordu. Daha ileri giderek Mussolini, Akdeniz'e Bizim Deniz (mare nostrum) diyor, Roma imparatorluğunun tekrar hayat bulacağından bahsediyordu.⁴³² İngiltere ile Türkiye arasında savaş riskinin arttığı dönemlerde, İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkaracağına ilişkin söylentiler gündeme gelmişti. Avrupa gazetelerinde İtalya'nın Yunanistan ile anlaşarak Rodos adasına yakın Anadolu kıyılarına bir saldırı hazırlığı içerisinde olduğuna ilişkin haberler yayınlamıyordu.⁴³³ Bu söylentiler İtalya tarafından daima yalanlanmış olmasına rağmen bu haberler Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya yaklaştırmıştır. Ancak 1926 yılında Musul sorunun çözümlenmesinin ardından İngiltere ve Fransa ile olduğu gibi İtalya ile de ilişkiler normalleşme trendine girmiştir.⁴³⁴

1927 yılından sonra Türkiye'nin batılı devletler arasındaki ağırlığı artmaya başlamıştır. Batılı devletler tarafından Türkiye önemsenmeye başlamıştır. İtalya da Balkanlardaki durumundan dolayı Türk tarafını önemsemeye başlamıştı. Çünkü İtalya ile Yugoslavya arasındaki ilişkiler İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki emellerinden ötürü gergin bir hal almıştı. İtalya ise diğer devletler karşısındaki konumunu güçlü kılmak maksadıyla kendi öncülüğünde Doğu Akdeniz'de bir ittifak sistemi kurmak istemekteydi. Bu sistem içerisinde ise bölgenin en büyük iki ülkesi olan Yunanistan ile Türkiye yer alacaktı. Türkiye ise batılı devletler ile iyi ilişkiler tesis etmek istiyordu ve İtalya ile kuracağı iyi ilişkiler bu

⁴³¹ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.645-646

⁴³² Bayur, *Ön. ver.*, s.158; Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.487

⁴³³ Su ve Su, *Ön. ver.*, s.126

⁴³⁴ Bkz., Gönülöbol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.82

yönde atılmış ilk adım olarak görülüyordu. Bununla birlikte diğer önemli husus da kendi ülkesi üzerinde emelleri olan bir devlet ile iyi ilişkiler kendisini de garanti altına almış olacaktı.⁴³⁵ Aynı zamanda bu yakınlaşma Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın siyasi etkisinden uzaklaşması için olanak tanıyacaktı.

Planlanan Akdeniz ittifak sistemine ilişkin olarak 1927 yılında Milano'da Tevfik Rüştü Aras ile Mussolini arasında yapılan görüşmede, Mussolini tarafından Aras'a Yunanistan, İtalya ve Türkiye arasında müşterek bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması önerildi. Mussolini'nin bu ittifak ile varmak istediği diğer bir amaç da Fransa'nın siyasi nüfuzu altında bulunan Küçük Antanta bir denge unsuru meydana getirmektir.⁴³⁶ Bu ittifaka daha sonra Bulgaristan'ın da alınması planlanmaktaydı.

Mussolini'nin bu yöndeki çalışmaları ilk sonucunu 30 Mayıs 1928'de doğurmuştur. Bu tarihte Türkiye ile İtalya arasında Roma'da Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli tesviye Antlaşması imzalanmıştır.⁴³⁷ İtalya, tasavvur ettiği üçlü ittifak için bir engel olan Türk-Yunan uyuşmazlığını kısa bir takvimde neticelendiremeyeceğini görmüş ve Türkiye ile tek olarak bir ittifak imzalamıştır. Bu antlaşmada şunlar hükme bağlanmıştır :

Âkit taraflar birbirlerine karşı yönelik olarak oluşturulmuş iktisadi ve siyasi bir antlaşma veya tertibe girmeyeceklerdir.

Âkit taraflardan birisi üçüncü bir devletin saldırısına uğrar ise diğer taraf sorunun halline değin tarafsız kalacaktır.

Taraflar arasında bir sorun çıkar ve diplomatik yollarla halledilemez ise sorun uzlaşma usulüne tabi tutulacak ve çözülemezse adli yola başvurulacaktır.

Eğer antlaşma hükümlerinin yorumunda veya uygulanmasında bir sorun çıkarsa isteyen taraf tek başına doğrudan La Haye Adalet divanına gidebilecekti.

Antlaşmanın ek protokolünde de uzlaşma ve adli tesviye usulüne ilişkin hükümler vardı.⁴³⁸ Bu antlaşma her iki ülke kamuoyunda da çok olumlu karşılanmıştır.⁴³⁹ Antlaşma

⁴³⁵ Ayrıntı için Bkz. Aynı, s.82

⁴³⁶ Aktaran, Aynı, s.s.82

⁴³⁷ Armaoğlu, Ön. ver., s.647

⁴³⁸ Aktaran, Gönlübol ve Diğerleri, Ön. ver., s.83

⁴³⁹ Bu antlaşmaya ilişkin İsmet İnönü Malatya'da verdiği bir nutukta şunları söylemiştir : “ İtalya ile imzaladığımız hakem, Ademi tecavüz ve bitaraflik muahedesi hususi takdirinize lâyıktır. Senelerden beri, her iki memleket, arasında sun'î olarak körüklenen belki arzu edilen şüphe ve emniyetsizlik havasından ıstırap çektiler. Hakem ve Ademi tecavüz muahedesi beynelmilel veya oyuncularının dillerindeki cazibeli yaygarayı düşürmekle belki onları meys etti. Fakat iki memleket için ve samimi sulh ve huzur taraftarları için hayırlı oluşuna şüphe yoktur. Büyük devlet recülü müsyü Mussolini'nin hareketında ve sözlerindeki kuvvet ve doğruluk iki memleket münasebatının layık olduğu emniyet havasına kavuşmasına suhulet vermiştir. Muahedenin imzasından beri geçen zamanların emniyet ve dostluğu arttırmakta devam ettiğini memnuniyetle söyleyebilirim.” Aktaran, Aynı, s.83

Büyük Millet Meclisi'nde 29 Kasım 1928'de tasdik edilmiştir. Yunanistan ile İtalya arasında aynı yıl içerisinde buna benzer bir antlaşma yapılmıştır.

İtalya ile bu antlaşmanın yapılmasına rağmen bu ülke ile güven esasına dayanan bir ilişki hiçbir zaman tesis edilememiştir. Çünkü Faşist yönetim Doğu Akdeniz'deki tecavüzcü politikasından temelde vazgeçmemiştir. Aynı zamanda, Türkiye tarafından izlenmeye başlayan etkin uluslar arası dış politika ve öncülük ettiği milletlerarası örgütlenmeler İtalya'nın çıkarları ile bazen çatışma içerisine düşmüştür. Mesela Balkan antantı ile Sadabat Paktı, İtalya'nın yayılma alanına karşı durmak için örgütlenmiş eylemlerdir. Bu tarihten sonra revizyonist politikalar izleyecek olan İtalya ile statükoyu koruma taraftarı Türkiye arasındaki ilişkiler sıcaklığını yitirecektir.⁴⁴⁰

5.5. Fransa İle İlişkiler

Kurtuluş savaşı yıllarında mücadele edilen işgalci devletlerden ilk anlaşma sağlanan devletlerden birisi Fransa idi. 1921 Antlaşması ile statüsü belirlenen barış bir süre iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Ancak, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde bu ülke ile iyi ilişkiler yerini gergin ve mücadelecı bir havaya bırakmıştır. Lozan'da iki ülke arasında en büyük çatışma konusu olan iki mesele, eski Osmanlı borçlarının tahsili ve uzun yıllardır devam etmekte olan Kapitülasyonlar idi. Lozan'da Fransa'nın çıkarlarının yönlendirmesi ile diğer batılı devletler bloğunda Ankara temsilcilerine karşı sert davranışlar sergilemesi ve ağır şartların gerçekleşmesi için büyük çaba harcaması Türk kamuoyunda büyük bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler 1921 Antlaşması ile doğan olumlu havayı ortadan kaldırmıştır.⁴⁴¹

5.5.1. Türkiye Suriye Sınırı Meselesi

Lozan Antlaşmasının ardından Türk tarafı kendi ülkesi içerisindeki Fransız kurum ya da kuruluşlara karşı tavrını tamamıyla Lozan Antlaşmasının çizdiği çerçeveye bağlı olarak belirlemiştir. Bu da Fransa tarafından çok fazla yadırganmaksızın karşılanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli mesele Fransa'nın mandası altında bulunan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır olmuştur. Fransa, Suriye konusunda daha

⁴⁴⁰ Armaoğlu, Ön. ver., s.648

⁴⁴¹ Bkz., Gönlübol ve Diğerleri, Ön. ver., s.84

tavizkar bir yaklaşımla karşılaşacağını ümit ederek, Türkiye ile ilgili diğer konularda çıkarlarının sınırlandırılmasına çok fazla ses çıkarmıştı.⁴⁴²

İki ülke arasında 1921 yılında akdedilen antlaşma Suriye ile Türkiye arasındaki sınırı belirlerken aynı zamanda İskenderun için özel bir yönetim şeklini hükme bağlamaktaydı. Genel olarak Fransa bu antlaşmanın hükümleri çerçevesine Suriye'deki idaresini yürütmekteydi. Ancak 1925 yılına gelindiğinde Fransa, Suriye'de bazı sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Fransa, bu gelişmeler üzerine bölgeye liberal eğilimli M. De Jeunenel'i atadı. Yüksek Komiser'in bölgede uyguladığı liberal politika bölge halkları arasında bağımsızlık ümidinin doğmasına neden olmuştu. Ocak 1926 yılında İskenderun sancağının temsilcileri doğrudan doğruya Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı olmak için Suriye Meclisinden ayrı bir meclis kurmak istediklerini dile getirmişler ve Fransa da buna olumlu yaklaşmıştı. Bunun üzerine bu meclis yeni bir anayasa hazırlamış ve Mart ayında bağımsızlık ilan edilmişti. Bu bağımsızlık ilanı Suriye yetkilileri tarafından olumlu karşılanmamıştır. Fransa arabuluculuğunda iki taraf arasında yapılan görüşmelerin ardından 12 Haziran 1926 tarihinde İskenderun'un Suriye'nin içerisinde özerk bir bölge olmasının kabul edilmesi ile uzlaşma sağlandı.⁴⁴³

1921 antlaşmasının 8. maddesine göre antlaşmanın imzasından bir ay sonra Türkiye Suriye sınırını tespit etmek için bir sınır komisyonu atanacaktı. Ancak bu komisyon ancak 1925 yılının Eylülünde kurulabilmişti. Ancak, Komisyonda sınır meselesini halletmek mümkün olmadı. Bunun üzerine Yüksek komiser De Jouvenel Ankara'ya geldi. Görüşmelerin neticesinde 18 Şubat 1926'da bir Sözleşme, 5 protokol ve imza protokolü kaleme alınarak parafe edilmiştir.⁴⁴⁴

1926 Tarihli sözleşmeye göre taraflar arasında bir uyuşmazlığın çıkması halinde çözüm için diplomatik yolların kullanılması, sorunun çözümünün gerçekleşmemesi halinde de tahkime gidilmesi hükme bağlanmıştır. Bunun yanında taraflardan birisine bir tecavüzün gerçekleşmesi halinde diğer devlet tarafsızlığını koruyacaktı. Bu sözleşme parafe edilmesine rağmen hemen onaylanmamıştır. İngiliz basınında parafe edilen bu antlaşmayı Locarno ruhuna ve Milletler Cemiyeti ile Fransa'nın yüklendiği yükümlülöklere aykırı olduğuna ilişkin yoğun bir yayın başlamıştı.⁴⁴⁵ Zira, İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul sorunu, Fransa ile ilişkilerin seyrini etkileyecek kadar bu

⁴⁴² Şerife Yorulmaz, "Lozan Antlaşması Sonrasında Fransa'nın Türkiye politikası-Gizli Talimatları", Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, s.404

⁴⁴³ Aktaran, Gönübol ve Diğerleri, Ön. ver., s.85

⁴⁴⁴ Aktaran, Aynı, s.86

⁴⁴⁵ Esmer, Ön. ver., s.196

sıralarda etkili olmuştur. Fransa özellikle Almanya karşısında desteğine büyük ihtiyaç hissettiği İngiltere'ye rağmen bir Ortadoğu politikası uygulamak istememekteydi.

İngiltere'nin söz konusu bu antlaşma karşısında telaşlanmasının birkaç nedeni vardı. Bunlardan birisi Fransa bu antlaşma ile Türkiye'ye karşı vuku bulacak olan bir silahlı saldırı karşısında tarafsız kalmak yükümü altında bulunacaktı. Musul sorunu nedeniyle Türkiye ile savaşma noktasına gelen İngiltere için Fransa'nın tarafsız kalması hiç istenmemekteydi. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti tarafından, Musul sorunundan ötürü Türkiye'ye karşı alınacak muhtemel bir yaptırım kararına Fransa'nın katılması bu sözleşme ile engellenmiş oluyordu.

İngiltere açısından bu sakıncaların yanında diğer önemli husus da, 1921 tarihli Franklin-Bouillon İtilafnamesi'nin Bağdat demiryolunun Türkiye tarafından askeri amaçlarla kullanılmasını kabul eden 10. maddesinin Sözleşmenin ek protokollerinde teyit ediliyor olmasıydı. Bu gibi kaygıları yaşayan İngiltere'nin desteğinden kaygılanan Fransa, Musul sorunu çözümlenene kadar parafe edilen 1926 Sözleşmesini imzalamamıştır. İngiltere ile Musul meselesine ilişkin antlaşmanın imzalanmasının kesinleşmesi üzerine Sözleşme 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanmıştır.⁴⁴⁶

5.5.2. Eski Osmanlı Borçları Sorunu

Fransa ile ilişkilerin normalleşmesi önündeki diğer bir sorun da Osmanlı döneminden kalan borçların tahsil edilmesi meselesi idi. Türkiye ile Fransa arasındaki ticari ilişkiler yok denecek kadar az oranda idi. Fransa, Türkiye ile ticaretini geliştirmekten çok, bu ülkedeki mal ve para varlığını kurtarmak için çareler arıyordu. Bu varlığın ise önemli bölümünü eski Osmanlı Borçları oluşturuyordu.⁴⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin tahvil çıkararak en fazla borç aldığı ülke Fransa idi. Lozan Antlaşmasında bu sorun görüşülmüş ancak tam olarak halledilmediği için tekrar müzakere konusu olarak gündeme gelmiştir. Nihayet 1928 yılında Paris'te Türk tarafı ile Duyun-u Umumiye adına hareket eden temsilciler arasında bir antlaşmaya varılmıştır. Antlaşmaya göre 124,634,000 Türk altın liralık Osmanlı borçlarının 86,860,000 altınını Türkiye Cumhuriyeti ödeyecekti. Aynı zamanda Duyun-u Umimiye kurumu tarihe karışıyordu.⁴⁴⁸ 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran nedeniyle Türk hükümeti de bazı önlemler almak ihtiyacı

⁴⁴⁶ Antlaşmanın metni için bkz. Düstur, 3. Tertip, Cilt 7, s. 225-226, aktaran, Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.641-642

⁴⁴⁷ Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Ön. ver.*, s.973-974

⁴⁴⁸ Esmer, *Ön. ver.*, s.201

hissetmişti. Bu tedbirler eski Osmanlı borçlarının ödenmesini güçleştirdiği için yeni uyuşmazlık konusu olmuştur. Bu sorun tekrar Türk-Fransız ilişkilerini gerginleştirmiştir.

Bu meseleğin halli için iki taraf yetkilileri arasında uzun süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Paris ve Ankara'da sürdürülen bu görüşmelerin neticesinde 22 Nisan 1933 tarihinde Paris'te bir Mukavelename imzalanmıştır. 1928 tarihli Mukavelenin aksine 1933 tarihli belge eski Osmanlı borçlarının ödenmesi için daha elverişli bir yapı getiriyordu. Bu belgenin imzalanmasının ardından bir düzene giren ödeme planı neticesinde Fransa ile ilişkilerin önündeki bu engel de böylece aşılmış oluyordu.⁴⁴⁹

5.6. Sovyetler Birliği İle İlişkileri

Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkilerini daima Batılı devletler ile arasındaki mücadelenin seyrine göre tespit etmiştir. Aynı şekilde Lozan Antlaşması'ndan sonraki dönemde de Sovyet Rusya ile ilişkiler, Batılı devletler ile mücadelenin etkisi altında gelişmiş olmakla beraber bunun yanında ticari ilişkiler ile Komünizm meselesi de ilişkilere etkide bulunmuştur.⁴⁵⁰

Aslında, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin Batılı devletler karşısındaki durumları birbirlerine çok fazla benzerlik gösteriyordu. Belki de iki ülkeyi bu dönemlerde politik arenada birbirlerine yaklaştıran bu kader benzerliğiydi. Türkiye Lozan sonrasına bırakılan en önemli mesele olan Musul sorununun çözümünde kendisine karşı İngiltere'nin özellikle de Milletler Cemiyeti'nin takındığı menfi tutum nedeniyle, kendisini milli çıkarlarına karşı daha saygılı olarak bulduğu Sovyet Rusya'ya yakın hissetmişti. Aynı şekilde Sovyet Rusya da Almanya'yı Batı bloğunun içerisine çekmek için yapılan çalışmalardan ve bunun somutlaşmış hali olan Locarno sisteminden ve kendisini Batılı devletler tarafından dışlanmış olarak gördüğünden dolayı dış politikada Türkiye'ye yaklaşmıştı.⁴⁵¹ Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ni ve özellikle Ortak Savunma mekanizmasını düzenleyen 16. maddeyi kendisine karşı fiili bir tehdit olarak algılıyordu.⁴⁵²

5.6.1. 1925 Türk-Sovyet tarafsızlık Antlaşması

Sovyet Rusya'nın dış politikada hedeflediği iki temel unsur, Almanya ile yakınlaşmak ve çevresindeki devletler ile saldırmazlık ve tarafsızlık paktları ile barışçı

⁴⁴⁹ Aktaran, Gönlübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.87

⁴⁵⁰ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.648

⁴⁵¹ Akşin, *Ön. ver.*, s.74; Bkz., Gönlübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.77

⁴⁵² Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.483

ilişkiler tesis etmek idi.⁴⁵³ Bunlardan ilkinin Cenevre Konferansında Almanya ile yaptığı görüşmelerde vardığı 16 Nisan 1922 Rapallo Antlaşması ile bir nebze başarmıştı. Ancak 1925 tarihinde Batılı devletlerin Almanya'yı yanlarına çekmek için yaptıkları çalışmalar ve neticesinde imzalanan Lacorno Anlaşması bu başarının kısa sürmesine neden olmuştur. Sovyet Rusya'yı kaygılandıran diğer bir unsur da Milletler Cemiyeti'dir. Özellikle Almanya ile Fransa arasındaki gerginliğin yumuşamaya başlaması ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin gündeme gelmesi, Sovyetler Birliğinin kaygılarını arttırmıştı.⁴⁵⁴

Böylece, Batılı devletler karşısındaki durumları iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve 17 Aralık 1925 tarihinde Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmasına zemin hazırlamıştı. Bu antlaşmaya, Türkiye'yi temsilen Tevfik Rüştü Aras, Sovyet Rusya'yı temsilen de Çiçerin imza ettiler. Bu antlaşmada alınan kararların içerikleri şöyledi:

- Anlaşmanın taraflarından birisi bir saldırıya uğrar ise diğer âkit devlet tarafsızlığını koruyacaktır.
- Âkit devletler birbirlerine karşı saldırgan hareketlerde bulunmayacaktır.
- Taraflardan biri, diğerine karşı diğer devletler tarafından yöneltilmiş bir ittifaka veya siyasi anlaşmaya girmeyecektir.
- 3 yıllık olacak olan bu antlaşma eğer sürenin bitimine altı ay kalana kadar taraflardan birince iptal edilmez ise 1 yıl uzamış olacaktır.⁴⁵⁵

Sovyet Rusya'nın Locarno ve Milletler Cemiyeti gibi oluşumlara karşı almış olduğu tavrı anlamak açısından Sovyet Dış İşleri Bakanı yardımcısı Litvinov'un Rus gazetesi Pravda'ya 24 Aralık 1925 tarihinde verdiği demeci aktarmak yerinde olacaktır :

“Bu antlaşma hiçbir devlete müteceviz değildir. Milletler Cemiyeti ve Locarno Antlaşmaları ile barış korunmamaktadır; ancak bu gibi tedbirler savaşa engel olabilir.”⁴⁵⁶

Söz konusu bu ittifak antlaşmasının ardından iki ülkenin ilişkileri siyasi ve ekonomik-ticari olmak üzere iki seyir üzerinde yol almıştır. Sovyetler Birliği kendisi girmedigi gibi Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne girmesini istememekteydi. Ancak, İngiltere Cemiyete üyelik meselesinde Türkiye'ye çok fazla baskı yapmaya başlamıştı. Öyle ki Türkiye'yi zor durumda bırakıp kararını etkilemek için mali kısıtlamalar uygulama yoluna bile gitmişti. Bu yaptırımlar İngiltere'nin öngördüğü neticeleri meydana

⁴⁵³ Aynı, s.483

⁴⁵⁴ Burçak, Ön. ver., s.209

⁴⁵⁵ Bkz, Gönübol ve Diğerleri, Ön. ver., s.78

⁴⁵⁶ Aynı, s.78

getirmediği gibi Türk-Sovyet ilişkilerine olumlu yansımalarla bulundu. Kasım 1926'da Aras ile Çiçerin arasında Odesa'da yapılan görüşmelerin ardından Sovyet tarafı Balkanlarda Türkiye'ye karşı ve Türk çıkarlarını zedeleyen hiçbir oluşumu desteklemeyeceğini açık bir şekilde açıkladı. Bundan sonra da Türkiye daimi üyelik verilmemesi halinde teşkilata üye olmayacağını açıklamıştır. Sovyet Rusya'nın vermiş olduğu bu garanti, İtalya ve Yunanistan'ın Balkanlar üzerinden oluşturdıkları tehlike açısından önemli bir yere sahipti.⁴⁵⁷

5.6.2. Sovyetler Birliği İle Ticari İlişkiler

Lozan Antlaşması'nın ardından başlayan yeni dönemde Rusya ile siyasi alanda yaşanan başarılı ilişkilere benzer ilişkiler ticari alanda tesis etmek mümkün olmamıştır. Sovyet Rusya iktisadi alanda sıkıntılı günler yaşamakta olan Türkiye'ye karşı mali yardımda bulunabileceğini ima etmiş olmasına karşın aslında ne Türkiye'ye ne de diğer doğru devletlere karşı mali yardımlarda bulunacak güçte değildi.

İktisadi alanda iki ülke arasındaki ticaretini engelleyecek bazı gelişmeler yaşanmıştı. Sovyet Rusya, Türk tarafından getirilen bazı mallara karşı tahditler koydu. Bu da Türk Hükümetince protesto edildi. 1926 tarihinde yapılan Odesa görüşmesinde sorunun çözümlenememesi nedeniyle 1927 yılı Ocak ayında taraflar tekrar bir araya gelmişlerdi. Görüşmeler özellikle iki konu etrafında sertleşmişti. Bunlardan ilki Sovyetlerin Türk malların ithal etmekteki isteksizliği diğeri de Rusya'nın Türkiye'de bazı şehirlerde ticaret temsilcilikleri kurarak bunlara ülke dışı haklar tanımak istemesiydi.⁴⁵⁸ Görüşmelerin sertleşmesine rağmen iki ülke arasında 11 Mart 1927 tarihinde Ankara'da Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imza edilmiştir. Bu antlaşmada kısaca şunlar hükme bağlanmıştır :

- Sovyet Rusya, Türk tarafından yapacağı ithalata yıllık değer tahditi koyacaktır.
- Sovyet Rusya İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya'da Sovyet Ticaret mümessilliği şubeler kurabilecek ve bunlar bazı diplomatik imtiyazlardan faydalanabilecektir.
- İstenmesi halinde üçüncü bir devlete gönderilecek bir mal gümrüğe tabi olmadan taraf devletlerin topraklarından transit olarak geçebilecektir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Ayrıntı için Bkz., Aynı, s.78

⁴⁵⁸ Ticari temsilcilik açılmak istenen iller şunlardır : İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya, Kars ve Artvin. Aktaran, Aynı, s.79

⁴⁵⁹ Aktaran, Aynı, s.79

Yapılan bu antlaşma iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak taraflar arasında ticari münasebetlerin seyrinde bazı ihtilafların yaşanmasına tamamen mani olamamıştır. Sovyet tarafının Türk mallarına karşı takındığı olumsuz tavır devam etmiş ve bu da Türk makamlarınca sürekli olarak protesto konusu olmuştur.

5.6.3. 1932'ye Kadar Sovyetler Birliği İle İlişkiler

Yirmili yılların sonlarında iki ülke arasındaki ilişkiler uluslar arası siyasetin etkisi altında gelişmiştir. Mart 1927 tarihinde Türkiye, Cenevre'de yapılmakta olan silahsızlanma Konferansına Rusya'nın teklifi üzerine davet edilmiştir.⁴⁶⁰ Bu, Türkiye'nin kurtuluş savaşından sonra katıldığı ilk uluslar arası konferans olma özelliğine sahiptir. Türkiye burada Sovyet görüşü olan tamamen silahsızlanma tezini savunmuştur.

İki ülke arasında ilişkilerin seyrini gösteren diğer bir önemli olay da Litvinof protokolüne Türkiye'nin katılmasıdır. Milletler Cemiyeti'nin savaşı tamamen ortadan kaldırmamış olması nedeniyle bu ihtimali tam olarak ortadan kaldırmak için ABD Dışişleri Bakanı Kellogg ile Fransa Dışişleri Bakanı Briand arasında başlatılan mektuplaşmaların ardından Milletler Cemiyeti'nin bu boşluğunu doldurmak maksadıyla uluslar arası bir belgenin imzalanması gündeme gelmiştir. Bu antlaşma savaşın milli politikaların bir aracı olarak kullanılmasını yasaklayacaktı. Kellogg-Briand paktını onaylayan ilk ülkelerden birisi olan Sovyet Rusya, bu metnin doğu Avrupa ülkeleri arasında bir an önce yürürlüğe girmesi için 9 Şubat 1929 tarihinde Moskova'da Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya arasında bir protokol imzalanmasını sağlamıştır. Litfivof protokolü olarak bilinen bu belgeye daha sonra İran, Danzing Serbest şehri ve Türkiye de Millet Meclisinin 1 Nisan 1929 tarihinde aldığı bir karar ile katılmıştır.⁴⁶¹ Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras Millet Meclisi'nde söz konusu protokole ilişkin şunları söylemektedir :

“Meclis-i Âli'nin tasdikine arz olunan Protokol esası Büyük Meclisin tasvip ve tasdikine iktiran etmiş olan Kellogg paktının bir an evvel Şarkî Avrupa'da mer'iyete geçmesi için komşumuz ve dostumuz Sovyet Hükümeti tarafından yapılan bir teşebbüs üzerine muhtelif alakadar hükümet meyanında Türkiye'nin de iştirak ettiği bir paktır. Protokolün mahiyeti gösteriyor ki, esası evvel kabul

⁴⁶⁰ Esmer, *Ön. ver.*, s.203

⁴⁶¹ Avcioğlu, *Ön. ver.*, s.1440

edilmiş olan ve sulh için mühim bir adım telakki ettiğimiz bir eserin biran evvel Şarkî Avrupa'da mer'iyete geçmesidir.”⁴⁶²

1923 yılından sonraki dönemde Türk-Sovyet ilişkileri olumlu seyrini bu on yılın sonuna kadar sürdürmüştür. Ancak 1930'a gelindiğinde Sovyet Rusya ile ilişkiler olumlu devam etmiş ancak Sovyetler Birliği, Türkiye'nin dış politikada dayandığı tek devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır.⁴⁶³ Çünkü artık İngiltere, Yunanistan ve Fransa ile gerginlik konusu olan sorunların çoğu bir neticeye varırılmış ve normal ilişkiler kurulmaya başlamış bunun yanında İtalya ile de 1928'de bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır. Bu yakınlaşmalar Sovyet tarafını kaygılandırmıştı. Bu nedenle Sovyet yetkili Karahan Türkiye'yi ziyarete gelmiş ve bu temasları esnasında 1925 antlaşmasını teyit eden ve iki yıl daha uzatan 17 Aralık 1929'da bir protokol yapılmasını sağlamıştı.⁴⁶⁴ Bu protokole göre Âkit taraflardan, biri diğerine haber vermeden taraflardan birisine kara veya deniz yoluyla komşu olan bir diğer devlet ile siyasi antlaşma yapmaya ilişkin görüşme yapmamayı ve bu tip antlaşmaları karşı tarafın izni ile yapmayı taahhüt etmişlerdir.⁴⁶⁵

1931 yılında 1925 antlaşması bir kez daha 5 yıl süreyle yeni bir protokol ile uzatılmıştır. Bu protokol 27-30 Ekim 1931 tarihleri arasında Ankara'yı ziyarete gelen Litvinov tarafından imzalanmıştır. Bu tarihlerde Türkiye Balkan devletleri ile bir savunma paktı kurmaya çalışmakta ve aynı zamanda Milletler Cemiyeti çerçevesindeki ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Türkiye'nin bu girişimleri Sovyetler Birliği tarafından olumlu karşılanmamakla birlikte yine de Türkiye ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır.⁴⁶⁶

5.6.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği Fikrine Sovyet Yaklaşımı

Sovyet Rusya ile Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan iyi ilişkiler her iki ülke için de istenilmekte olan bir gelişmeydi. Çünkü hem Rusya hem de Türkiye Batılı devletlere karşı anti-emperyalist bir savaş yürütmekteydiler. Batılı devletlere karşı yürütülen mücadele her iki ülke tarafından da başarıyla sonuçlandırıldı ve her iki ülke da bağımsız bir devlet olarak devletler sahnesinde yerlerini aldılar.

Sovyet Rusya gerek rejimi gerekse de güçlü bir aktör olması nedeniyle Batılı devletler tarafından dışlanmış bir haldeydi. Batılı devletlerin Sovyet Rusya'ya karşı baskıcı

⁴⁶² Aktaran, Gönlübol ve Diğerleri, Ö.n. ver., s.81

⁴⁶³ Esmer, Ö.n. ver., s.204

⁴⁶⁴ Aynı, s.205

⁴⁶⁵ Bkz., Gönlübol ve Diğerleri, Ö.n. ver., s.81

⁴⁶⁶ Gürün, Ö.n. ver., s.127,128

politika izlemelerinde her birinin kendine göre ayrı bir nedeni vardı. İngiltere, Rusya'yı Uzakdoğu'daki sömürgeleri açısından büyük bir tehlike olarak görmekte aynı zamanda sömürgelerinde anti-kapitalist hareketlere destek vererek karışıklıklar çıkarmasından rahatsız olmaktaydı. Fransa ise İngiltere'nin kaygılarına ek olarak çarlık rejiminden kalan alacaklarının tahsilini gerçekleştirmek için Sovyet Rusya'ya karşı sert bir politika izlemekteydi.

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Batılı devletler ile ilişkileri savaş statüsünden çıkmış olmasına rağmen Türkiye'nin Batılı devletler ile ilişkileri çok fazla iyi değildi. Ancak buna rağmen Türkiye temelde Batılı vizyona sahip modern bir sistem kurmak istediği için kendisi ile Batılı devletler arasında iyi ilişkiler kurma düşüncesinden çok uzak değildi. Bu nedenle karşısına çıkacak fırsatları olumsuz karşılamaktan öte kendisini Batıya yaklaştıracak hemen her adım Türkiye tarafından olumlu değerlendirilmeye çalışılıyordu. Ancak bu durum kara gün dostu Rusya tarafından çok olumlu karşılanmıyor, hatta aksi yönde gelişmelerin olması için çalışılıyordu.

Türkiye'nin İtalya ile yaptığı Dostluk Antlaşması dahi Sovyet Rusya açısından Türkiye'nin Batıya kaymakta olduğu kaygısının yaşanmasına neden olmuştu. Bu gelişmenin hemen ardından Sovyet Başbakanı Litvinoff tarafından Türkiye'ye resmi bir ziyaret düzenlenmişti.⁴⁶⁷ Bu ziyareti esnasında bulunduğu temaslarda Litvinoff, Türkiye ile ilişkilerin Sovyet dış politikasının temel noktalarından birisi olduğunu; farklı sosyal ve siyasal rejimlere sahip olmasına rağmen iki ülke arasındaki bu dostluğun diğer milletlere de örnek olduğunu vurgulamıştı.

Sovyet Rusya, Türkiye'nin Batıya yakınlaşmasını istemediği gibi Milletler Cemiyeti üyeliğini de olumlu karşılamayan bir tavır sergilemekteydi. Çünkü, hem kendisinin yer almadığı bir örgütlenmede Türkiye'nin bulunmasını istemiyor hem de bu teşkilatı, batılı emperyalistler tarafından kendi varlığına karşı oluşturulmuş bir örgüt olarak görüyordu.⁴⁶⁸ Ancak daha sonra, Sovyetler Birliği de uluslar arası alanda yaşanmaya başlayan gerginliklerden dolayı Milletler Cemiyeti'ne üye olmak suretiyle statüko taraftarı ülkelere katılmaya olumlu bakmaya başlamış ancak yine de Türkiye'nin kendisinden önce bu cemiyete girmesini istememişti.⁴⁶⁹

Türkiye, hem statükoyu muhafaza amacını güden bu Cemiyete girmek istiyor hem de önemli müttefiki olan Sovyet Rusya'yı karşısına almak istemiyordu. Türkiye, aynı

⁴⁶⁷ Bkz., Alantar, *Ön. ver.*, s.85

⁴⁶⁸ Avcıoğlu, *Ön. ver.*, s.1436

⁴⁶⁹ Gürün, *Ön. ver.*, s.119

zamanda 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk antlaşmasını yenileyen 1929 tarihli protokole göre komşusu Sovyet Rusya'yı ilgilendiren siyasi herhangi bir taahhütte bulunmadan önce Rusya'nın onayını almak yükümü altına girmişti. Bu nedenle Milletler Cemiyeti'ne girmek için Sovyetler Birliği'nin muvafakatinin alınması gerekiyordu. Ankara, uzun uğraşlardan dolayı Moskovalı dostunu ikna etmeyi ve üyelik konusunda muvafakatini almayı başardı.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne yapılan daveti kabul ederken, Cemiyet Misakı'nın mütecaviz ülkeye karşı alınacak zorlayıcı tedbirlere katılmayı öngören 16. maddesinin Sovyet Rusya'ya karşı Türkiye tarafından uygulanır olmadığına ilişkin garanti veren bir nota Sovyet Rusya'nın Ankara temsilcisine verildi.⁴⁷⁰ Bu notada "Sovyetler Birliği'ne karşı öteki devletlerce yöneltip de Türkiye'nin haklı görmeyeceği...bir suçlama, onu 16. madde gereğince alınacak herhangi bir tedbire katılma zorunda bırakılmaz" deniliyordu.⁴⁷¹

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin hemen ardından Sovyetler Birliği de bu kurula üye olmuştur. Bu gelişmenin temelinde İtalya-Almanya ve Japonya arasında gelişmekte olan anti-Sovyet havanın karşısında Rusya'nın kendi güvenliğinden kaygılanmaya başlaması yatıyordu.⁴⁷² Bu gelişmenin ardından Türkiye, Milletler Cemiyetinde kendisini daha rahat ifade edebilecek zihni rahatlığa kavuşmuş oluyordu.⁴⁷³

⁴⁷⁰ Bkz., Alantar, *Ön. ver.*, s.86

⁴⁷¹ Gürün, *Ön. ver.*, s.129; Avcioğlu, *Ön. ver.*, s.1446

⁴⁷² Akşin, *Ön. ver.*, s.162

⁴⁷³ Esmer, *Ön. ver.*, s.218-219

III. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ ÜYELİĞİNE DAVETİ VE KABUL EDİLMESİ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında çok fazla olumlu bakmadığı Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusuna bir süre sonra sıcak duygular beslemeye başlamıştır. Milletler Cemiyetine karşı olumlu düşüncelerin bir süre sonra meydana gelecek olması normal bir gelişmeydi. Çünkü, temel kuruluş maksadı barışın milletlerarası alanda tesisi olan bir kurum ile dış politikasının temel hedefi sınırlarının içinde ve dışında mutlak barışın muhafazası olan bir devletin bir noktada buluşması olası bir durumdu. Lozan barış Antlaşmasının imzalanmasının ardından sıkıntılı meselelerini bir hal yoluna bağlayan Türkiye, milletlerarası alanda daha kendinden emin olmaya başlamıştır. Bunun bir uzantısı olarak da statüko taraftarı Batılı devletler ile daha sıcak ilişkiler geliştirmekte gecikmeyerek kendisini milletlerarası alanda daha etkin kılacak üyelik meselesine olumlu bir tavır takınmıştır.

1. CUMHURİYET ÖNCESİNDE VE SONRASINDA TÜRKİYE'NİN BATI HAKKINDAKİ YAKLAŞIMI

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı askeri ve siyasi başarısızlıkların neticesinde ne yapılması gerektiğine bir cevap olarak ortaya çıkan Batılılaşma, günümüze kadar gelen bir politik tercih olarak Türk toplumunun yaşadığı bir olgu olmuştur. Bu kadar geniş bir zaman dilimi içerisinde geçerliliğini sürdüren bu akım her zaman aynı anlama gelmemekteydi. Ancak, bunun yanında Batılılaşma genel olarak tüm zamanlarda ortak bir kabulü yansıtıyordu ki, o da Batılı toplumların ekonomik, teknik, sosyal ve siyasi alanda çok başarılı olduklarıydı. Söz konusu alanlarda başarısız olan Osmanlı toplumunun revize edilmesi ve başarısızlıkların önünün alınarak gelişmişlik düzeyinin artırılması için Batılı toplumların izlenmesi reçete olarak kabul edilmişti.

1.1. Batılılaşma Hareketinin Başlaması

Temel niteliği bakımından III.Selim ile başlatılan Modernleşme çabaları en derli toplu şeklini Tanzimat döneminde almıştır. Bu dönemdeki çalışmalara yön veren eğilim, Osmanlı toplumunun geleneksel öğelerini muhafaza ederek Batılı toplumların teknik

özelliklerinin alınmasının yeterli olacağı yönündeydi. İslam düşüncesinin tam olarak bırakılmadığı Tanzimat döneminde yapılan batılılaşma çalışmaları tahmin edildiğinin aksine olumlu gelişmelerin yaşanmasına yetmedi. Bu dönemin önemli bir özelliği de yapılan çalışmaların devlet içerisindeki kadrolar tarafından organize edilmesi, sivil niteliğinin çok fazla olmaması idi.

19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde hala Osmanlı toplumunda gereken nitelikte bir gelişme sağlanmış değildi. Aslında, Osmanlı içerisinde yapılan çalışmaların tamamında Batılı toplumların askeri ve teknik gelişmişlik düzeyi gıpta ile izlenmekteydi. Sosyal tabanı olan modernleşme reçeteleri hazırlamak ve toplumdan başlayan bir modernizasyon programı gerçekleştirmek kimsenin hedefi değildi. Bu nedenle de yaşanan askeri başarısızlıkların ilham verdiği Batılılaşma çalışmalarının geniş tabanlı sosyal yankısından bahsetmek mümkün değildi. Bu dönemde gerçekleştirilen yeniliklerin üzerinde Batılı devletlerin kurduğu baskının varlığını da hatırlatmakta fayda vardır. Ancak buna rağmen bu dönemin modernleşme çalışmalarını yapan kadrolar, devletin yıkımdan kurtarılması için bu yeniliklerin yapılmasına inanmaktaydı.⁴⁷⁴

Bu çalışmaların neticesinde etkinliği sınırlı da olsa Osmanlı toplumunda yansımaları olacak olan bazı gelişmeler yaşanmıştı. Özellikle II.Abdülhamit döneminde eğitim alanında birkaç olumlu adım atılmıştı. İlk kez kız çocukların da okuyabilmelerine olanak sağlandı. Askeri tıbbiyeler açıldı ve buralardaki eğitim programları hazırlanırken klasik sistemin ötesinde modern müfredatlar tespit edildi. Hatta bu okulların Türk siyasi hayatında öyle etkileri oldu ki, bu okullardan yetişen Batılı formasyona yabancı olmayan öğrenciler, daha sonraki döneme damgasını vuracak aktörler olarak karşımıza çıkacaklardır.

20. Yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Toplumunda sırası ile Osmanlıcılık, İslamcılık, urancılık ve Batılılaşma eğilimlerin etkili oldukları görülmüştü. Ülke topraklarının istilalara karşı korumak ve “devlete ve topluma canlılık kazandırmak”⁴⁷⁵ için nelerin yapılması gerektiği bu dönemde sorulan ortak soru idi. Çok farklı dinleri ve milletleri bir arada barındıran Osmanlı toplumunun bütünlüğünü korumak için en geçer yolun Osmanlıcılık fikri olduğunu düşünenler vardı.⁴⁷⁶ Ancak Hristiyan milletlerin Batılı devletlerin de desteği altında ayaklanmaları karşısında bu düşünce geçerliliğini yitirdi. Daha sonra ülke topraklarında kalan genel coğrafyayı yansıtmaması bakımından İslamcılık

⁴⁷⁴ Zürcher, **Ön. ver.**, s.88

⁴⁷⁵ Aynı, s.186

⁴⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kırıatlı, (Yedinci Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998) s.331-337

düşüncesi gündeme geldi.⁴⁷⁷ Ancak, Birinci Dünya Savaşı ile Müslüman toplumlarında bağımsızlık emelleri peşinde Batılı devletlerin desteği altında Osmanlı Devleti'ne isyan etti. Bu isyankar tutum da İslam çatısı altında toplumu koruma fikrinin umutsuzca bitmesine neden oldu. Türk unsurunun asıl dinamik olduğunu düşünen başka bir görüş olarak pan-Turanizm akımı da milliyetçilik fikri altında Türk unsurların gücünü kullanmak istedi.⁴⁷⁸ Ancak coğrafya olarak çok uzakta bulunan bir potansiyeli kullanabilmesi için Osmanlı Devletinin yeterli gücü yoktu. Hem ümit edildiği gibi çok güçlü bir eğilimden ziyade bir grubun besledikleri idealler vardı. Bu fikrin de gerçekçilikten uzak olduğunun anlaşılmasının ardından geriye sadece Batılılaşma düşüncesi kalmıştı. Bunun taraftarlarının ise siyasi düşüncelerini sınavacak fırsatları pek olamadı. Çünkü ilk önce ülke topraklarının yabancı istilasından kurtarılması ve bağımsızlığın sağlanması gerekiyordu.

1.2. Kurtuluş Savaşı Yıllarında Batılılaşma Hareketi

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf güçlerine ülkeyi teslim etmesi karşısında Anadolu'da milliyetçi niteliğe sahip kurtuluş savaşı başladı. İlk olarak yerel halkın vicdani karşı duruşu olarak ortaya çıkan hareketler daha sonra Yunanistan'ın Anadolu giriştiği istilanın da verdiği ivme ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öncülüğünde programlı bir ulusal kurtuluş savaşına dönüştürüldü.

İlk başlarda silahlı isyancılar olarak tanımlanan Milliyetçi kurtuluş savaşı kısa bir süre sonra Anadolu'da etkinliği eline almış ve isteklerini İstanbul'a yüksek sesle iletmeye başlamıştı. Anadolu'nun baskısı altında yapılmasına karar verilen seçimlerin sonucu İstanbul'u pek sevindirmede ve Meclis çoğunluğunu Mustafa Kemal ve taraftarları aldı. 1920 Ocak ayında kabul edilen Misak-ı Milli kararlarının Mecliste kabulü Anadolu hareketinin başka bir başarısını ilan ediyordu.

Türk toplumunun bu tarihten sonraki batılılaşma serüvenine şekil verecek olan unsur Anadolu hareketinin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel özellikleriydi. Bu dönemde verilmekte olan kurtuluş mücadelesinden dolayı yapılabilir çalışmaların sınırlı olması nedeniyle ilk olarak sağlam bir zemin tesis edilmeye çalışıldı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın düşman güçleri ile beraber savaşması gereken başka sorunlar da vardı. İlk önce uzun yıllar savaşmış ve tüm enerjisini yitirmiş bir milletin siyasi olarak örgütlenmesi gerekiyordu. Daha sonra hareket içerisinde kendisi ile siyasi mücadeleye girmeyi

⁴⁷⁷ Aynı, s.338-340

⁴⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zürcher, Ön. ver., s.16-193

düşünebilecek kişilerin önüne geçmesi gerekiyordu. Bunun yanında bir de ekonomik yetersizlik ile ciddi bir mücadele içerisindeydi.

Mustafa Kemal için ayakları yere basan ve toplumca kabul edilebilir güçlü yenilik adımlarının atılabilmesi için önce mücadele edilmesi gereken bu alanlarda başarılı olunması gerekiyordu. Bu alanlarda başarılı olunmalı ve daha sonra da istenilen ölçülerde reform adımlarını yürütecek bir kadro oluşturmalıydı. Bu nedenle kurtuluş savaşı döneminde, Batılılaşma hareketleri alt yapı çalışmalarının yapılması şeklinde devam ettirildi. Mustafa Kemal yeni kuracakları toplumun hayatıyeti kadar batılılaşma yönündeki reformlarının da önemli olduğunu düşünüyordu. Çünkü ancak kafasındaki reformlar ile Türk toplumu sağlıklı bir varlık kazanabilirdi.

Bu dönemde Mustafa Kemal Batılı devletler ile karşılıklı saygıya dayanan ilişkilerin kurulmasını daima gözetmişti. Bunun mümkün olmadığı durumlarda bile Batılı toplumların muasır medeniyet seviyesinin Türk toplumunun varması gereken yer olduğunu hatırlatmaktan geri durmamıştı.

Bu dönemin en önemli özelliği sürdürülmekte olan bağımsızlık mücadelesinin etkisi altında gelişmiş olmasıdır. Silahlı mücadelenin ardından nasıl bir rejimin kurulacağı net olarak kamuoyuna deklare edilmemişti. Çünkü siyasal ve toplumsal yapı, savaş sonrası kurulacak rejimin ve izlenecek yolun hemen açıklanmasına imkan vermeyecek kadar karmaşık ve Osmanlı etkisi altında idi. Bu nedenle Mustafa Kemal tarafından varılmak istenen amaçların aşama aşama hayata geçirilmesine karar verilmişti.

1.3. Lozan'dan Sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'ya Yaklaşımı

Lozan Barış Antlaşması Türk siyasal hayatında bir geri çekilişin bittiği çok önemli bir noktayı ifade eder. Lozan, Osmanlı Devleti ile başlayan geri çekilişin askeri alanda durdurulmasının ardından bunun siyasal sonuçlarının da uluslar arası bir platformda devletler tarafından onaylanmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti siyasal alandaki erkini bu antlaşma ile kazanmıştı.

Modernleşme hareketlerinin seyri açısından bu siyasal antlaşma önemli gelişmelere başlangıç olmuştur. Geleneksel Batılılaşma çalışmalarından farklı olarak Mustafa Kemal tarafından planlanan reform hareketleri bu dönemde bir program çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Yeni Türk toplumu için hedef olarak çok net bir yer gösterilmişti : Medeni milletler seviyesi.

Mustafa Kemal, Osmanlı toplumunun yıkılmasının en önemli nedeni olarak içine kapanık olmasını ve Batılı toplumları anlayamamasını görüyordu. Bu nedenle Batılı

toplumlarla sıkı bir ilişkiyi ön görüyordu. Toplumun yüzünü batıya çevirmek için ilk olarak eskiye ait ne varsa zihinlerden temizlenmesi gerekiyordu. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Türk toplumunun bedeni kadar kafasının da değiştirilmesi gerekiyordu.

Türk toplumunun “İslami ve Osmanlı bağlılık duygularını yıkmak” ve “Türk ulusunda yeni bir bağlılık”⁴⁷⁹ anlayışı oluşturmak isteyen Mustafa Kemal, başkentin dahi eski Osmanlı kentinden Ankara’ya taşınmasını istemişti. Osmanlı hakimiyetinin en önemli simgesi olan saltanat kaldırıldı, Hilafetin yetkileri sınırlandırıldı ve Cumhuriyet ilan edildi. Daha sonra da Hilafet kaldırılacak, Anayasada devletin dinini İslam olduğunu belirten madde çıkartılacak ve son olarak da Anayasaya laiklik ilkesi diğer esaslarla birlikte eklenecekti.

Mustafa Kemal, Türkiye için asıl yerin Batılı devletler topluluğunun arasında olduğunu düşünmekteydi. Bunun için Kurtuluş savaşının silahlı mücadelesinin bitiminin hemen ardından Batılı devletler ile iyi ilişkilerin tesis edilmesinin yollarını arandı. Avrupalı devletlerin Türkiye’nin egemenliğine karşı saygı ölçülerinin dışındaki yaklaşımlarına rağmen bu ülkelere bir öfke beslememiş ve aralarında barışın egemen olması için çalışmıştır. Çünkü, Türkiye’nin tercihi Batılı devletler topluluğu arasına girmektir. Bu da Türk toplumunun uzun vadede modernleşmesinde çok önemli bir aşamayı oluşturacaktı.

Mustafa Kemal Türk toplumunun hem zihnen hem de şeklen muasır medeniyete yakışır bir seviyeye ulaşmasını istemekteydi. Bu yöndeki düşüncelerini İnegöl’de halka yaptığı bir konuşmada şu cümlelerle anlatıyordu :

“Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti’nin tesis eden Türk haklı medenidir. Tarih de medenidir, Hakikat de medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye’nin hakikaten medeniyim diyen halkı...vaz’ı hariciyesiyle dahi medeni ve mütekamil insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar...

Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir?

⁴⁷⁹ Lewis, **Ön. ver.**, s.356

Altı Kaval üstü Şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ne de beynelmileldir...⁴⁸⁰

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal şeklen ve zihnen Medenileşmeyi önemsemekteydi. Beynelmilel olmak ile medeni olmayı aynı şeyler olarak zikrediyor ve böylece bir ölçü ortaya koyuyordu.

Lozan Antlaşması sonrasında yaşanan süreçte Türkiye Cumhuriyeti, hem sosyal alanda hem de siyasal alanda Batılı milletler ailesinde kendisinde bir yer bulmaya çalışmıştır. Bu çalışma devletin ve toplumun tüm hayatında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletlerarası ilişkilerine yansıyan yönü de Avrupalı devletler ile sıcak ilişkilerin kurulması şeklinde yansımıştır. Böylece Batılı devletler ile sıcak ilişkiler kurularak Batılı bloğa girmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet politikası olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ HAKKINDAKİ YAKLAŞIMI

Türkiye, kurtuluş mücadelesini verdiği zorlu yılların ardından yine temelde egemenlik alanlarına ilişkin olan bazı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Bu sorunların tarafları genellikle Türkiye ile Milletler Cemiyeti'nde etkin rollere sahip olan ülkeler idi. İlgili ülkeler genellikle zorlu bir kurtuluş savaşı vermiş ve bunun sonucunda yorgun düşmüş bir ülke olarak Türkiye'yi baskı altına alarak genellikle sorunlarını kendi çıkarları doğrultusunda halletmeye çalışmışlardır. Bu da Türkiye'nin, bu ülkelere ve bu ülkelerin etkin oldukları Milletler Cemiyeti'ne karşı şüphe içerisinde olmasına neden olmuştu. Ancak daha sonra yaşanan uluslar arası gelişmeler neticesinde Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda daha sıcak yaklaşımlar meydana gelecektir.

2.1. Milletler Cemiyeti'nin Kuruluşunun Türkiye'deki Tepkileri

Milletler Cemiyeti her şeyden önce 1914-1918 savaşının ardından kurulan düzenin muhafazası için savaşın galibi olan devletlerin organize ettikleri bir örgüt idi. Öyle ki, Cemiyet'e üyelik sisteminde bile savaşın galipleri ile mağlupları arasında bir ayrımın söz konusu olduğuydu. Üyeliği düzenleyen Misakın 1. maddesinde “asil üyeler” ile “davet edilen” üyelere bahsetmekteydi. Bu ülkelerin kimler olduğuna baktığımızda bunların ya

⁴⁸⁰ Aynı, s.268

Birinci Dünya Savaşına İtilaf devletlerinin yanında savaşa katıldıklarını ya da savaşa tarafsız kaldıklarını göreceğiz.⁴⁸¹

Savaşta İtilaf devletlerinin karşısında yer alan devletlere Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda ikinci derecede yaklaşıldığını görüyoruz. İlgili maddenin ikinci fıkrası bu ülkelere de üyelik kapısının açık olduğunu ancak bu ülkelerin "milletlerarası yükümlülüklerini yerine getirmesi için samimi niyet taşıdığı konusunda etkin garanti vermesi"ni ve "Cemiyet'in kara, deniz ve hava kuvvetleri ve askeri teçhizatı hususunda vazedeceği düzenlemeleri"⁴⁸² kabul ettiğini açıklamasını şart koşmakta idi. Misakın ekinde adı zikredilen asil üyeler ile davet edilen üyelerin yapmaları gereken sadece üyelik davetine olumlu yanıt vermekle yeterli görülürken, maddenin devamında adı zikredilmeyen diğer ülkelerin üyeliğinin bazı şartlara bağlanması diğer ülkelerin garanti istenilen alanlarda zanlı olduğunun kabul edilmesi anlarına geliyordu.

Türkiye de adı zikredilmeyen diğer ülkelerin içerisinde yer alıyor ve Birinci Dünya Savaşına itilaf grubunun karşısında girmiş bir ülke olarak zanlı görülüyordu. Bunun yanında Milletler Cemiyeti'nin hayat bulduğu zamanda henüz Türkiye ile barış yapılmış değildi. Osmanlı Devleti ile savaşın ardından yapılan Sevr barış Antlaşması, Büyük Millet Meclisi tarafından geçersiz kabul edildiği için hiçbir zaman hayat bulmadı. Sevr Antlaşması, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Sorunu hakkındaki nihai çözümlerinin formüle edilmiş hali idi. Bu antlaşma ile Osmanlı toprakları çeşitli nüfuz bölgelerine ayrılmakta, bazı topraklar üzerinde yeni devleler oluşturulmakta ve Batılı devletlerin ortak çıkarları çerçevesinde sorun çözülmekte idi. Ancak bu formül, Milli Mücadele hareketinin başlaması ve başarıyla sonuçlanması nedeniyle hayata geçirilemedi.

Batılı galip devletlerin, kendi istekleri yönünde Doğu meselesini halledemediklerinden dolayı Anadolu hareketine bir tepki beslediklerini sezmek mümkün idi. Özellikle İngiltere, Ankara'ya ciddi bir öfke beslemekte ve Yunanistan eliyle bu hareketi yok etmeye çalışmaktaydı. Bunun yanında İngiltere, Türk ordusunun Yunan birliklerini İzmir'den çıkardıktan sonra Boğazlar yönünde ilerlemesi karşısında da silahlı gücü ile buna mani olmayı denemişti. Diğer Avrupalı devletlerin aksine İngiltere, Anadolu hareketini muhatap almamak için çalışmış, Lozan görüşmelerine bile Ankara'nın yanında İstanbul'u da çağırmaı denemiş idi.

İngiltere ile Anadolu hareketi arasındaki bu gerginlik Türkiye'nin, İngiltere'nin kontrolündeki Milletler Cemiyeti'ne şüphe ile bakmasına neden olmuştur. Bu da o günkü

⁴⁸¹ Bkz. Gündüz, A., *Ön. ver.*, s.4

⁴⁸² Milletler Cemiyeti Misakı 1. Madde 2. Fırka, Aktaran, Aynı, s.6

şartlar içerisinde tarafların pozisyonlarının getirdiği normal bir gelişmeydi. Bu örgüt, kendisine karşı ülke topraklarının kurtarılması için silahlı mücadele verilen devletler grubu tarafından oluşturulmuş idi. Aynı zamanda en etkin aktör İngiltere idi ve bu ülke yeni Türk devletinin egemenlik haklarına karşı en dirençli davranan ülkeydi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Antlaşmasının ardından dış politikasında takip edeceği temel yol barışı esas almış olsa bile Milletler Cemiyeti'ni kuran Misak'ın aynı zamanda savaşın mağlubu devletler ile yapılan barış antlaşmalarının birinci bölümünü oluşturması da Cemiyet'e karşı soğuk duyguları besleyen diğer faktör idi. Her ne kadar hayat geçirilemese de Ankara'nın mücadele ettiği Sevr Antlaşmasının da birinci bölüm Milletler Cemiyeti Misakı idi.⁴⁸³ Tüm anlaşmalarda yer alan bu bölüm, galip devletlerin savaşın mağluplarına karşı kurdukları bu yeni düzenin devam ettirilmesi için bu örgüte verdikleri önemi göstermekteydi. Bu da yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne şüphe ile yaklaşmasına neden oluyordu.

2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1928 Döneminde Milletler Cemiyeti İle İlişkileri

Lozan barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye, milletler topluluğuna bağımsız bir aktör olarak katılmıştı. Ancak, uluslararası bir konferansta ülke sınırlarını, torak bütünlüğünü ve bağımsızlığını onaylatmış olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin mücadele etmesi gereken yeni alanlar vardı. Bunlardan ilki silahlı mücadelenin ardından kendileri ile barış yaptığı büyük devletlerin eski yaklaşımlarını devam ettirme istekleri idi. Uzun yıllar Batılı devletlerin kontrolü altında yaşamış ve çeşitli imtiyaz ve ayrıcalıklar ile egemenliğini yitirmiş olan Osmanlı Devletinin yerine aynı topraklarda bağımsızlık konusunda çok kıskanç davranan ve bunun ihlal edilmesine tahammülü olmayan yeni bir devlet kurulmuştu.

Daha önce Osmanlı topraklarında bu ayrıcalıklara sahip olan devletler, Lozan Antlaşmasından sonra da fiili olarak söz konusu haklarını devam ettirebileceklerini düşünmekteydiler. Ancak Türkiye'nin bu gibi istekle karşısında tavizkar davranması söz konusu dahi olmayacağı gibi bunun tam aksine böyle bir girişim karşısında ciddi tepkiler verdiği gözlenmişti.

Türkiye, bunun yanında Lozan Antlaşmasında halli sonraya bırakılan ya da bir hal yoluna bağlanmış olmakla beraber yeni koşullar içerisinde yeniden değerlendirilmesi

⁴⁸³ İlgili bölüm metni için Bkz. Meray ve Olcay, *Ön. ver.*, s.47-56

gereken konuların çözümlenmesi sorunu ile de mücadele etmiştir. Mesela, Lozan'da çözümlenememiş olan Musul sorunu, tarafların konferanstan sonra dokuz ay içerisinde bir araya gelerek çözüm bulmaları için tehir edilmişti. Yine eski Osmanlı borçları ve Yabancı okullar meselesi de yirmili yılların sonuna kadar Fransa ile Türkiye arasında ikili ilişkileri etkileyen bir konu olmuştur.

Türkiye, Lozan Antlaşması ile başlayan bu yeni dönemde Milletler Cemiyeti ile ilişkilerini belirlerken bu gibi konuların etkisi altında kalmıştır. Özellikle Batılı devletlerin Türk egemenliğine karşı saygılı olmayan davranışları, Türkiye tarafından bu devletlerin genel yaklaşımlarında bir değişikliğin yaşanmadığı şeklinde yorumlanmıştı. Hala karşısındaki devletlere yarı müstemleke gibi davranmaya çalışan bu devletlerin karşısında gösterilen tepkilerin, Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile olumsuz yönde etkileneceği düşüncesi Türkiye'de oluşmuştu. Bu şekilde Türkiye Cumhuriyeti, Milletler Cemiyeti'ne üye olmanın Batılı devletlerin kontrolünü de beraberinde getirmesinden kaygılanıyorlardı.⁴⁸⁴ Batılı devletlerin bu şekilde davranışları da bu kaygıları besliyordu.

Aslında Lozan Antlaşmasının bazı hükümlerinden dolayı Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin yetkisini ve otoritesini tanımış durumdaydı. Gerek Musul sorununda tarafların anlaşamamaları halinde sorunu Cemiyeti'ne götürülmesini gerekse de Boğazların idaresinde Boğazlar Komisyonunu kabul ederek Milletler Cemiyeti'nin uluslar arası otoritesini ve yetkisini kabul etmişti.⁴⁸⁵

Buna rağmen Türkiye, Milletler Cemiyeti ile girdiği ilişkilerde hakça olmayan yaklaşımlarla karşılaştığını düşünmekte ve bu da Türkiye'yi Cemiyet'ten uzaklaştırmak idi. Özellikle Musul sorununda Türkiye'nin karşılaştığı muamele Milletler Cemiyeti'ne tepki duymasına neden oldu. Musul sorununu çözmek için taraflar Lozan Antlaşmasına göre İstanbul'da bir araya gelmişler ancak bir anlaşma sağlanamamıştı. Bunun üzerine sorun Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştı. Milletler Cemiyeti konunun halli için bir komisyon kurmuş ve rapor hazırlamasını istemişti. Komisyon yaptığı çalışmaların ardından Türk tarafının tezlerini dikkate almayan ve İngiliz görüşünün yansıtıldığı bir rapor hazırlamış ve Konsey'e sunmuştu. Türkiye, belirtilen iddiaların yerinde olmadığını ne kadar ileri sürse de olumlu bir gelişme sağlayamayarak Konsey'in kendi aleyhine karar vermesine mani olamamıştı.

Musul'un Milletler Cemiyeti kararı ile Irak'a dolaylı olarak da İngiliz yönetimine bırakılması Türkiye'de büyük tepkinin oluşmasına neden oldu. Özellikle, Cemiyet'in

⁴⁸⁴ Akşin, *Ön. ver.*, s.150

⁴⁸⁵ Aynı, s.169

verdiği karar Türkiye’de, İngiltere’nin kontrolü altında bulunan bir kurulun Musul’u bu ülkeye peş keş çekmesi şeklinde yorumlandı. Bu karar, Türk kamuoyunda İngiltere ile Milletler Cemiyeti’nin aleyhinde güçlü bir tepkinin meydana gelmesi sonucunu doğurdu. Milletler Cemiyeti’nin güçlü devletlerin maşası olduğu yönündeki görüşleri destekler nitelikteki bu gibi gelişmeler, Türk devletinin Milletler Cemiyeti’ne karşı mesafeli davranmasını beraberinde getirmiştir.

Türkiye, çözümlenmek durumunda olduğu bu gibi sorunlardan dolayı aslında bu dönemde Milletler Cemiyeti’ne üyeliği de pek düşünmüş değildi.⁴⁸⁶ Bu dönemde Batılı devletler karşısında yaşanan müşkül durumu hafifletmek için Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler tesis edilmiş idi. Bu ülke ile hem siyasi ilişkiler hem de ekonomik ilişkiler kurularak Türkiye’nin ihtiyacı olan destek iki alanda sağlanmak istenmişti. Milletler Cemiyeti’ne üyelik bu dönemde Sovyetler Birliği ile girilmiş ilişkiler açısından da pek yerinde değildi. Çünkü, Sovyetler Birliği de Batılı devletler tarafından dışlanmıştı ve Milletler Cemiyeti’ni emperyalist güçlerin sömürülerini devam ettirebilmek için kurdukları yeni bir aygıt olarak görmekteydi. Sovyetler Birliğinin siyasi desteğine ihtiyacı olan Türkiye de Milletler Cemiyeti ile ilgili çok farklı düşünüyordu.

2.3. Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslar arası İşbirliğine Katılma Çabaları ve Milletler Cemiyeti İle İlişkileri

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması’nın hemen ardından gelen yıllarda Avrupalı devletlerle sorunlu olan meselelerini halletmeye çalışmıştı. Musul sorununun Türk isteğinin hilafına da olsa bir çözüme kavuşmasının ardından İngiltere ile ilişkilerin önündeki en önemli engel kalkmış oluyordu. Yirmili yılların son devresinde diğer devletler ile de sorunlu konularda ya bir çözüm bulunmuş ya da çözüm yolunda önemli mesafeler kat edilmiş olması Türkiye’nin uluslar arası ilişkilerde daha rahat hareket etmesini beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Sovyetler Birliği’nin dengelenmesi için Batılı devletler ile sıcak ilişkilerin kurulması gerektiği düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Aynı zamanda İtalya’nın yayılmacı politikalar içerisine girmeye başlaması ve yayılım alanı olarak da Akdeniz’i göstermesi Türkiye’yi kaygılandırmıştı. İtalya’nın saldırgan tavırları karşısında, statüko taraftarı Batılı devletler ile yakınlaşma içerisine girilmesi Türkiye’nin izlemeye çalışacağı bir yol olmuştur.

⁴⁸⁶ Aynı, s.170

Türkiye, aynı zamanda bu dönem içerisinde barışı temel alan politikalar geliştirerek bu yöndeki faaliyetlere de etkin olarak katılmaya çalışmıştır. Lozan sonrası politikasını statükonun korunmasını temel hedef olarak belirleyen Türkiye, barışın ikili ittifaklarla değil; tekil dostlukların önemli olmadığı dünya boyutundaki bir örgüt tarafından gerçekleştirilebileceğini düşünmeye başlamıştır.⁴⁸⁷ Bu şekilde Milletler Cemiyeti'ne yakın bir çizgiye doğru kaymaya başlayan Türkiye, bunun gerekçesi olarak barışın korunmasını görmektedir. Zira, bu dönemde egemenliğini de kabul ettirmiş ve kendinden emin bir ülke haline gelen Türkiye, bu Avrupalı örgüte daha sıcak bakmaya başlamıştı.

Türkiye'nin bu dönemde barışın üzerine vurgu yapan dış politikası diğer devletler tarafından da görülmüş ve statüko taraftarı bir ülke olarak uluslar arası alanda saygı görmeye başlamasına neden olmuştur. Türkiye, Avrupalı düzen taraftarı ülkeler arasında kendisine yer bulmakta pek gecikmeyecektir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmamasına rağmen, Fransız Dışişleri Bakanı Briand tarafından bir deklarasyon ile kamuoyuna duyurulan Avrupa Birliği çalışmalarına davet edilmiş hem de silahsızlanma konferansının çalışmalarına katılmıştır.⁴⁸⁸ Silahsızlanma çalışmalarında Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, konferansın 13 Nisan tarihli toplantısında verdiği bir demeçte, Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda gelinecek noktayı şu cümlelerle ifade etmiştir :

“Eğer Türkiye'nin size izah ettiğim şekildeki siyaseti Akvam Cemiyeti'nin ruhuna uygun ise sizlere temin ederim ki, Türkiye Cumhuriyeti bu asil davaya iltihakta hiçbir sakınca görmeyecektir.”⁴⁸⁹

Bu arada uluslar arası alanda barışı tehdit eden gelişmeler yaşanmaya başlamıştı. Bir taraftan Almanya Versay sistemi ile getirilen sınırlamaların hilafına olarak hareket etmekte diğer taraftan da Uzakdoğu'da Japonya, Akdeniz'de İtalya kendilerine seçtikleri yayılma alanlarında kontrol sağlamak için uluslar arası barışı zedeleyici faaliyetler içerisine girmektedir. Uluslar arası statükoyu korumak taraftarı olan devletler bu gelişmeler karşısında daha fazla yakınlaşma içerisine girmişlerdir. Bu çerçevede kendisine teveccüh edilen, taraftarlığı aranan bir ülke ahaline gelmiş olan Türkiye, 1928 tarihli savaşın yasaklanmasını ön gören Briand-Kellog paktına da katılmakta duraksamamıştır.⁴⁹⁰

Uluslar arası ilişkilerde işbirliğinin her geçen gün zorlaşması ve karmaşıklaşmasına karşın, zaruri olarak gerçekleştirilmesi gereken bir dönem başlamıştı.⁴⁹¹ Türkiye

⁴⁸⁷ Işık, *Ön. ver.*, s.23

⁴⁸⁸ Esmer, *Ön. ver.*, s.220

⁴⁸⁹ Akşin, *Ön. ver.*, s.172 ve Esmer, *Ön. ver.*, s.220

⁴⁹⁰ Sander, “Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ön. ver.*, s.75

⁴⁹¹ Gönübol ve Küçüköğlu, *Ön. ver.*, s.1058; Akşin, *Ön. ver.*, s.150

Cumhuriyeti yetkilileri, yaşanmakta olan gelişmeler karşısında alınan yeni pozisyonu uluslar arası alanda dile getirmekten geri durmayacak ve Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile sonuçlanacak sürece girilecektir.

3. MİLLETLER CEMİYETİ'NİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE YAKINLAŞMAYA BAŞLAMASI

Türkiye, Lozan Antlaşmasının hemen ardından bir taraftan uzun süren savaşların yıkım getirdiği Anadolu topraklarını imara başlamış, diğer taraftan da uluslar arası alanda barışçı bir ortam oluşturmaya çalışmıştı. Türkiye, her alanda egemenliğini esas alan ilişkiler tesis etmek istemekle beraber iç huzurunun temel şartı olarak gördüğü uluslar arası düzen ve barışın sağlanması için de nelerin yapılması gerektiğine ilişkin çalışmalar yapıyordu.⁴⁹²

Bundan dolayı Türkiye'nin izlediği politika uluslar arası alanda büyük saygı uyandırmıştı. Çünkü, uzun yıllar bağımsızlığı için mücadele ettiği milletlerle barışçı ilişkiler kurmaya çalışmanın ötesinde onların da kendi aralarında huzur ve barışın hakim olmasını isteyen bir yaklaşımın peşinde koşuyordu. İsmet Paşa, Türkiye'nin bu yaklaşımı ile ilgili olarak Meclis kürsüsünden vekillere şu şekilde seslenmekteydi :

“Yeni Türkiye'nin siyasetini anlamak için zihniyetini de bilmek lazımdır. Bizim zihniyetimiz, imparatorluğun beynelmilel aleme mal etmiş olduğu kanaatlardan büsbütün başkadır. Biz beynelmilel ve sulh hayatında çalışırken geçmiş hatıralardan asla kin tutmuyor ve asla intikam takip etmiyoruz.”⁴⁹³

Türkiye, 1930 yılına gelindiğinde iç alanda önemli bir çok reformu gerçekleştirmişti. Bunun yanında Lozan Antlaşması ile halli gerçekleştirilemeyen çoğu meseleyi de bir çözüm şekline bağlamıştı. Avrupa'da ise revizyonist devletlerin seslerinin daha çok çıkmaya başladığı bir dönem başlamaktaydı. İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı ile kurdukları yeni uluslar arası sistemin hayatta kalması için statüko taraftarı devletleri bir araya toplamaya çalışmaya başlamışlardı. Bu çerçevede Türkiye de bu iki ülkenin teveccüh ettiği bir devlet olmuştu. Bunda hem Türkiye'nin coğrafi konumunun hem de takip ettiği politikanın rolü olmuştu.⁴⁹⁴

Ashında bu iki Avrupalı devlet, Türkiye'nin Misak-ı Milli hedeflerini tam olarak gerçekleştiremediğini biliyordu. Boğazlar, Musul gibi konularda Misak-ı Milli gereklerini

⁴⁹² Akşin, Ö. ver., s.165

⁴⁹³ Aktaran, Cihan, Ö. ver., s.398

⁴⁹⁴ İsmail SOYSAL, “Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, Belleten, c.XLV/1, Sayı 177, Ankara (Ocak) 1981, s.152

gerçekleştiremeyen Türkiye'nin bu nedenle revizyonist akıma kayması korkulan bir durumdu.⁴⁹⁵ Ancak Türkiye, bu kaygıların aksine revizyonist gruba kaymamış, Batılı statükocu bloğa yaklaşan politikalar izlemişti. Türk Dış Politikasına yön veren kadrolar, maceracı girişimlerin Türk milletinin başına daha önce ne gibi belaları açtığını çok iyi biliyorlardı. Bu nedenle, gerçekçi bir politika tanımlaması yapılmış ve uluslar arası statükoyu korumaya yönelik olarak çalışılmıştı.

Aslında bu dönemde Türkiye'nin dış ilişkilerinde yaşanan bazı gelişmeler yapması gereken tercihi etkileyebilecek önemli idi. Lozan antlaşmasında halli daha sonra ikili görüşmelere bırakılan Musul'un akıbetine yönelik olarak İngiltere'nin ve sorun kendisine havale edildikten sonra Milletler Cemiyeti'nin tavrı ile Nüfus mübadelesi sorununda Batılı devletlerin yaklaşımı, Türkiye tarafından Batının güvensizliği şeklinde yorumlanarak Sovyet faktörünün güçlenmesi yönünde etkide bulunması mümkündü. Ancak, Türk siyasa yapıcılar bu gelişmelerin etkisinde kalmamış ve Sovyet Rusya'ya kaymak yerine batılı ittifaka yakınlaşma politikasını cari kılarak "...Milletler Cemiyetine üye olarak Batı birliğine üye olma yolunu."⁴⁹⁶ tutmuştur.

İngiltere ile ilişkilerin seyri bu tarihten sonra ciddi bir değişim içerisine girdi. İngiliz tavrı daha önceki dönemde, genel olarak Türkiye'ye karşı Avrupa'nın yaklaşımı olarak yansımıştı. Bu nedenle İngiltere ile sıcak ilişkilerin tesis edilmesi aynı zamanda Avrupa ile ilişkilerin olumlu bir havaya bürünmesi anlamına geliyordu. Türkiye, Yunanistan ile 1930'da yaptığı anlaşmayla arasındaki sorunları büyük ölçüde gidermişti. Böylece, Türkiye izlediği politikaların isabetliliği ve coğrafi konumunun kendisine verdiği imkanlarla Avrupa'da kendisine saygın bir yer edinmeye başlamıştı.⁴⁹⁷

3.1. Türk Dış Politikasının Milletler Cemiyeti'nde Kabul Görmesi

Lozan Barış Antlaşmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti, tüm çalışmalarını kendisine milletlerarası alanda yer edinmek için yönlendirmişti. Ancak Türkiye'nin kendisine sağlam bir yer edinebilmesi için Lozan Antlaşmasında çözülemeyen bazı meselelerin halledilmesi gerekiyordu. İngiltere ile Musul, Fransa ile Osmanlı borçları, Yunanistan ile de mübadele sorunu gibi meseleler Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslar arası alanda sağlıklı ilişkiler tesis etmesine mani oluyordu. Bu nedenle söz konusu devletler ile

⁴⁹⁵ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.271

⁴⁹⁶ Bkz., Alantar, *Ön. ver.*, s.84

⁴⁹⁷ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.271-272

sorunların halledilmesi için yoğun bir uğraş verilmiş ve bazen taviz alarak bazen de taviz vererek dış politikadaki tüm sancılı konular bir çözüme kavuşturuldu.

3.1.1. Barışı Temel Alana Türk Dış Politikası

Türkiye'nin uluslar arası alanda güttüğü politikanın temelinde barışın olması, yaşanan bazı siyasal gelişmelerdeki Türk tavrının anlaşılmasına yardımcı olmaktaydı. Mesela, Musul sorunu hakkında Milletler Cemiyeti'nin vermiş olduğu karara mesnet hiçbir haklı gerekçe yoktu. Kararın tek mantıklı açıklaması, hakim uluslar arası görüşün Musul'un Irak'a verilmesini kendi çıkarları bakımından zaruri görmesiydi. Bu açık gerçeğe rağmen Türkiye Cumhuriyeti, Milletler Cemiyeti'nin verdiği karar doğrultusunda hareket etmiş ve İngiltere ile 1926 yılında bir antlaşma yaparak sorunu çözümlemişti. Türk kamuoyunda Musul hakkında böyle bir çözümün kabul edilemeyeceğine ilişkin güçlü bir kanaat bulunuyordu. Hatta resmi çevreler bile kamuoyunun düşüncesini paylaşıyordu ancak buna rağmen Musul sorunu İngiltere ile çözümlenmişti.⁴⁹⁸ Türk dış politikasını yönlendiren aktörler bir gelişme kaydedilemeyecek kadar katı olunan bir alanda bir taviz vererek başka bir çok alanda kazanımların peşine düşülmesi gerektiğini düşünüyordu.

İngiltere ile Musul için girişilecek bir silahlı mücadele Türk halkını sonu belirsiz bir maceraya sürükleyebilirdi. Bunun yanında Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmakla beraber Musul'un Irak'a bırakılmasının kabul edilmesi ile Türk-İngiliz ilişkilerinin önündeki önemli bir sorun izale edilmiş olacaktı. Bunun sağlanması ise Lozan sonrasında uluslar arası alanda kendisine sağlam bir yer edinmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti için çok önemli bir gelişmenin sağlanmasına yardımcı olacaktı. Böylece Türkiye, uluslar arası alanda İngiltere ile sorunlarını çözmüş ve kendi erki ile hareket etmek isteyen barışa saygılı bir ülke olarak milletler topluluğuna katılabilecekti.

Gerçekten de Musul konusunda barış için taviz vermekten çekinmeyen Türk tavrı uluslar arası alanda takdir ile karşılanmıştı. Musul sorunun ardından Türkiye, Fransa ve Yunanistan ile de sorunlarını çözümleyerek uluslar arası alanda etkin bir aktör olma yolunda önemli bir mesafe kat edecektir.

Türkiye, Uluslar arası alanda barış taraftarı olmanın tavizkar olunması ile eş anlamlı olmadığını Fransa ile arasında önemli bir hukuki sorun olan Bozkurt-Lotus davasında uluslar arası camiaya göstermişti. Fransız bandıralı Lotus gemisi Midilli

⁴⁹⁸ Gönübol, Ön. ver., s.48

açıklarında 2 Ağustos 1926'da Türk bandıralı Bozkurt adlı gemiye çarparak batmasına ve tayfadan bazılarının ölmesine neden olmuştu. Lotus gemisi İstanbul limanına kadar geldiğinde iki geminin de kaptanı adli makamlar tarafından "tedbirsizlik ve ihmal yüzünden ölüme sebebiyet verme suçundan" tutuklandı. Bu olayın ardından Fransa, olayın açık denizde meydana gelmesinden dolayı Türk mahkemelerinin olayda yetkili olmadığını iddia etti. Türkiye ise olayın bir Türk gemisinde meydana geldiğini ve suçun ihmal yüzünde ölüme sebebiyet verme olmasından dolayı Türk topraklarında gerçekleşmiş gibi mütalaa edilerek Türk mahkemelerinin yetkili olduğunu dile getirdi.

İki ülke arasında gerginlik yaşanmasına neden olan olayı Türkiye, Uluslar arası Daimi Adalet Divanına götürmeyi teklif etti. Fransa tarafından bu teklifin kabul edilmesi ile Türkiye ile Fransa meseleyi Adalet divanına götürdü. Divan yaptığı incelemenin ardından Türk tezini ve davranış şeklini yerinde olduğuna ilişkin bir karar verdi. Bu karar ile Türkiye uluslar arası alanda güçlü bir devlet karşısında haklılığının kabul edilmesini sağlayarak haklarından taviz vermeyeceğini göstermişti. Bu olay Türkiye'nin uluslar arası alanda prestij kazanmasına ve saygın bir yer edinmesine yardımcı olmuştu.

1928 tarihinde savaşın uluslar arası uyuşmazlıkların hallinde bir araç olarak kullanılmasını yasaklayan Paris şartının imzalanmasının ardından Türkiye de bu pakta katılmakta gecikmeyecekti. Uluslar arası alanda barış yolunda gerçekleştirilen tüm çalışmalara katılmakta tereddüt etmeyen Türkiye, bu şekilde milletlerarası barış için kendisinin vazgeçilmez bir aktör olmasını sağlamaya çalışıyordu. Aynı zamanda Türkiye, silahsızlanma konferansı hazırlık komisyonuna katılmış ve daha sonra 1932'de toplanan Dünya Silahsızlanma Konferansına da katılmıştı.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, "milletlerarası barışın korunması için yapılan bütün çabalara katılmış, milletlerarası alanda güven verici bir istikrar unsuru olarak her yerde itibar ve iyi kabul görmüş idi."⁴⁹⁹

3.1.1.1. Yurtta Barış Cihanda Barış İlkesi

Türk dış politikasını yönlendiren aktörlerin bu sorunları çözüm için verdikleri mücadeleyi rasyonel ölçülerde sürdürmeleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin milletlerarası alanda prestij kazanmasına neden olmuştu. Ne zaman, hangi meselede sonuna kadar gidileceği; ne zaman geri adım atılacağına ilişkin kararların isabetliliği, uluslar arası politikada Türkiye'nin isteklerindeki netliğin anlaşılmasına yardımcı olmuştu.

⁴⁹⁹ Akşin, Ön. ver., s.166

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasadada izlediği barışçı politika 10 Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisinin 3. Kongresinde kabul edilen programın 7. bölüm 3. maddesinde “Yurtta sulh cihanda sulh başlıca prensibimizdir.” cümlesi ile formüle edilmiştir.⁵⁰⁰ Türkiye'nin izlediği politikanın barışı temel alan yapısı kurutuluş savaşı zamanından beri izlenen bir yoldu. Zira, Mustafa Kemal, kendilerine savaş taraftarı yaftasının atılması üzerine Büyük Millet Meclisinde 21 Şubat 1921'de yaptığı konuşmada barışı esas alan politikalarını anlatmakta ve “Harbetmemek için ne lazımsa yapacağız” demektedir.⁵⁰¹

Türk dış politikasının ana hedefini belirleyen ve ona rengini veren Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemal, Osmanlı Devletinde yetişmiş bir kurmay subaydı. Yetişme şartları itibariyle batılı formasyona sahip bir eğitimden geçmişti. Osmanlı döneminde yaptığı askeri ateşelik görevinin yanında ülke topraklarının birçok yerinde görev yapmış ve Osmanlı Devleti'nin parçalanışına yakından şahit olmuştu. Yaşadığı bu tecrübeler, Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş savaşında izlenmesi gereken politikada gerçekçi ve amaca yönelik politikalar tespit etmesini olanaklı kılmıştı. İşte bu yönelimin bir sonucu da uluslar topluluğunda Türk toplumuna yer edinmek için barışı temel alması, Mustafa Kemal'in başarılı politika tercihlerinden birisiydi.⁵⁰² Barış ilkesine bağlı olan Mustafa Kemal, ülke topraklarında yaraların sarılması ve toplumun muasır medeniyetler seviyesine çıkartılması için bağımsızlık temelinde barışçı politika izlemekteydi.⁵⁰³

Türkiye Cumhuriyeti için barışın hakim olduğu yapı, kendi içerisindeki yapılanmasını tamamlaması bakımından da ayrı bir öneme sahipti. Uzun yıllar savaşların yıkımı ile yüzleşmek zorunda kalan Türk milletinin kendisine gelmesi için barış ortamına ihtiyacı vardı. Çünkü, ekonomik, sosyal, mali ve siyasal yaşamın normalleşebilmesi için ülke içerisine yoğunlaşılması gerekiyordu. Bunun olabilmesi için de vatan topraklarının bağımsızlığından emin olunması gerekiyordu. Tüm enerjisini bağımsızlığın kazanılması için harcamış olan Türkiye artık enerjisini toplamalı ve kendi meselelerini çözmek için çalışmalıydı.⁵⁰⁴

Türkiye, toplum hayatındaki gelişmeleri sağlamak için sosyal devrimler ile ekonomik kalkınma hareketlerini gerçekleştirmek zorundaydı. Bu çalışmaların gerçekleşmesi için Türkiye'nin kendi sınırları içerisinde olduğu gibi uluslar arası alanda

⁵⁰⁰ Gönülöbol, “Atatürk'ün Dış Politikası : Amaçlar ve İlkeler”, Ön. ver., s.50

⁵⁰¹ Aynı, s.52

⁵⁰² Stefan Velikov, “Kemal Atatürk, Kemalist Devrim ve Bulgar Kamuoyu”, Boğaziçi Üniversitesi, Uluslar arası Atatürk Konferansı, Cilt 3, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, 1981, s.1

⁵⁰³ Akşin, Ön. ver., s.165

⁵⁰⁴ Uçarol, Ön. ver., s.555

da barışa ihtiyacı vardı. Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1928 tarihinde üçüncü dönem ikinci toplanma yılı açılış konuşmasında bu gereği şu şekilde anlatıyordu :

“...Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde hem muhitinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz.”⁵⁰⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin vurgu yaptığı yurt içinde barış, işgal güçlerinin askeri alanda yenilgiye uğratılması sonucu 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sağlanmıştı.⁵⁰⁶ Türkiye, milletlerarası alanda da barış üzerinde yüksek sesle vurgu yapmaya başlaması, uluslar arası alanda gruplaşmaların başladığı döneme rastlamaktaydı. Birinci Dünya Savaşının ardından kurulan sistemden hoşnut olmayan devletlerin uluslar arası ilişkilerde girişmeyi düşündükleri eylemler kaygı uyandırmaya başlamıştı. Özellikle İtalya ve Almanya'nın içerisine girdikleri yayılmacı politikaların karşısında uluslar arası alanda barışı korumak için yapılan çalışmalar ile Türkiye'nin varmak istediği barışın hakim olduğu düzen arasında kendiliğinden paralellik meydana gelmişti. Mustafa Kemal, 1931 tarihinde yaptığı bir konuşmasında Türk dış politikasının amacını “Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır.” diyerek tanımlamaktaydı.⁵⁰⁷ Bu dönemde yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin hem isteklerini gerçekleştirmesine hem de uluslar arası alanda önem kazanmasına yardımcı olmuştur.⁵⁰⁸

3.2. Türkiye'nin Uluslararası Alanda Etkinleşmesi

Türkiye Cumhuriyeti, uzun yıllar savaşmak zorunda kalmış ve bu ağır savaşlarda kazandığı başarılarla kendisini uluslar arası arenada kabul ettirmiş bir aktördü. 1.Dünya Savaşı sonunda mağlup devletlere uygulanan statünün dışında kalmayı başararak Lozan Barış Antlaşması ile siyasi varlığını Batılı devletlere kabul ettirme başarısını göstermişti. Bu mücadele esnasında bir çok farklı davranış şekli izlemiş olmasına rağmen uyguladığı dış politikaya hakim olan temel unsur, Batının saldırgan devletlerine karşı Sovyet Rusya'nın denge unsuru olarak kullanılması idi. Ancak, Lozan Antlaşmasından sonra

⁵⁰⁵ Mutlu, *Ön. ver.*, s.17

⁵⁰⁶ Toker, *Ön. ver.*, s.53

⁵⁰⁷ Mutlu, *Ön. ver.*, s.177

⁵⁰⁸ Osman Metin Öztürk, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde (1919-1939) Stratejik Açıdan Türkiye”, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri I, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, s.340

gelenen yeni dönemde iç sorunları ile önemli dış meselelerini çözmüş bir devlet olarak Batılı devletler ile sıcak ilişkiler kurmak için önemli adımlar atmıştır.⁵⁰⁹

Bu dönemde, uluslar arası ilişkilerin iki kanalı vardı. Bunlardan ilki iktisadi ilişkiler, diğeri ise siyasi ilişkilerdi.⁵¹⁰ Aslında iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler birbirinin içerisine girmiş bir etkileşim halindeydi. Genel ekonomik krizden dolayı ülkeler iktisadi politikalarında milliyetçi akımların etkisinde kalmaya başladıkları için kendi kendine yeterli olmaya çalışıyorlardı. Bu da ülkeler arasında hammadde akışını olumsuz olarak etkiliyordu. Kendi içerisinde yeterlilik hedefleyen ülkeler, hammadde çıkışına büyük engeller koyuyorlardı. Ancak endüstrisi güçlü olan ya da gelişme trendini yakalayan ülkeler için yeni iktisadi hammadde ihtiyacı belirgin bir eksik olarak belirliyordu.⁵¹¹

Ülkeler iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için gerektiğinde başka ülke topraklarını kullanmayı düşünmeye başlamışlardı. Özellikle, Almanya, İtalya ve Japonya üçlüsü, uluslar arası alanda kendi bölgelerinde birer tehdit olarak belirginleşmeye başlamıştı. Bu da diğer düzen taraftarı ülkeleri kaygılandırmış ve bu durum karşısında bir şeyler yapma gereği ile bu ülkelerin yakınlaşmasını beraberinde getirmişti.

İşte bu uluslar arası ortam içerisinde Türkiye, kendisi için statüko taraftarı bir dış politika seçti. Eski yaşadığı olumsuz tecrübeleri, Batılı devletlerin kendi topraklarında gerçekleştirmeye çalıştığı hegemonyayı unutmış ve hissi davranmamıştı. “Memleketin çıkarları ile milletlerarası politika gerçeklerini telif eden bir yol”⁵¹² seçerek batılı devletler nezdinde saygı uyandıran bir aktör olmaya başladı.

Türkiye, izlediği politikanın olumlu etkilerini farklı platformlarda peş peşe almaya başlamıştı. Mesela Fransız Dışişleri Bakanı Briand Avrupa’nın kendi problemlerini daha etkin olarak çözümlmek için Milletler Cemiyeti’nin dışında bir Avrupa Birliği düşüncesini ortaya atmıştı.⁵¹³ Bunun için diğer Avrupalı devletlere bir memorandum göndererek bu konuda bir çalışma başlatılması davetinde bulunmuştu. Bu çağrıda Briand, Türkiye ile Sovyetler Birliği’ne yer vermemişti. Ancak memoranduma verilen cevaplarda Sovyetler Birliği ile Türkiye’nin de barış için sahip oldukları önemden ötürü çalışmalara çağrılmasının gereğinden bahsediyordu. Daha sonra Türkiye de Avrupa Birliği çalışmalarına katılmıştır.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ Bkz., Alantar, *Ön. ver.*, s.84

⁵¹⁰ Mutlu, *Ön. ver.*, s.176

⁵¹¹ Gönübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.93

⁵¹² Aynı, s.93

⁵¹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Akşin, *Ön. ver.*, s.182-185

⁵¹⁴ Gönübol, “Atatürk’ün Dış Politikası : Amaçlar ve İlkeler”, *Ön. ver.*, s.35

Türkiye uluslar arası alanda daha öncede kolektif barış çalışmalarına davet edilmişti. 1928 yılında silahsızlanma konferansı hazırlık komisyonunun çalışmalarına davet edilmişti. Daha sonra 1932’de toplanan Uluslar arası Dünya silahsızlanma Konferansına da katılan Türkiye, konferansta Sovyetler Birliğinin tezini desteklemişti.

Uluslar arası organizasyon ve oluşumlara davet edilmesi Türkiye’nin kendisine verilen önemi göstermekteydi. Avrupalı devletler artık Türkiye’yi statükoyu korumak için yapılan tüm girişimlere davet ediyordu. Çünkü, revizyonist gelişmeler karşısında önemi artan Türkiye, konumu itibari ile anti-revizyonist bloğu güçlendirmektedir. Türkiye’nin uluslar arası alandaki güçlü bir aktör olmaya başlamasında Sovyetler Birliği’nin de etkisi olmuştu. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin kendisine yakın bir ülke olarak tüm oluşumlarda yer alması için girişimde bulunmaktan geri durmuyordu. Briand-Kellogg Paktına⁵¹⁵ Fransa tarafından davet edilen Sovyetler Birliği, barışın korunmasıyla samimiyetle ilgilenen” Türkiye’nin davet edilmemesini anlayamadığını bildirmişti. Bunun üzerine Türkiye, Briand-Kellogg Paktına Eylül 1928 tarihinde davet edilmiş ve Ocak 1929 tarihinde de bu anlaşmaya katılmıştı.⁵¹⁶

Artık 1932 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti, izlediği etkin dış politika, iç işlerinde gösterdiği performans ve yaptığı modernizasyon hareketleri ile dünya kamuoyunda takdir duyguları ve hayranlık uyandırmıştı. Daha önce bir çatışmanın karşılıklı tarafları olarak karşılaştığı aktörler artık Türkiye ile dostane ilişkiler kurmakta menfaat umar hale gelmişti. Türkiye’nin bu tarihte “gerçek bir barış elemanı olarak Milletler Cemiyeti’ne alınması zorunluluğu” kabul görmüş bir gerçektir.⁵¹⁷

3.2.1. Türkiye’nin Uluslararası İşbirliği ile Barışı Koruma Çabası

Birinci Dünya Savaşından sonra pek fazla zaman geçmeden Avrupalı devletler, Versay ve diğer antlaşmalar ile kurulan düzene taraftar olan ve bu düzene karşı olanlar diye ikiye ayrılmıştı. Avrupa’da bu ayrışmanın yaşandığı günlerde Türkiye’de hakim olan siyasal görüş, bu kamplaşmanın dışında kalmayı tercih etti. Aslında Türkiye’nin içerisinde bulunduğu şartların bir değerlendirilmesi yapıldığında da Türkiye’nin revizyonist devletlerin yanında yer alması için birçok nedeninin olduğu görülecekti. Buna rağmen Mustafa Kemal Atatürk, ülkeyi maceralara sürükleyecek tüm girişimlerden uzak kaldığı gibi Avrupa’da oluşmaya başlayan revizyonist hareketlere de soğuk kalmıştı. Türkiye’nin

⁵¹⁵ Briand-Kellogg Paktının Türkçe Metni için Bkz. Düstur, 3. Tertip, Cilt 10, S.200-203, Aktaran, Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.654

⁵¹⁶ *Aynı*, s.653-654

⁵¹⁷ *Su ve Su, Ön. ver.*, s.127

temel hedefi olan Misak-ı Milli ölçülerinin dışına çıkılmaksızın Türkiye'nin uluslar arası arenada yer alması için çalışmalar kararlılıkla sürdürülmüştü.⁵¹⁸

Türkiye Cumhuriyeti, yaşanmakta olan gelişmelerin dünyayı ciddi bir bunalıma götürdüğünü görüyordu. İtalya ve Almanya'nın revizyonist eylemlerinin artmasının uluslar arası alanda meydana getirdiği kaygıların bir benzeri Türkiye'de de meydana getirmişti.⁵¹⁹ Türkiye özellikle İtalyan saldırısından çekiniyordu. Mussolini tarafından zikredilen saldırgan emeller, İtalyan saldırısı ihtimalini Türkiye için daima canlı kalmasına neden olmuştu.

İtalya 1930'dan sonra saldırgan emellerini artık pek gizlemeyecektir. Mesela Londra Deniz Silahlarının Azaltılması Konferansında İtalyan eşitliğinin Fransa tarafından tanımaması İtalya'da çok tepki ile karşılanmıştı. Mussolini, maruz kaldıkları bu muameleye duyduğu öfkeyi dile getirirken 17 Mayıs 1930'da şunları söylüyordu :

“Sözler iyi şeylerdir, fakat tüfekler, mitralyözer, harp gemileri, uçaklar ve toplar daha iyi şeylerdir. Karagömlükler! Bunlar daha iyi şeylerdir. Çünkü kuvvetle desteklenmedikçe, halk manasız bir sözden ibarettir.”⁵²⁰

Almanya'da da İtalya'ya benzer gelişmeler yaşanıyordu. 1930 yılı seçimlerinde Meclisteki sandalye sayısını 107'ye çıkan Hitler, 1933 yılında Almanya'da hakimiyetini kurmayı başarmıştı. Dünyanın içerisinde bulunduğu iktisadi buhranın etkisi ile çok zor günler yaşayan milletler ülkelerinde otoriter nitelikli hareketlere daha fazla iltifat etmeye başlamışlardı.⁵²¹

Türkiye bu dönemde uluslar arası alanda yaşanan bu gelişmelere karşı çevresindeki ülkelerle işbirliği esasına dayalı ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bölgede bir denge unsuru gibi hareket etmeye çalışan Türkiye, çevre ülkelerle girdiği ilişkilerin bir bölge düzenine doğru yönlmesi için çalışmalara devam etmiştir. Balkanlar'da, Akdeniz'de, doğu sınırında ve diğer çevre yerlerde daima düzen taraftarı ülkeleri bir araya getirerek Batılı statükocu devletlerin de desteğini alarak bir barış sistemi kumaya çalışıyordu.

Bu şekilde hareket eden Türkiye, İtalya veya daha başka muhtemel saldırgan eğilimlere sahip ülkelerin bu bölgeye karşı kolayca eyleme geçmesine mani olmayı amaçlıyordu. Türkiye bu dönemde daima teyakkuz halinde olmanın yararına inanmış bir politika izliyordu. İsmet İnönü, Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada bu durumu şu cümlelerle anlatmaktaydı :

⁵¹⁸ Gönlübol, *Ön. ver.*, s.52

⁵¹⁹ Soysal, *Ön. ver.*, s.98

⁵²⁰ Esmer, *Ön. ver.*, s.73

⁵²¹ Aynı, s.73

“...Biz sulhun sağlam ve devamlı olmasını ve milletler arasında el birliğinin hakiki ve samimi taraftarıyız. Bu hususta bize düşecek olan vazifeyi ifada dikkatli bulunduk. Yine bize düşecek her yardımı ifaya mütehalik olacağız. Bütün dostlarımıza ve taahhütlerimize karşılıklı riayet etmeyi daima severiz. Fakat biliyorsunuz ki bütün dünya bugün bundan altı sene evvel girmiş olduğu büyük iktisadi buhran gibi şimdi de büyük bir emniyet buhranı içindedir. Bu buhran içinde ancak meseleyi bu ehemmiyetle görmek azmini, iradesini sağlam çelikten tutmaya karar vermiş olan milletler ve bütün bu emniyetsizliğin tehlikesi kendisine teveccüh edecekmiş gibi dikkatli, kayıtlı ve hazırlıklı olan milletlerdir ki ancak sağlam olarak çıkabileceklerdir.

Ufukta Türk milletini sureti hususiyede tehdit edecek bir tehlikeyi görmüyoruz; bir insanın görebileceği kadar. Eğer ufuk arkasında görmediğimiz bir tehlike varsa öyle bir tehlikeden de korkmuyoruz.”⁵²²

Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne kabul edilmesi bu çalışmalarının uluslar arası alanda kabul gördüğünü göstermiştir. Avrupalı devletler özellikle de İngiltere, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne bir an önce girmesini istiyordu. Bunun için Musul sorununun halinden sonra başlamak üzere sıkı bir baskı politikası bile uygulamaya koymuştu. Ancak Milletler Cemiyeti’ne zayıf taraf olarak girmek istemeyen Türkiye, her seferinde bu talepleri savuşturacak bir bahane bulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti, uluslar arası alanda ikili ilişkiler ile konumunu güçlendirdikten sonra Milletler Cemiyeti’ne girmeyi düşünmeye başladı.

Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılına gelindiğinde etrafındaki ülkeler ile kurduğu ikili ilişkiler sayesinde etrafında düzen için aranılan bir ülke haline gelmişti. Artık, Milletler Cemiyeti’ne girmenin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Türkiye, uluslar arası alanda saygınlığı olan, barışçı politikasıyla çevresinde takdir duyguları ile anılan bir ülke konumuna gelmişti. Şimdi sırada Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olması vardı. Ancak bunun da Türkiye’nin yeni prestijli yapısına uygun olması gerekiyordu.

3.2.2. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’nde Yer Almasının İstenmesi

1932 yılına gelindiğinde Uluslar arası konjonktür açısından Türkiye’nin üyeliği için ciddi bir eğilim oluşmuştu. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’nde yer almasının gerekli

⁵²² TBMM Tutanak Dergisi, İ: 70, 28.5.1936, C:1, Sf. : 301-306, Aktaran, Cihan, Ön. ver.

olduğu hatta Milletler Cemiyeti'nin prestijine yapacağı katkılardan dolayı zaruri olduğu Cemiyet toplantılarında dile getirilmişti.

Aslında, Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi yönünde ilk baskılar İngiltere tarafından 1926 yılında yapılmaya başlamıştı.⁵²³ İngiltere, Musul sorununun halledilmesinin hemen ardından Türkiye'yi kurduğu baskı ile Milletler Cemiyetine girmeye mecbur bırakmaya çalışmıştı. Bununla varmak istediği maksat, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nde olabildiğince uzaklaştırmaktı.⁵²⁴ Ancak, İngiltere'nin o günkü tavrında mecbur bırakmak, zorla kabul ettirmek eğilimi vardı. Türkiye de İngiltere'nin bu yaklaşımına karşı Sovyetler Birliği'nin kendisi için önemli olduğunu açıkça göstermiş ve bu baskıya boyun eğmemişti.

O şartlar altında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi İngiliz kontrolünü de beraberinde getirecekti. Bu nedenle Türkiye, henüz vaktinin gelmediğini düşündükleri Milletler Cemiyeti'ne girme meselesini askıya almıştı. Zaten, Sovyetler birliği ile girmiş oldukları 1925 tarihli ittifak da bu konuda Sovyetler birliğinin görüşünün alınması yükümlülüğünü Türkiye'ye yüklemekteydi.

Ancak 1930'lu yılların başlarına gelindiğinde siyasal erkini tamamlamış, egemenlik alanlarında herhangi bir sorunu olmayan bir Türkiye söz konusuydu. Batılı devletler ile gireceği ilişkilerde kendi gücüne ve etkinliğine güven duyacak konumdaydı. Bu nedenle artık Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunu daha ciddi ve daha rahat mütalaa edebilirdi. Bunun yanında Batılı devletlerin de Cemiyet'e giriş konusundaki tavırları Türkiye'ye bir zorlama içermiyordu. Devletlerin görüşlerini dile getiren yetkililer, bu isteği dile getirirken bir davet içerisinde Türkiye'nin önemine işaret eden argümanları kullanıyorlardı.

Uzun yıllar silahlı mücadele verdiğimiz ve Kurtuluş savaşında yıllarında Anadolu topraklarını istila etmek için Ege denizinin diğer tarafına geçmekte tereddüt etmeyen Yunanistan delegesi bile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği konusunda şunları dile getirmekteydi:

“Yeni Türkiye, ne silahsızlanma hazırlık konferansına ne de silahsızlanma konferansına katılmayı reddetti; Avrupa Birliği çalışmalarında faal bir rol oynadı, her vesile ile samimi olarak barış için çalışma hevesini gösterdi ve böylece kendisine tanınan, barış için ortaklaşa çalışan milletlerin saflarına kabul edilme şerefini hak etti...Bundan birkaç yıl öncesine kadar bu kürsüden, Türkiye ile Yunanistan'ın el ele ve birlik halinde ortak bir hedefe doğru yürüyecekleri söylene

⁵²³ Avcıoğlu, Ön. ver., s.1436-1437

⁵²⁴ Aym, s.1435

idi, bu, belki de şüphe ile dolu istihzalı gülüşlerle karşılanacak ve bunu söyleyecek kişi, peygamberce tahminlerinde çok ileri giden bir hayalperest sayılacaktı.”⁵²⁵

Aynı şekilde İngiliz delegesi Lord Londonderry de, “İngiltere Hükümeti’nin Türkiye’nin bir barış ve istikrar unsuru olduğuna inandığını ve onun cemiyete katılmasının coğrafya durumunun öneminden olduğu kadar Atatürk’ün yönetimi altında izlemekte olduğu akılcıca politikadan dolayı” Türkiye’nin Cemiyet üyeliğinin ayrı bir öneme sahip olduğunu Meclis kürsüsünden anlatmaktaydı.

Daha sora Genel Kurul’un Başkanı Paul Hymans, Türkiye’nin uluslar arası barış için daima aktif roller aldığının altını çizen şu cümleleri dile getirmişti:

“Türkiye Akvam Cemiyeti toplantısına ilk defa katılıyor değildi, o bizimle Avrupa Komisyonu’nda ve silahsızlanma komisyonunda işbirliği etti...Türkiye çok çetin imtihanları atlattıktan sonra âdetlerinde ve müesseselerinde derin reformlar yapmış, enerji göstermiş ve kişiliğini tanıtmıştır.”⁵²⁶

Gerçekten Yunan delegesinde ifadesini bulan “peygamberce tahminde çok ileri giden bir hayalperest” olarak değerlendirilecek kadar imkansız görülen bir olgu gerçek olmuştu. Bu Türk Dış Politikasını yöneten kadroların gerçekleştirdikleri başka bir başarı idi.

4. MİLLETLER CEMİYETİ’NİN TÜRKİYE’Yİ ÜYELİĞE DAVET ETMESİ VE TÜRKİYE’NİN MİLLETLER CEMİYETİ’NE ÜYE OLMASI

1932 yılına gelindiğinde uluslararası alanda kendisine barışçı politikaları neticesinde saygın bir edinen Türkiye Cumhuriyeti’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesi an meselesi olmuştu. Artık üyeliğin gerekliliğinden ziyade ne zaman gerçekleşeceği konuşulmaya başlamıştı. Uluslararası statükonun korunması için sahip olduğu stratejik konumunun da etkisi ile kendisinden beklentilerin artmaya başlayan Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne bir davet sonucu üye olmuştur.

4.1. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Üyelik Konusundaki Yaklaşımı

Türkiye, Lozan Antlaşmasının ardından yeni bir statü ile devletler sahnesine çıkmıştı. Bu yeni dönemde Türk Dış politikasının temel hedefi, savaşı kazanıldığı bağımsızlığını muhafaza etmek ve sınırlarının bir tecavüze konu olmasını engelleyecek barışçı ilişkiler ağı kurmaktır. Dünya savaşının ardından mağlup devletlerin tamamı

⁵²⁵ Aktaran, Akşin, Ön. ver., s. 173

⁵²⁶ Aynı, s. 173-174

yaptıkları barış antlaşmaları ile kendilerine bırakılan yaşam alanını yeterli bulmayarak revizyonist politikalar izlemelerine karşın Türkiye, yeni statünün muhafazası yönünde ilişkiler tesis etmeye çalışmıştı.

Bu nedenle barışı temel alan bir dış politika izleyen Türkiye'nin kuruluş maksadı milletlerarası barışı tesis etmek ve korumak olan bir teşkilata bir gün üye olmasını beklemek olağan bir gelişmeydi. Ancak bunun ne zaman gerçekleşeceği uluslar arası konjonktür tarafından belirlenecekti.⁵²⁷

Daha önce Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne üyelik hakkındaki görüşlerini Batılı devletler ile ilişkileri belirlemişti. Oluşum dinamikleri açısından Avrupalı bir yapı olarak değerlendirilen Milletler Cemiyeti, İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında kalma ihtimalinin fazla olması nedeniyle, ülkelerin Fransa ile İngiltere'ye olan yaklaşımları ister istemez bu kurum ile ilgili görüşlerini de belirliyordu. Milletler Cemiyeti'nde Genel Sekreter yardımcılığı yapmış olan M. Roddolo'un da yaptığı bir konuşmada belirttiği gibi, 1914-1918 savaşının sonunda yapılan antlaşmalar ile meydana getirilen düzeninin yaşatılmasını sağlamak için kurulmuş olan Cemiyet'e, savaştan mağlup çıkan devletler tarafından da iyi duygular ile bakılmıyordu.⁵²⁸

Türkiye de uzun yıllar Batılı galip devletlerin saldırgan tavırları ile mücadele etmiş ve bağımsızlığını kabul ettirdiği Lozan Barışından sonra dahi egemenlik alanını bu devletlerden korumak zorunda kalmış bir ülke olarak ilk yıllarda Cemiyet'e şüphe ile yaklaşmış ve üyelik konusunu gündemine dahi almamıştı. Aslında, barışa dayalı politikalar üreten bir ülke olan Türkiye, mutlaka bir gün Batı ile sağlıklı ilişkiler kurması gerektiğinin farkındaydı. Ancak, Avrupa'nın hakim devletlerinin kendisine olan yaklaşımları buna fırsat vermiyordu.⁵²⁹ Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin beraberinde kendisinin Batıya bağımlı politikalara zorlayacağı kaygısı ağırlıklı olarak yaşanmaktaydı. Bu nedenle Türkiye, yeter şartlar oluşuna kadar Batılı devletlerin üyelik konusunda yaptıkları baskılara ya daimi üyelikte ısrara ederek ya da Sovyetler Birliği kozunu kullanarak karşı durmuştu.

Türkiye, güçlü devletlerin hakim olduğu Milletler Cemiyeti'ne herhangi bir üye olarak girmek yerine, Konsey'in daimi üyesi olarak girmek istiyordu. Aslında, daimi üyelikte ısrarcı davranılması bir dileği ifade etmenin yanında, üyeliğin gerçekleşmesi için gerekli olan alt yapının tam olarak oluşmamış olduğu düşüncesi ile bekleme taraftarı olmaktan kaynaklanıyordu. Batılı devletlerin Türkiye'nin bu isteğini olumlu

⁵²⁷ Alantar, *Ön. ver.*, s.86-87

⁵²⁸ Akşin, *Ön. ver.*, s.171

⁵²⁹ Gönlübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.95

karşılamayarak daimi üyeliğe yeşil ışık yakmayacakları beklenen bir durumdu. Böylece Türkiye, batıda oluşan barışçı oluşuma girmek isteğine sahip barış yanlısı bir ülke konumunu kormuş oluyordu.

Bunun yanında Sovyetler Birliği'nin üyelik konusundaki tavrı Milletler Cemiyeti ile ilişkilerde önemli bir faktördü. 1925 tarihli Türk-Sovyet antlaşmasını uzatmak için iki ülke arasında yapılan 1929 tarihli protokole göre Türkiye, Cemiyet'e üye olabilmek için Sovyetler Birliğine danışmak zorundaydı.⁵³⁰

Dünyada yaşanmaya başlayan bazı gelişmeler ülkeleri barışçı oluşumlara daha fazla önem vermeleri yönünde zorlamaya başlamıştı. Almanya'da Nazi partisi etkinliğini arttırmış ve yayılmacı politikalarını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. Aynı zamanda, Versay Antlaşması ile kurulan statükoyu bir çok alanda parçalayacak girişimlerde bulunuyordu. Benzer şekilde İtalya'da da Faşist parti ülkede kontrolü eline almış ve uluslar arası arenada kaygı uyandıran bir aktör durumuna gelmişti. Bu gelişmeler hem Sovyet Rusya tarafından hem de Türkiye tarafından kaygı verici olarak yakından izlenmekteydi. Bu gelişmelerin yanında ekonomik alanda yaşanmakta olan sıkıntılar da devletleri dış politikada daha fazla işbirlikçi olmak zorunda bırakmıştı. Bu gelişmelerin hakim olduğu bir ortamda Sovyet Rusya ile Türkiye, Cemiyet'e üyelik konusunda ortak bir noktada buluştular.

Türkiye'nin sıkıntılı sorunlarında çözüm yolunda önemli mesafeler kat etmesi ve uluslar arası alanda devletlerin bir araya geldiği ortak girişimlere katılmaya başlaması Türkiye'yi üyelik konusunda daha yumuşak politikalar izlemeye sevk etti. Türkiye, 1930 yılına gelindiğinde ciddi ciddi, üyeliğin kendileri tarafından da arzu edilen bir gelişme olacağına ilişkin mesajları yetkili ağızlardan uluslar arası kamuoyuna açıklamaya başlamıştı.⁵³¹ Artık Türk diplomatları, Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarını izlemek ve bilgi edinmek için Cenevre'ye gönderilmeye başlamıştı. Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda en önemli adım 1928 yılında Tevfik Rüştü Aras tarafından Silahsızlanma konferansında atıldı. Konferansta bir konuşma yapan Aras, Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin katılma isteğine sahip olduğunu uluslar arası kamuoyuna açıklamıştı.⁵³² 1932 yılına gelindiğinde artık Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında çok yakın ilişkiler tesis edilmiş, üyeliğin gerçekleşmesi her beklenir olmuştu.

⁵³⁰ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.310

⁵³¹ Akşin, *Ön. ver.*, s.171-172

⁵³² Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.310

4.2. Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi Üyeliğe Davet Etmesi

Türkiye'nin uluslar arası ilişkilerde izlediği barışçı politikalar ve bu konuda ısrarcı davranması devletlerin Türkiye'ye olan yaklaşımlarını köklü olarak değiştirmişti. Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirme noktasındaki iyi niyet ve istikrarı, diğer devletler tarafından dostluğu arzu edilir bir ülke haline gelmesine neden olmuştu. Ülkelerin refahı için uluslar arası alanda huzur ve barışın tesis edilmesi gerektiği Türkiye tarafından yüksek sesle dile getiriliyordu. Bu da barışın samimi savunucusu olan bir ülke olarak Türkiye'nin, dünya kamuoyunda yankı uyandırmasına neden olmuştu.⁵³³

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin uluslararası gündemde yer etmeye başlamasından sonra bu üyeliğin ne zaman gerçekleşeceği beklenir olmuştu. Bu beklentilerin karşısında Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin şekli üzerinde önemle duruyordu. Bu uluslar arası örgüte Türkiye'nin başvurarak üye olmasını istemeyen Atatürk, üyeliğin Milletler Cemiyeti tarafından yapılacak bir davetin neticesinde olmasını istiyordu. Gerçekten de artık bir an meselesi olan üyeliğin gerçekleşme zamanını Cemiyet Genel Kurulunun Türkiye'ye yaptığı davet belirlemişti.⁵³⁴

Çin-Japon anlaşmazlığını görüşmek üzere olağanüstü olarak 6 Temmuz 1932'de toplanan Genel Kurulun gündemine Türkiye'nin üyeliğe davet edilmesi konusu İspanya temsilcisi tarafından taşındı.⁵³⁵ Bunun üzerine Genel kurulda söz alan çeşitli ülke temsilcileri Türkiye'nin üyeliğinin memnurlukla karşılanacağına ilişkin görüşlerini aktardılar. Bu çerçevede yapılan konuşmalarda, Avusturya delegesi Türkiye'nin milletlerarası alanda işbirliğini temel alan bir politika izlediğine vurgu yapmış; İtalyan delege Türkiye ile samimi ilişkilerden dolayı bu üyeliğin ülkesi için sevinç kaynağı olacağını söylemiş; Fransız delege ise, Türkiye'nin Avrupa'daki en eski dostları olduğunu hatırlatarak batı ile doğu arasında bir bağ olarak cemiyete girmesinin faydalı olacağını dile getirdi.⁵³⁶

Aynı şekilde söz alan İngiliz Temsilci Lord Londonderry de üyeliğin istenilen ve büyük sevinç uyandıracak bir olgu olduğunu anlattığı konuşmasında şu cümlelere yer vermişti:

“Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulü cihanşumül bir memnuniyet tevhit edecektir. İngiltere Hükümeti Türkiye'nin mühim bir istikrar ve sulh unsuru olduğu kanaatindedir. Türkiye'nin teşriki mesaisi yalnız coğrafi vaziyeti itibariyle

⁵³³ Karal, Ön. ver., s.198

⁵³⁴ Gönübol ve Diğerleri, Ön. ver., s.97

⁵³⁵ Alantar, Ön. ver., s.87

⁵³⁶ Esmer, Ön. ver., s.220

değil, aynı zamanda Gazi'nin çok mümtaz idaresi altında takip ettiği siyaset itibariyle de elzemdir....Eski düşmanlık unutulmuş, eski dostluklar ihya edilmiştir. Türkiye tarafından kat olunan yeni merhaleyi memnuniyetle karşılayabiliriz. Türkiye daveti is'af ederse Haşmetli Büyük Britanya Kralı hazretlerinin hükümeti onu kabul edeceklerinin birincilerinden olacaktır.”⁵³⁷

Belçika vatandaşı Hymans başkanlığında toplanan Genel Kurul'da, İspanyol delege tarafından gündeme getirilen Türkiye'nin üyeliği hakkında destekler nitelikteki görüşlerin ışığında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine davet edilmesine ilişkin karar alındı.⁵³⁸ Cemiyet'in verdiği kararda,

“Türkiye Cumhuriyeti'nin Misakın birinci maddesinde derpiş olan şartları yerine getirmiş olduğunu müşahade ederek Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul olunduğunu beyan eder ve Türkiye temsilcisini şimdiki içtima devresinde mesaisine iştirak etmeye davet eder.” deniliyordu.⁵³⁹

4.2.1. Davetin T.B.M.M.'nde Görüşülmesi ve Kabul Edilmesi

Milletler Cemiyeti Genel Kurulunun verdiği karar doğrultusunda yapılan davet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 9 Temmuz 1932 tarihinde müzakere edildi. Türkiye'nin uzun süredir sahip olduğu yönelimi teyit eden bu davet Meclis'te müzakere edildikten sonra kabul edildi.⁵⁴⁰

Aynı gün Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne Tevfik Rüştü Aras tarafından bir yazı gönderilerek , Meclis'in aldığı karar bildirildi. Bu notada kısaca Aras şunları dile getirmişti :

“Heyeti Umumiye namına vaki davetinize cevaben, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cemiyeti Akvam'a aza olmağa hazır olduğunu ve ...⁵⁴¹ Türkiye'nin bugüne kadar üzerine almış olduğu ve Akvam Cemiyeti üyelerine düşen borçlarla bağdaştırılması zaten hiçbir suretle imkansız görülmemekte olan Milletlerarası taahhütlerine, anılan cemiyete girişinden sonra da dürüstlükle saygı gösterilmesinin pek tabii olduğunu size Türkiye Hükümeti adına bildirmekle şereflenirim. Cenevre Müessesesinin (Akvam Cemiyeti) asıl amacı bütün dünyada barışı korumak ve yürütmeye matuf olan bir kurul olmak bakımından Türkiye

⁵³⁷ Aktaran, Eroğlu, *Ön. ver.*, s. 359

⁵³⁸ Oran ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.311; Akşin, *Ön. ver.*, s.172

⁵³⁹ Esmer, *Ön. ver.*, s.221

⁵⁴⁰ Gönlübol ve Diğerleri, *Ön. ver.*, s.97

⁵⁴¹ Cevabın bir bölümünün diğer aktarımı için Bkz. Aynı, s.97

Cumhuriyeti, bu cemiyete girişiyle hakikatte bugüne gelinceye kadar gerçekleşmesine kendi mütlevazi hissesini katmaktan asla geri kalmadığını devamlı barış ülküsüne hizmette bulunmaya devamdan başka bir şey yapmış değildir...Bu düşünce ile hükümetimin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile Türkiye arasında daima mevcut olmuş bulunan samimin dostluk münasebetlerinin inkişafını hedef tutan çalışmalarının hiçbir suretle duraksamayacağını ve bilakis devletlerimizin işbirliği esaslarının, müşterek barış ülküsünün en büyük hayrına olarak, tavsiyesi yolunda gelişmekte devam edeceğini burada size teyit etmekle bahtiyarım...⁵⁴²

Türkiye'nin cevabının Genel Sekreterliğe ulaşmasının ardından Genel Kurulda 18 Temmuzda Türkiye'yi üyeliğe kabul eden karar 43 üyenin oy birliğe alındı. Türkiye Cumhuriyeti, ısrarla izlediği barışçı politikalarının en önemli meyvesini almış oluyordu. Böylece Türkiye, uluslararası alanda örgütsel bir yapı ile barışın muhafazası için yapılmış ilk girişim olan Milletler Cemiyeti'ne davet edilerek üye olmuş oluyordu. Çok kısa bir sürede alınan bu başarılı sonuç izlenen politikaların isabetliliğini bir kez daha göstermiştir.

⁵⁴² Aktaran, Akşın, Ön. ver., s.175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN

MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYELİĞİNİN ÖNEMİ VE DIŞ

POLİTİKADAKİ YANSIMALARI

Türkiye Cumhuriyeti, Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri yerinde olarak değerlendirerek çoğu isteğini gerçekleştirmiştir. Barışı esas alan yöntemleri kullanmaktan vazgeçmeksizin yaşanan gelişmelerin baskısı altında taleplerinin gerekçelerini uluslararası topluma anlatmayı başaran Türkiye, bu tavrıyla da takdir toplamıştır.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYELİĞİNİN ÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti tarafından milli olarak tanımlanan dış politikanın başarılı bir şekilde yönetildiği 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile tescillenmiş oluyordu. Türkiye, Birinci Dünya Savaşının ardından ilk olarak ülke topraklarını Batılı emperyalist devletlerin işgalinden kurtarmak için mücadele vermişti. Bu mücadelenin Lozan Barış Antlaşması ile askeri aşaması bitmiş siyasi aşaması başlamıştı. 1923'ten sonra Türk Devleti, Lozan Antlaşması ile kazandığı bağımsızlık ve egemenliğin Batılı devletler tarafından kabul edilmek istenmemesi ile mücadele etti.

Mücadele ile geçen bu dönemde Türkiye, hiçbir zaman Batılı devletler ile ilişkilerini sakatlayacak bir tutum içerisine olmaya çalışmamıştı. Çünkü, Türkiye için Batılı devletler ile karşılıklı iyi ilişkiler içerisine girmek istiyordu. Türkiye, bağımsızlığında kıskanç davranmakta devam etmiş ama ortak bir ilişki zemininin belirmesini de daima gözetmişti.

1.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyelik Şeklinin Önemi

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin topraklarında, emperyalist işgallerin bertaraf edilmesinin ardından kurulmuş bir devlettir. Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında oluşturmak istedikleri sömürge düzeninin milliyetçi hareket tarafından ortadan kaldırılması, Batıda bu harekete karşı öfkeli yaklaşımların doğmasına neden

olmuştu. Özellikle, emperyalist yönetimlerin başında bulunan aktörler, Türk kurutuluş savaşını yöneten kadroya uzun bir süre olumlu gözle bakmamıştı.

Bu olumsuz havanın bir uzantısı olarak da, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslar arası ilişkilerde eşit şartlara sahip bir aktör olarak yer alması gecikmişti. Türkiye, kendisine karşı sahip olunan tüm bu ön yargılara iltifat etmemiştir. Kendisi için tespit etmiş olduğu çevresinde güvenlik unsuru olarak barış taraftarı bir ülke olma amacından hiçbir zaman sapmayı düşünmedi. Türkiye'nin barışı temel alan politikasının önemi dünyanın yeni bir savaşa doğru gitmekte olduğunun anlaşılması üzerine Batılı devletler tarafından daha net anlaşılmıştı.

Türkiye, barış ve statüko taraftarı politikalarını uluslar arası alanda da gerçekleştirmek için Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı halde bu kurum çerçevesinde girişilen organizasyonlara katılmaya daima istekli davranmıştır. Gerek 1928 yılında yapılan Briand-Kellog paktına katılmakta gerekse de silahsızlanma konferansına iştirak etmekte hiç duraksamamıştır.⁵⁴³ Bu gelişmelerin ışığı altında uluslar arası alanda Türkiye'nin etkinliği ve önemi diğer devletler tarafından da anlaşılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması gündeme gelmişti.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmak isteğini daha önce Tevfik Rüştü Aras tarafından Silahsızlanma Konferansında dile getirmişti. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti için söz konusu üyeliğin ne şartlar altında gerçekleştirileceği önemli bir meseleydi. Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Mustafa Kemal Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin barışçı politikasının Avrupalı devletler tarafından onaylandığını görmekteydi. Ancak, bunun tescillenmesini de istiyordu. Bunun için de Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin Türkiye'nin bir talebine üzerine olmayacağını, ancak Milletler Cemiyeti tarafından yapılacak bir davet üzerine üyeliğin gerçekleşebileceğini belirtiyordu. Gerçekten de Milletler Cemiyeti tarafından 1932 tarihinde Türkiye'nin Cemiyet üyeliğine girmesi için bir davet yapılmasına karar verilmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu isteği, nazlanmak olarak değerlendirilemeyecek kadar önemli bir siyasi gerçeğe işaret ediyordu. Yıllarca Avrupalı devletlerin yanında kendisine bir yer bulmak için uğraşmış olan Osmanlı Devletinin yıkıntılarından yeni bir devlet inşa edilmişti. Ve bu devlet sahip olduğu önem ve gösterdiği kararlılık neticesinde dünya

⁵⁴³ Akşin, Ön. ver., s.123

barışının muhafazasında önemli bir rol oynayacağından dolayı Milletler Cemiyeti'ne davet ediliyordu.

Dünya barışının korunması için milletler topluluğunun Türkiye Cumhuriyeti'ne ihtiyacı olduğu tüm dünyaya ilan ediliyordu. Osmanlı Devleti ve toplumu uzun yıllar esaret altında yaşamış, ekonomik ve adli ayrıcalıklarla kendi ülkesi içinde bile egemenliğini yitirmişti. Batılı devletlerin karşısında daima ezilmişlik içerisinde bulunmuş olan bir devletin toplumunda da bu bir bilinç olarak yıllar içerisinde oluşmuştu.

Mustafa Kemal Atatürk, Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin ancak Avrupalı devletlerin daveti ile gerçekleşebileceğinde ısrarcı davranmasında bunların da etkisi vardı. Zira, artık yeni Türk devleti uluslar arası alanda itibar görmekte ve kendisine saygı ile yaklaşılmaktaydı. Bu ülkenin yıllarca ezilmiş olan halkının da artık bu değişimden haberdar olması ve bilinçlerinde yer alan ezilmişliğin giderilmesi gerekiyordu. Dünya konjonktüründe barış için Türkiye'ye de ihtiyaç olduğunun görülmesi önemli bir bilinç değişimine neden olacaktı.

1.2. Misak-ı Milli İlkeleri Yönünden Üyeliğin Önemi

Türkiye, kurtuluş savaşını Misak-ı Milli çerçevesinde gerçekleştirmişti. Erzurum ve Sivas kongrelerinde esasları belirlenen Misak-ı Milli, son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından Ocak 1921'de kabul edilmişti. Misak-ı Milli ile, milli mücadele hareketinin temel hedefleri bir program çerçevesinde dünya kamuoyuna ilan edilmiş oluyordu.

Milli esasların en önemli özelliği, yabancı işgalinin kesin bir tavır ile reddetmesi ve Türk varlığının geleceğine ancak Türk milletinin kendisinin karar verebileceğini karara bağlıyor olmasıydı. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk tarafından uygulamaya geçirilen Misak-ı Milli ile milli esaslara dayalı bağımsız bir Türk Devletinin kurulması amaçlanıyordu. Gerçekçilikten uzak olmayan Misak-ı Milli, yeni devletin sınırlarını tespit ediyor ve tüm yabancı istilaların karşı koyulmaya layık olduğu izah ediyordu. Gerçekten de Atatürk tarafından ifadesini bulan bu ilkeler bir tatmin olmayı ifade ediyordu. Bu ilkeler ile Türkiye, çevresine karşı saygıya dayalı bir yaklaşıma sahip olması gerektiğini kadar kendisinin bağımsızlığına saygılı davranılması gereğini ilan ediyordu. Bu saygılı yaklaşım, ülkenin çıkarlarından herhangi bir ödün verileceği ya da yatıştırımcı bir politika izleneceği anlamına gelmiyordu.⁵⁴⁴

⁵⁴⁴ Gönlübol, Ön. ver.

Temel hareket prensibi olarak kendisine Misak-ı Milliye alan Türkiye Cumhuriyeti, 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Ulusal kurtuluş savaşını verdiği yıllarda, Türk toplumunun varlığını ve bağımsızlığını tanımlayan Misak-ı Milli, hiçbir şekilde Batılı devletler tarafından kabul görmüyor hatta varlığı bile kale alınmıyordu. Öyle ki, koskoca bir millet bağımsızlık savaşına girmiş olduğu halde, kendisi için varlığından taviz verilemeyecek ilkeler olduğunu ilan etmesine rağmen Avrupalı devletler bunların neler olduğuyla bile ilgilenmiyordu.

Ancak, 1932 yılına gelindiğinde milletlerarası politikada edindiği önemli konum itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi yanlarında görmek isteyen Batılı devletler, bir zamanlar ortadan kaldırmak için savaştıkları Misak-ı Milliye tanımış oluyorlardı. Öyle ki, bu ilkelerin korumaya çalıştığı Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğü ve bağımsızlığı bu sefer Batılı devletler tarafından güvence altına alınmıyordu.

Misak-ı Millinin Türkiye'nin Avrupalı devletler ile eşitlik içerisinde yakın ilişkiler kurmayı içeren amaçları 1920'lerin başlarında savaşılarak kabul ettirilmeye çalışılmıştı. Hatta savaşın ardından sağlanan başarının tescillendiği Lozan Barışından sonra bile Batılı devletler Türkiye'nin bağımsızlığına saygılı davranmaya yanaşmıyorlardı. Oysa Türkiye, Uluslar arası ilişkilerde yerinde manevraları ve isabetli politikaları ile kendisine çok kısa bir süre içerisinde yer edinmesinin ardından söz konusu Avrupalı devletler kendi istek ve arzuları ile Misak-ı Milliye kabul ediyordu. Türkiye'nin milletlerarası toplum içerisinde saygın bir edinmesini sağlayan Misak-ı Milli İlkeleri, Milletler Cemiyeti üyeliği ile uluslar arası toplumun teminatı altına alınmış oluyordu. Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile Türkiye Cumhuriyeti açısından uluslar arası ilişkilerinde yeni bir dönem açılmış oluyordu.

1.3. Siyasi Yönleri İtibariyle Milletler Cemiyeti'ne Üyeliğin Önemi

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşının ardından galip devletlerin saldırgan tutumlarından kendisini korumak için Sovyetler Birliği'ni kullanmıştı. Aynı zamanda İtilaf devletlerinin karşısında sürdürdüğü silahlı mücadelenin de sürdürülebilmesi için mutlaka dış yardıma ihtiyacı vardı. Anadolu'da yıllarca düzenli üretim yapılamamış, nüfusunun önemli bir kısmı da yıllarca süren savaşlarda kayba uğramıştı. Ülkenin kendi kaynakları ile bu kadar ağır bir mücadelenin sürdürülebilmesi mümkün değildi. Bu nedenle mutlaka bir dış yardım bulunmalıydı ki, en uygun ülke Sovyetler Birliği'ydi.

Savaş yıllarının ardından Lozan Barış antlaşması ile Batılı devletlerle ilişkilerin istenilen ölçülerde gerçekleştirilememesi Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sıcaklığının korunmasına neden olmuştu. Avrupalı devletlerin isteklerinin sonu gelmiyordu. İngiltere,

Musul meselesinde baskı yapıyor; Fransa, ülkenin milli eğitim sistemine bile karışmaya kalkışıyor, kapitülasyonları fiili olarak yaşatmaya çalışıyordu. Bu siyasal şartların karşısında Türkiye, kurtuluş savaşı yıllarında olduğu gibi yine Sovyetler Birliği'ne yakın politikalar izledi.

Türkiye Cumhuriyeti için Batı ile sıcak ilişkilerin kurulmasının sağlanması bir devlet politikasıydı. Ancak, Batılı devletlerin yaklaşımları buna imkan vermiyordu. Türkiye'nin uzun çabalarının neticesinde uluslar arası alanda çatışma konusu olan hemen hemen tüm alanlarda bir anlaşma gerçekleştirildi. Bu gelişmelerin ışığında Avrupalı devletler ile Türkiye arasındaki ilişkiler de sıcak bir havaya bürünmeye başlamıştı.

Avrupa ile sıcak ilişkilerin kurulmasında Türkiye'nin izlediği olumlu politikaların büyük payı vardı. Türkiye, her şeye rağmen Batı ile ortak bir noktada buluşmak için soğuk kanlı hareket etmesini daima bilmişti. Bunun yanında barışı ve statükoyu korumak için gerçekleştirilen tüm uluslar arası çalışmalara katılmaya özen gösteriyordu. Kendisine düzen taraftarı ülkeler arasında yer edinmek için büyük çaba harcamış ve bunda da başarılı olmuştu. Artık, Türkiye, uluslar arası alanda yapılan çalışmalarda diğer devletler tarafından görülmek istenen bir devlet olmuştu.

Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile Türkiye, artık hukuki olarak da Batı bloğuna girmiş oluyordu. Daha önce bu devletlere karşı kendisini korumak zorunda hisseden Türkiye, şimdi gelinek noktada Sovyetler Birliği'ne rağmen bu ülkelerden oluşan bir organa girmekte tereddüt etmiyordu. Daha önceki dönemde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi politikası gereği ülke yüzünü Batıya dönmüştü ancak, uluslar arası konjonktür ve devletlerin yaklaşımı buna müsait değildi.

Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin ardından Türkiye Cumhuriyeti, 19. yüzyıldan yıkıldığı tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin yapmak istediği, Avrupa hukukunda kendisine yer edinmeyi böylece gerçekleştirmiş oluyordu. Öyle ki, bunu kendi talebi ile değil; kendisine yapılmış olan bir davet ile gerçekleştiriyordu. Bu gelişme ile artık Türkiye uluslar arası alanda sadece Sovyetler Birliği'ne dayanmak zorunda kalmayacak; hatta bu dönemden sonra Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikasındaki ağırlığı giderek azalmaya başlayacaktır.

2. TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ ÜYELİĞİNDEN SONRAKİ DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının ardından 1934 yılında ülkelerin çoğunun isteği üzerine Konseye üye seçilmiştir. Konsey, Cemiyet'in barışı muhafaza etmek için çalışan yürütme organıydı. Türkiye, dünya barışı için bu denli önemli bir organa üye olarak seçiliyor ve bir zamanlar kendisine müstemleke olarak bakan ülkelerin arasında dünya barışının sağlanması için kendisine yer buluyordu.

Türkiye'nin ardından Sovyet Rusya'nın da Milletler Cemiyeti'ne katılması, Türk dış politika aktörlerini rahatlatan bir gelişme olmuştur. Dünya barışını tehlikeye sokan ve Milletler Cemiyeti'nin önlemekte yetersiz kaldığı bir çok olayın yaşandığı bu dönemde Rusya'nın üyeliği aynı zamanda Cemiyet'in prestiji açısından da olumlu yönde etki yapmıştı.

Türkiye, mümkün olduğunca Cemiyet'in faaliyetlerine katılmaya çalışmış ve Cemiyet Misakı'na uygun hareket etmek konusunda kararlı davranmaya özen göstermiştir. Afganistan'ın üyelik başvurusunda raportör olarak atanan Türkiye, İtalya'nın Habeşistan işgali karşısında da Cemiyet tarafından İtalya'ya karşı alınan yaptırım kararına uymak için özel bir yasayı Kasım 1935'te hemen kabul etmiştir.⁵⁴⁵

2.Dünya savaşına giden süreçte Milletler Cemiyeti kendisinden beklenen etkinlikte kararlı bir tavır sergileyemediği için caydırıcılığını yitirmiştir. Bu gelişmenin yaşanmasında Cemiyet'e hakim olan İngiltere'nin uluslar arası denge için yatıştırma politikasında ısrar etmesinin önemli bir etkisi olmuştu.

Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra Türkiye, İngiltere ile sorunlarını çözmüş, 1936'da Boğazlar meselesini halletmiş ardından da Fransa ile arasında ilişkilerin gerilmesine neden olan Hatay sorununu 1938 yılında çözümlenmişti. Avrupa'da ve Uzakdoğu'da beliren tehlikeler karşısında batı bloğundaki yerini daha fazla sağlamlaştıran Türkiye, 1939'da İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım deklarasyonu imzalamıştır.⁵⁴⁶

Dünyanın içerisine girdiği silahlanma yarışı karşısında Türkiye, uluslar arası işbirliğinin önemine inanarak bu yönde çalışmaya devam etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1934 yılında yaptığı konuşmada uluslararası alandaki kaynaşmaya karşılık Türkiye'nin durumunu şöyle anlatıyordu :

“Uluslar arası siyasa acunu geçen yıl içinde korunma kaygısına düştü. Bu yüzden bütün ülkelerde silahlanmaya hız verildi. Cumhuriyet hükümeti de bundan dolayı bir yandan Ulusal korunma gücünü pekiştirmeye çalışırken bir yandan da

⁵⁴⁵ Bkz., Alantar, *Ön. ver.*, s.89

⁵⁴⁶ Rifat Uçarol, “İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Milli ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s.526

barışın sarsılmaması için ulusların birlikte çalışmasına umut veren yolda ayrılmamak uğrunda elinden geleni esirgememiştir.”⁵⁴⁷

1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne üye olan Türkiye Cumhuriyeti üyeliğinin sonuçları yükümlülükler uymakta ısrarcı davranmıştı. Öyle ki, uluslar arası işbirliğine önem verilmesi gerektiğini düşünen Türkiye, bu yaptırımlara katılırken karşılaştığı tehditlere ve ekonomik zorluklara aldırmanmıştır.⁵⁴⁸ Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne üye olduktan sonra elde ettiği prestiji de kullanarak uluslar arası yapının içerisinde bulunduğu durumu değerlendirmesini bilmiştir.⁵⁴⁹ Türkiye, “bu çerçevede bir taraftan Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi bölgesel ittifaklara katılmış, diğer taraftan da dünyadaki mevcut ortamdan istifade ederek, o zamana kadar gündeme getirmediği bir kısım sorunlarının ele alınarak lehine çözümlenmesini sağlamıştır.”⁵⁵⁰

2.1. Balkan Antantı’nın Kurulması

Türkiye, uluslararası alanındaki güvenlik çalışmalarını Milletler Cemiyeti’ne üye olduktan sonra arttırarak devam ettirdi. Türkiye’nin, Balkan ülkeleri ile ikili ilişkiler çerçevesinde yaptığı tarafsızlık antlaşmaları ile varmak istediği amaca bölgesel bir pakt ile ulaşmak istemesi neticesinde Balkan Paktı doğmuştur. İkili ilişkiler çerçevesinde Arnavutluk ile 15 Aralık 1923’te, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925’te ve Yugoslavya ile de 25 Ekim 1925 tarihinde dostluk antlaşmaları yapılmıştı. Bölge ülkelerinden en sıkıntılı ilişkiler Yunanistan ileydi ancak bu ülke ilişkilerinin de iyileştirilmesi için sorun olan konuların çözümüne ilişkin önemli girişimler vardı.⁵⁵¹

2.1.1. Balkanlar’da Barışçı Blok Girişimi

Almanya ile İtalya’nın bölgeye ilişkin yayılmacı politikalarının kendisini göstermeye başladığı dönem aynı zamanda Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin de sıcak bir havaya büründüğü zamana rastlıyordu. Bölge ülkeleri tekrar kendilerine ilişkin bir saldırının vaki olmaması için sınırlarını karşılıklı olarak garanti altına alacak bir paktın caydırıcı olacağından hareketle Balkanlar bölgesi yönelik girişimlerine sıcak bakıyorlardı.

⁵⁴⁷ Aktaran, Işık, Ön. ver., s.33

⁵⁴⁸ Gönlübol, “Atatürk’ün Dış Politikası : Amaçlar ve İlkeler”, Ön. ver., s.46

⁵⁴⁹ Dilek Barlas, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye’nin Balkanlar ve Avrupa’daki İşbirliği Arayışları”, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s.262-266

⁵⁵⁰ Öztürk, Ön. ver., s.336

⁵⁵¹ Uçarol, Siyasi Tarih, Ön. ver., s.577

1930 tarihinde Türk-Yunan antlaşması bu yöndeki çalışmaların hızla bir neticeye varması ile sonuçlanacak süreci başlattı.⁵⁵²

Balkanlarda böyle bir girişimi destekleyecek başkaca faktörler de bulunuyordu. Uluslar arası işbirliği çerçevesinde yapılmış olan Locarno Antlaşması, 1928 tarihli savaşı uluslararası uyuşmazlıkların hallinde bir araç olarak kullanılmasını yasaklayan Paris Antlaşması ve Litvinov Protokolü ile Fransa'nın etkisi altında bulunan Küçük Antant gibi gelişmeler Balkanlarda böyle bir işbirliği girişimini destekliyordu. Özellikle Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin ardından İngiltere gibi statüko taraftarı bir ülkeye daha yakın siyaseti, bu girişimin dayandığı diğer önemli destektir.

Balkan devletleri tarafından sınırlarının garanti altına alınmasının yanında çözüm aranan diğer mesele de yaşanan ekonomik krize kendi çerçevelerinde bir çare bulmaktır. Bu arada İtalya yaşanmakta olan krizi de kullanarak bölgeye ilişkin emellerini gerçekleştirmek istiyordu.⁵⁵³

2.1.2. Balkan Antantı

Balkan Antantı, Türk-Yunan antlaşmasının ardından Milletlerarası barış kurumu tarafından⁵⁵⁴ teşvik edilerek Yunanistan, Türkiye, Romanya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın bir araya gelmesi ile Atina'da yapılan ilk Balkan Konferansının ardından oluşmuştu. Bu ilk konferansın ardından ikincisi 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü 1932'de Bükreş ve sonuncusu da 1933'te Selanik'te yapıldı. Bu konferansların neticesinde bazı alanlarda ortak kararlara varılmış olmakla beraber statükoyu koruyucu siyasi bir birlik kurulamamıştı. Çünkü Bulgaristan ile İtalyan etkisindeki Arnavutluk revizyonist politikalarda ısrarcı davranıyorlar ve bölge ülkelerinin siyasi bir birlik oluşturmalarına mani oluyorlardı.

Buna rağmen Türkiye, bölgede barışın tesisi için Yunanistan ile 14 Eylül 1933'te "Samimi Antlaşma Paktı" imzaladı. Bu antlaşma ile iki ülke karşılıklı olarak sınırlarını garanti ediyorlardı. Bulgaristan Makedonya meselesinden ötürü bu pakta tepki göstermekte gecikmedi.⁵⁵⁵ Bu antlaşmanın hemen ardından Romanya ile Türkiye arasında 17 Ekim 1933'te "Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması" imza eildi. Yine bu antlaşmadan bir ay sonra 27 Kasım 1933'te Yugoslavya ile Türkiye arasında "Dostluk,

⁵⁵² Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.654-655

⁵⁵³ Aynı, s.278-279

⁵⁵⁴ Esmer, *Ön. ver.*, s.210

⁵⁵⁵ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.656

Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması” imzalandı.⁵⁵⁶ Bu arada Bulgaristan ile 1926 yılında imzalanmış olan antlaşmanın beş yıl süre uzatılmasını öngören bir belge imzalandı. Bu şekilde Türkiye vasıtası ile Balkan devletleri arasında dolaylı olarak bir anlaşma gerçekleşmiş oluyordu.

Balkan Antantı Türkiye üzerinden kurulan bu dolaylı anlaşmanın oluşturduğu olumlu havanın neticesinde gerçekleşmiştir. Bulgaristan revizyonist politikalarında ısrarcı davrandığı için bu oluşum içerisinde yer almak istemiyordu. Bu nedenle diğer dört Balkan ülkesi Belgrad’ta Şubat 1934 tarihinde bir araya geldi. Bu toplantıda bu dört devleti ortak bir antlaşma ile birbirlerine bağlayacak bir tasarı üzerinde çalışılmış ve bir Balkan Antantı tasarısı hazırlanmıştı. Daha sonra bu tasarının Atina’da imzalanması ile Balkan Antantı gerçekleştirilmiş oldu. Buna göre :

- Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya karşılıklı olarak sınırlarının güvenliğini garanti ediyorlardı.
- İmzacılar bu belgeye taraf olamayan bir ülkeye karşı birbirlerine haber vermeden siyasi bir harekete geçmemeyi ve siyasi hiçbir yükümlülük altına girmemeyi yükleniyorlardı.
- Balkan Antantı tüm Balkan ülkelerine açık olacaktı.⁵⁵⁷

Böylece pakta imza koyan ülkeler, Balkan sınırlarının statüsünü kabul ederek buna saygı göstereceklerini kabul ediyorlardı. Pakta ekli protokolde açık bir şekilde imza edilen bu paktın amacının “Balkan sınırlarını bir Balkan devletince (Bulgaristan kastediliyordu) girilecek bir saldırıya karşı güvence altına almak” olduğu belirtiliyordu.⁵⁵⁸ Bunun yanında Yunanistan tarafından da pakta bir çekince kaydı konulmuştu. Yunanistan, kendisini büyük bir devlete karşı savaşa sürüklemeyeceğini kayda bağlıyordu ki burada kastedilen İtalya idi. Bu şekilde İtalya’nın üyelerden birisine saldırısının olması halinde Pakt gereği bir yükümlülük doğmayacaktı. Aslında daha sonra görüleceği üzere bu nokta paktın önemli bir zayıf noktasını oluşturacaktı. İçeriden gelecek bir saldırıya karşı alınan önlemler dışarıdan gelecek bir saldırı için de konulmuş olsaydı Balkan Antantı daha güçlü bir yapı oluşturmuş olacaktı.⁵⁵⁹

Türkiye de muhtemel bir Sovyetler-Romen savaşında Paktın kendisi için bir yükümlülük içermeyeceğine ilişkin çekince kaydı koydu. İsmet İnönü, Balkan paktının gelişimi esnasında Sovyetler Birliği’ne verdikleri güvenceyi hatıralarında şöyle anlatır :

⁵⁵⁶ Uçarol, *Ön. ver.*, s.578; Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.657

⁵⁵⁷ Balkan Antantının tam metni için Bkz. Esmer, *Ön. ver.*, s.282-283

⁵⁵⁸ Soysal, *Ön. ver.*, s.100

⁵⁵⁹ Soysal, “Atatürk’ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri”, *Ön. ver.*, s.1075

“Statlin’in evinde, bir masa etrafında görüştük; yemek yedik ve sonra döndük.

Sözü Balkan paktına getirdim.

‘Balkanlarda bir pakt yapmayı düşündük. Bunun için toplantılar yaptık. Balkan devletleriyle bir pakt etrafında toplanarak, Balkan dışı devletlerle münasebetler bakımından, bu bölgeyi kendi ölçümüzde bir emniyete kavuşturmak için müşterek çalışmanın faydası olacaktır. Bu tertipte, bizim Rusya ile olan münasebetlerimiz daima mahfuz tutulacaktır. Bizim iştirakimiz bulunan Balkan paktının Rusya aleyhine işlemesi ihtimali ihtirazi kayda bağlanacaktır.’⁵⁶⁰

Türkiye, uluslararası alanda giriştiği işbirliği ile güvenlik sorunlarına çözüm arayışının en somutlaşmış örneklerinden birisini Balkan Antantı ile ortaya koyuyordu. Özellikle, Akdeniz ve Balkanlardaki eylemleri itibariyle ile Türkiye açısından tehlike çanları İtalya için çalıyordu. Balkan antantının caydırıcılığının artması için daima çalışmalarda bulunmuş olan Türkiye, Milletler Cemiyeti çerçevesinde de bu bölgeye ilişkin yapılan tüm çalışmaları dikkatle izliyordu. Türkiye için Balkan Antantı, uluslararası ilişkilerde yükümlülükler altına girilmesinin ötesinde bölge güvenliği için bir öncülük rolü oynamış olmasından dolayı ayrı bir hassasiyetle değerlendiriliyordu. Balkan Antantı ile uluslar arası alanda ne gibi gelişmelerle karşılaşılacağı konusunun Türkiye için de bir risk olduğunu Atatürk’ten anlatılan aşağıdaki anekdotta görmek mümkündür :

“Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Atatürk’ü düşünceli görür, sorar :

-Yorgun görünüyorsunuz, rahatsız mısınız?

Atatürk :

-Hayır gece hiç uyuyamadım. Şu üzerine düştüğümüz Balkan Antlaşması yok mu? İşte kafam ona takıldı. Biliyorsun bugüne kadar şöyle böyle kendi iç ve dış meselelerimizle meşgul olduk, yani daha ziyade müstakil bir siyaset takip ettik. Oysa şimdi milletlerarası politika alanına giriyoruz ve üzerimize bir takım taahhütler alıyoruz. Acaba bu vaziyet bizim için ne gibi ihtimaller doğurabilir, diye düşündüm durdum, uykum kaçtı. Ne ise hayırlı olsun. Yaşarsak önümüze çıkacak güçlükleri bağlandığımız prensipler çerçevesi içinde yenmeye çalışırız ve yeneriz.’⁵⁶¹

⁵⁶⁰ İnönü, Ön. ver., s.247

⁵⁶¹ Işık, Ön. ver., s.23-24

Ancak daha sonra Avrupa'da şiddetlenmeye başlayan gerginlikler neticesinde Balkan paktı zayıflayama başladı. Bir taraftan Almanya'nın yayılmacı politikalarından kaygılanan Romanya diğer taraftan Yunanistan'ın İtalya'ya karşı duyduğu güvenlik endişeleri antantın zayıflığını arttırmıştı. Yugoslavya'nın da Roma-Berlin ittifakından dolayı Bulgaristan ile anlaşmaya varması Balkan Antantını işlemez hale getirmişti.⁵⁶² Küçük Antantın son ermesinin ardından Yugoslavya'nın İtalya ile görüşmelere başlaması ve İngiltere ile Fransa'nın garantörlüğünü kabul etmemesi bu ülkenin mihver devletlerine katıldığını gösteriyordu. Türkiye de İngiliz-Fransız ortak deklarasyonu ile Batı ittifakına katılması ile Balkan Antantı dağılmış oluyordu.⁵⁶³

2.2. Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Barış Antlaşmasının imzalandığı gün aynı zamanda bir de Boğazlar Sözleşmesi imza edilerek Marmara Boğazlarının statüsü tespit edilmişti. Bu statüye göre boğazlarda denizden veya havadan geçiş serbest bırakılmış ve her iki yakada 15 km'lik bir koridor silahsızlandırılmıştı. Tahkimatın da yasaklandığı bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında olacaktı. Bunun uygulanabilmesi için de Boğazlar Sözleşmesine taraf olan ülkelerden birer temsilcinin bulunduğu bir komisyon kuruluyordu.⁵⁶⁴

Türkiye, Lozan'da Boğazlar için tespit edilen bu statüden hiç memnun değildi. Ancak, bu bölge üzerindeki egemenliğini sınırlandırsa da o günkü siyasi konjonktürden dolayı bu statüyü kabul etmek zorunda kalmıştı. Bunun yanında o günler için çok sıcak gelişmeler olan silahsızlanma çalışmaları ve Milletler Cemiyeti ortak güvenlik sistemi de Türkiye'nin kaygılarının yanında olumlu düşünceler beslemesine olanak sağlıyordu. Türkiye, aynı zamanda hiç değilse o günkü şartlar içerisinde en asgari düzeyde güvenliğini sağlamaya yeterli olacak olan bölgenin güvenliğine ilişkin dört büyük devletten garanti almıştı.⁵⁶⁵

2.2.1. Montreux Boğazlar Konferansını Hazırlayan Gelişmeler

Boğazların statüsüne yönelik olan getirilmiş olan güvenliğe rağmen uluslararası alanda yaşanan gelişmeler Boğazların güvenliği konusunda Türkiye'yi kaygılanmaya itti. Şartlar 1923'e göre çok farklılaşmış, Akdeniz bölgesinde silahlanma ile beraber güvenlik

⁵⁶² Armaoğlu, Ön. ver., s.658-659

⁵⁶³ Esmer, Ön. ver., s.243-244

⁵⁶⁴ Uçarol, Ön. ver., s.581-580

⁵⁶⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ön. ver., s.3-4

tehlikeli bir boyuta ulaşmıştı. Öyle ki, Lozan Boğazlar sözleşmesinin 18. maddesi gereği dört büyük devletin (İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya) Boğazların güvenliğine ilişkin verdikleri garanti dahi bu kaygıların yaşanmasına mani olamıyordu. Aslında bu garantiyi veren devletlerden birisi olan İtalya bu tarihlerde Habeşistan'ı istila etmekte ve Cemiyet Misakının en önemli maddelerini ihlal etmekteydi. Buna rağmen bu ülkeden Milletler Cemiyeti çerçevesinde girdiği başka bir yükümlülüğü yerine getirmesini beklemek yerinde bir hareket olmayacaktı.⁵⁶⁶ Türk Büyükelçisi Ragıp Bey'e açıkça Karadeniz ve Akdeniz'de İtalyan askeri üslerine ihtiyaç hissedildiğini söyleyen Mussolini, İtalya'nın yayılmacı politikalarını ne denli ilerlettiğini gösteriyordu.⁵⁶⁷

Almanya 1934 yılından beri açıkça silahlanmaya başlamış olmasına rağmen Milletler Cemiyeti ne bu konuda etkin bir tedbir alabiliyor ne de ortak güvenlik sistemini etkin bir şekilde işletebiliyordu.⁵⁶⁸ Almanya daha da ileri giderek Sovyet-Fransız ittifak antlaşmasının Fransa Parlamentosunda onaylanmasının hemen ardından 7 Mart 1936 günü Ren bölgesini yeniden askerleştiriyor ve Locarno Güvenlik Antlaşmalarına son veriyordu.

569

2.2.2. Montreux Boğazlar Konferansı'nın Toplanması

Türkiye bu şartlar karşısında Boğazlarda kendi güvenliğini garanti altına alan bir statünün kurulusu için girişimlere başladı. Türkiye'nin en önemli gerekçesi "Rebus sic Stantibus" yani şartların değişmesi ile kuralların da değişeceği ilkesiydi.⁵⁷⁰ Türkiye bu isteğini tamamen barışçı yollarla gerçekleştirmek istiyordu. Bunun için de en pratik yol, Boğazlar Sözleşmesine taraf olan ülkelere birer nota ile bu isteği belirtmek ve tadil için bir araya gelinmesini sağlamaktı. Türkiye, Milletler Cemiyeti ortak güvenlik sisteminin etkinliğini yitirdiğini, Türkiye'nin güvenliğinin Avrupa'da değişen koşullarla açıkça tehlike içerisinde olduğunu ve bundan dolayı Boğazların statüsünün bir konferansta tekrar görüşülmesi isteğini 11 Nisan 1936 tarihli bir nota⁵⁷¹ ile taraf olan devletlere ilettili.⁵⁷²

Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin çalışmaları aslında daha önce başlamıştı. 1933 yılında Dünya Silahsızlanma Konferansı Genel Komisyonunun 32. toplantısında Tefik Rüşti Aras, Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmışlığına son

⁵⁶⁶ Bayur, *Ön. ver.*, s.178

⁵⁶⁷ Criss, *Ön. ver.*, s.354

⁵⁶⁸ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.662

⁵⁶⁹ Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", *Ön. ver.*, s.124

⁵⁷⁰ Gürün, *Ön. ver.*, s.148

⁵⁷¹ Notanın tam metni için Bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Ön. ver.*, s.21-24

⁵⁷² Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Ön. ver.*, 983

verilmesini ve bu konuda silahsızlanma konferansına bağlı bir komite kurulmasını teklif etmişti. Yine 1935 yılında Milletler Cemiyeti Konseyinde Tefvîk Rüştü Aras, bu konuda “Burada gayri askeri mıntikalardan başka, müdafaa vasıtalarının tahdidi mevzubahistir. Bu hükümler Türkiye’nin zararına olarak gayri müsavi bir vaziyet ihdas etmektedir.” diyerek bu konuda zemin hazırlamaya çalışmıştı.⁵⁷³

Türkiye’nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesi isteğini taraf ülkelere ileten notasına ilk olumlu cevap İngiltere’den gelmiştir. İngiltere, uluslar arası alanda düzen karşıtı girişimlerin artması nedeniyle önemli bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye’yi kendisine daha fazla çekmek istediğinden bu yöndeki talebine olumlu yanıt vermiştir. İngiltere bunun yanında Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerinin zayıflatılmasını da istiyordu. Bu şekilde verdiği olumlu cevabın Türkiye’yi kendisine yaklaştıracakını bekliyordu. İngiltere’nin ardından Fransa da bu isteğe olumlu yanıt vermişti. Aslında, Fransa daha önce bu yönde dile getirilen istekleri, Versay sisteminin diğer unsurlarının da sorgulanmaya başlamasına neden olabileceği için olumlu karşılamamıştı. Ancak, şimdi gelinen noktada İngiltere ile birlikte hareket etmekten başka seçeneği yoktu.⁵⁷⁴

Balkan Antantı ülkeleri de bu konuda Türkiye’yi destekleme kararı aldılar. Yunanistan bu teşebbüsü desteklerken daha sonra kendisinin de Ege adalarını silahlandırabilmesi için bunun mesnet teşkil edeceğini düşünüyordu. Bunun yanında Bulgaristan da bu isteğe olumlu yaklaşıyordu. Çünkü revizyonist politikalar izleyen bir ülke olarak kendisi de Neuilly antlaşmasının hükümlerinin değiştirilmesini ümit ediyordu. Yugoslavya’nın da desteklediği bu girişime tek itiraz eden Balkan ülkesi Romanya olmuştu.⁵⁷⁵

2.2.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesinin İmzalanması

Türkiye tarafından yürütülen çalışmaların neticesinde 22 Haziran 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi için İsviçre’nin Montreux kentinde bir konferans toplandı. Burada yeni Boğazlar rejimine ilişkin bir çok tez tartışıldı ve sonunda 20 Temmuz 1936 tarihinde üzerinde anlaşılan tez doğrultusunda yeni Boğazlar rejimini belirleyen Montreux Boğazlar Sözleşmesi⁵⁷⁶ imzalandı. Boğazlarda geçiş serbestliğini tespit eden bu anlaşma 26 madde, 4 Ek ve 1 de Protokol’den oluşmaktaydı. Özetle hükümleri şunlardı :

⁵⁷³ Esmer, *Ön. ver.*, s. 224

⁵⁷⁴ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.663-664; Esmer, *Ön. ver.*, s.226-227

⁵⁷⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Ön. ver.*, s.26-28

⁵⁷⁶ Tam metni için Bkz. Aynı, s.109-130

- Barışta ve Türkiye'nin katılmadığı savaşta geçiş sağlık kontrolü dışında serbest olacaktı.
- Savaş anında Türkiye savaşan taraflardan birisiye kendisine karşı savaştığı devlete ait olmayan ticaret gemileri karşı tarafa yardım etmemek koşuluyla serbestçe geçebilecekti.
- Türkiye, kendisini yakın bir savaş tehlikesinde görürse ticaret gemileri, Türk makamlarının yol göstermesinde ve ancak gündüz serbest geçebileceklerdi.
- Savaş gemileri Boğazlardan geçmeden önce geçiş bilgilerini diplomatik yollarla Türk makamlarına bildireceklerdi.
- Savaş zamanında Türkiye taraf değilse belirli şartlar altında savaş gemileri geçebilecek ancak savaşan bir tarafa ait savaş gemisi geçemeyecekti.
- Türkiye kendisini savaş tehlikesinde görürse savaş gemilerinin geçiş durumunu istediği gibi belirleyebilecekti.
- 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri Türkiye Hükümetine geçecekti.
- Sözleşmenin süresi 20 yıl olacaktır. Eğer bu sürenin bitiminden önce taraflardan birisi sona erdirmeye yönünde ön bildirmede bulunmazsa sözleşme herhangi bir ön bildirimden sonraki ikinci yıla kadar yürürlükte kalacaktı.
- Protokole göre de Türkiye Boğazlar bölgesini hemen silahlandırabilecekti.⁵⁷⁷

Bu antlaşma ile Boğazlar bölgesinde tekrar Türk egemenliği tesisi edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurtuluş savaşından sonra ısrarla izlediği barışçı politikaların en önemli neticelerinden birisini bu şekilde almış oluyordu. Böylece, Misak-ı Milli'nin en önemli amaçlarından birisi olan ve Lozan Antlaşmasında tam olarak gerçekleştirilemeyen ülke topraklarının tamamında tam egemenliğin sağlanması Montreux sözleşmesinin imzalanması ile gerçekleştirilmiş oluyordu.

Aynı zamanda bu bölgenin Türkiye tarafından tahkim edilmesi ve askerleştirilmesi de kabul edilmişti. Bu şekilde Türkiye'nin güvenliğine ilişkin en önemli açılardan birisi daha kapatılmış oluyordu.

Montreux konferansının diğer önemli tarafı da Türk-Sovyet ilişkilerinde meydana getirdiği gelişmelerdir. Bu konferans esnasında iki ülke arasındaki ilişkiler çok fazla gerginleşti. Çünkü, Sovyetler Birliği, Konferansta Boğazların Karadeniz'e sahildar olan devletlerin savaş gemilerine tamamen açık olmasını savunuyor ve bu hali ile Türkiye ile

⁵⁷⁷ Uçarol, Ön. ver., s.584

karşı karşıya geliyordu. Aslında daha önce 1923'te Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Boğazlara tam egemenliğini içeren Türk tezini sonuna kadar desteklemişti. Ancak Montreux'de dile getirdiği yeni tez ile bölgede tamamen Türk egemenliği düşüncesinden vazgeçtiğini gösteriyordu.⁵⁷⁸

Sovyetler Birliği'nin bu tavrına bir anlam veremeyen Tevfik Rüştü Aras da şaşkınlığını Montreux'den Türk Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta şu şekilde dile getiriyordu :

“Rusların bize karşı hattı hareketi çok gayri müsait olmuş ve diyebilirim ki konferansta yegane müşkilat çıkaran ve hiç beklemediğimiz noktalarda bile karşımıza dikilen Ruslar olmuştur.”⁵⁷⁹

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ifade ettiği önemli bir faktör de Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerinin daha fazla gelişmesine neden olmasıdır. Bu sözleşme ile uluslararası alandaki konumunu güçlendiren Türkiye, Milletler Cemiyeti ile ilişkilerindeki tutarlılığıyla da statüko taraftarı İngiltere tarafından takdirle karşılanıyordu. Boğazlara askeri gücüyle yerleşen Türkiye, Akdeniz politikasında artık daha etkin bir yer ediniyor ve bölgedeki ağırlığı artıyordu. Bu da İngiltere tarafından Türkiye'nin önemini arttırıyor ve bölgede önemli bir müttefik adayı yapıyordu.⁵⁸⁰ Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasi yakınlaşma iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere de olumlu bir şekilde yansımıştır. 1937 yılında Karabük Demir-Çelik Fabrikası İngiltere'nin yardımı ile kurulmuş; yine 1938 yılında İngiltere, Türkiye'ye 10 milyon sterlin ticaret ve 6 milyon sterlin de askeri olmak üzere toplam 16 milyon sterlinlik bir kredi açmıştır.⁵⁸¹

Bu antlaşma ile barış taraftarı bir ülke olarak Batılı bloğa yönelmiş olan Türk dış politikasında çok önemli bir noktaya gelinmiş oluyordu. Bu gelişme ile Türkiye'nin Sovyetler Birliğine olan yaklaşımında bir soğukluk oluşmuş ve iki ülkenin müttefik olarak sergiledikleri tablodan Türk tarafı çekilmiştir. Buna karşılık Türkiye, İngiltere ile sıcak ilişkiler içerisine girerek günümüze kadar gelecek bir sürecin başlangıç olarak Batıya dönmüştür.

2.2.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olmasının Etkisi

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye bazı hedeflerini tam olarak gerçekleştirememiş bulunuyordu. Ancak Türkiye bu eksik olan noktalarda rasyonel

⁵⁷⁸ Gürün, *Ön. ver.*, s.151

⁵⁷⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Ön. ver.*, s.35

⁵⁸⁰ Esmer, *Ön. ver.*, s.228

⁵⁸¹ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.665

hareket çizgisinin dışına çıkmasızın izlediği dış politika sayesinde olumlu gelişmelerin yaşanmasına ön ayak olmuştu. Milli egemenliğinin diğer batılı devletler tarafından zoraki olarak tanınmasının ardından Türk dış politikasının temel hedefi, izlenilen barışçı politikalar ile uluslararası barış için Türkiye'yi vazgeçilmez bir ülke haline getirmek ve böylece varlığını pekiştirmekti. Gerçekten de 1930'lu yılların başlarına gelindiğinde bu amaç büyük ölçüde başarılmış ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti üyeliği ile de kurumsal bir yapı kazanmıştır.

1930'lardan sonra dünyada faşist iktidarların güçlenmesi ve iktidara gelmelerinin ardından Türkiye barışçı politikalarından olduğu kadar coğrafi konumundan dolayı da önemsenen bir ülke haline gelmişti. Almanya ve İtalya tehlikesinin artması karşısında Milletler Cemiyeti çerçevesinde Boğazlar bölgesindeki garanti sisteminin zayıflaması Türkiye'yi Boğazların statüsü için harekete geçmeye sevk etmişti. Türkiye'nin statü değişikliğini Milletler Cemiyeti çerçevesinde gerçekleştirmek istemesi diğer ülkeler nezdinde de saygı uyandırmıştı. Aynı zamanda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti bünyesinde barışı korumak için etkin olarak çalışması ve bu yöndeki çalışmaları hararetle desteklemesi de Türkiye'nin bu Boğazlara ilişkin yapmak istediği değişikliği olanaklı kılmıştı.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra uluslararası siyaset açısından çok önemli olan Boğazlar meselesinde, dünya devletlerinin karşısına çıkıp taleplerini kabul ettirerek en ciddi sınavlarından birisini vermiştir.

2.3. Sadabat Paketi'nin İmzalanması

Türkiye Cumhuriyeti 1932'den sonra dış politikasında Batılı devletlerden yana bir tercih yönünde hareket etmekle beraber Doğulu devletlerle de barışçı ilişkiler tesis etmekten uzak kalmamıştır. Ancak, Lozan Barış Antlaşmasının ardından Türkiye'nin, doğulu devletlerle de sorunlarını tamamen halletmek için 1933'e kadar beklemesi gerekmişti. Türkiye, bir taraftan Balkanlarda güvenlik bölgeleri oluşturmaya çalışırken diğer taraftan da Ortadoğu'daki devletlerle birlikte bölgesel savunma tedbirleri aramaktaydı.⁵⁸²

İtalya'nın Doğu Akdeniz ve Orta Doğu politikaları Türkiye gibi diğer bölge devletlerince de kaygıyla karşılanıyordu. Özellikle İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ile

⁵⁸² T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ön. ver., s.151

yayılma alanı olarak kendisine Asya ve Afrika'yı gördüğünün anlaşılması üzerine bölge ülkeleri ile Türkiye arasında güvenlik kaygılarından dolayı bir yakınlaşma meydana geldi. Bu yakınlaşmanın neticesinde Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te bir anlaşma parafe ettiler.⁵⁸³

Sadabat Paktına giden yolda önemli bir temel taşı olan bu girişimin ardından Atatürk'ün de büyük önem verdiği Doğulu devletlerle savunma paktı çalışmaları 1937 tarihinde Sadabat Sarayında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında bir saldırmazlık antlaşmasının imzalanması ile sonuçlandı.

Beş yıllık bir süre için imzalanan bu antlaşmayla, taraflar Milletler Cemiyeti'ne ve Briand-Kellogg Paktına bağlı kalmayı, ortak sınırlara saygı göstererek birbirlerinin iç işlerine karışmamayı kabul ediyorlardı. Yine taraflar, birbirlerine herhangi bir saldırıda bulunmamayı ve olabilecek bir saldırı veya oluşuma katılmama taahhüdü altına giriyorlardı.⁵⁸⁴ Paktın beş yılın sonunda sona erdirilmemesi halinde beşer yıllık sürelerle kendiliğinden uzatılmış olacaktı. Ancak İkinci Dünya Savaşının ardından geçerliliğini yitirecek olan bu pakt en başından beri taraflar arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasına yardımcı olamamıştır.⁵⁸⁵

Türkiye, bu ittifak antlaşmasıyla kendisini çevreleyen ülkeleri içine alan bir güvenlik çemberi kurmayı başarmış oluyordu. Türkiye, kendi bölgesinde barışı ve düzeni koruyucu eylemlere öncülük etmesi ve bunları gerçekleştirmesi bakımından uluslar arası alanda Batılı statükocu devletler için önemli bir müttefik olmuştu.

2.4. Hatay Sorunun Çözümlemesi

Türkiye, Musul sorununu da çözdükten sonra ülke topraklarına ilişkin başka sorunu kalmamış bir devlet olarak dış politikada barış ve güvenlik çerçevesinde işbirliğine önem vermişti. Uluslararası ilişkilerdeki statükocu tavırları itibariyle birbirlerine benzeyen Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için pürüzlü meselelerin çözülmesini beklemek gerekecekti. Bu ise ancak 1930 tarihli Türk-Fransız "Dostluk, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşmasının imzalanması ile gerçekleşmişti.⁵⁸⁶

Fransa ile Türkiye arasındaki sorunlu ilişkilerin halledilmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler çok sıcak olmasa da belirli ölçüde bir normalleşme içerisine girmişti. İtalya karşısında kendisine güçlü destekçiler arayan Türkiye için Fransa ile bir ittifak

⁵⁸³ Gönlübol ve Diğerleri, *Olaylarla Türk dış Politikası 1919-1995*, Ön. ver., s.106-107

⁵⁸⁴ Aramaoğlu, Ön. ver., s.667

⁵⁸⁵ Öztürk, Ön. ver., 337

⁵⁸⁶ Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", Ön. ver., s. 978-979

içerisine girmek istenilen bir şeydi. Ama Fransa için Türkiye ile bir ittifak antlaşması bazı sakıncalar barındırıyordu. Almanya karşısında kendisine uluslar arası destek arayan Fransa, Türkiye ile bir ittifak antlaşmasının İtalya'yı Almanya'ya yaklaştırmamasından korkuyordu. Bu nedenle Fransa, İtalya ile Almanya arasında açıkça bir ortaklık gerçekleşene kadar İtalya'yı ürkütecek bir harekete girmemeye özen gösterdi. Bununla beraber Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırılacağını açıklaması karşısında Fransa, Türkiye'ye biraz daha yaklaştırdı.

2.4.1. Hatay Sorununun Ortaya Çıkması ve Milletler Cemiyeti'ne Götürülmesi

Olumlu bir havaya bürünen iki ülke arasındaki ilişkiler 1936 yılında tekrar gerginleşti. 1936 Eylülünde Suriye ile yaptığı bir antlaşmayla Fransa, manda idaresine son veriyordu. Ancak bu antlaşmada İskenderun ili için bir hükme yer verilmemiş ve bu ilin akıbeti Suriye'ye bırakılmıştı. Bu ise Türkiye tarafından büyük bir kaygı ile karşılandı. Türkiye tarafından Fransa'ya verilen 9 Ekim 1936 tarihli bir nota ile Suriye ve Lübnan'a verilen statünün aynısının İskenderun'a da verilmesi istedi. Buna karşılık Fransa, verdiği cevapta konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini teklif ediyordu. Teklifin Türkiye tarafından olumlu karşılanması üzerine sorun Fransa tarafından 18 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine sunuldu.⁵⁸⁷

2.4.1.1. Sandler Raporu

Milletler Cemiyetinde yapılan incelemenin ardından bölgeye bir gözlemci kurulu gönderilmesine ve taraflar arasında görüşmelerin sürdürülmesine karar verildi. İsveç vatandaşı Sandler başkanlığında bir heyet bölgeye inceleme yapmak için gitti. Bu arada İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in arabuluculuğunda Fransa ile Türkiye arasında bir antlaşmaya varıldı. Bu antlaşma Türk tezine yakın bir statüyü ön görüyordu. Antlaşmanın ardından bölgede incelemeleri tamamlayan Sandler'in Türk-Fransız antlaşmasına yakın olan raporu⁵⁸⁸ Konsey tarafından 27 Ocak 1937 tarihinde kabul edildi.

Statüye göre Sancak'ın kendi içinde özerk, dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir yapıya sahip olduğu ve Suriye'nin Milletler Cemiyeti'nin iznini almadan Sancak statüsünde değişiklik yapamayacağı kabul ediliyordu. Aynı zamanda resmi dil Türkçe olacak ikinci bir resmi dil için Konsey karar verecekti. Uzmanlar Komisyonu tarafından hazırlanacak

⁵⁸⁷ Esmer, **Ön. ver.**, s.233-235

⁵⁸⁸ Raporun tam metni için Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Ön. ver.**, 168-170

Sancak Anayasası Konsey tarafından kabul edilecek aynı zamanda Türkiye ile Fransa Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararlara saygı göstererek yapacakları bir antlaşma ile Sancak'ın toprak bütünlüklerini garanti edeceklerdi. 29 Mayıs 1937'de Konsey tarafından hazırlanan statüye onay vermesi ile Sancak ayrı bir varlık olarak hayat bulmuştur. Ardından da Paris'te, Mayıs 1937 tarihinde iki ülke arasında, Sancak toprak bütünlüğünü garanti eden ve Suriye-Türkiye sınırını güvence altına alan bir antlaşma imzalandı.⁵⁸⁹

Ancak Türkiye, tespit edilen statünün hemen uygulanmasını ve seçimlerin yapılmasını istiyordu. Bu arada yapılan çalışmalar karşısında Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak hazırlanmakta olan seçim sisteminin Türkiye aleyhine olduğunu belirtti. Bu isteği yerinde bulan Cemiyet kendisi yeni bir seçim sistemi hazırladı. Buna rağmen bölgeye ilişkin Fransa'nın menfi hareketlerinin devam etmesi üzerine Türkiye sınıra asker sevk etti ve kendisi için olayın önemini gösterdi.

2.4.2. Hatay Sorununda Anlaşmaya Varılması

Bu arada uluslararası alanda yaşanmakta olan olayların vahameti karşısında Fransa tutumunu yumuşatmaz zorunda kaldı. İki ülke arasında Antakya'da 3 Temmuzda askeri bir antlaşma imzalandı ve Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasi statüsü ortaklaşa garanti altına alındı. 4 Temmuzda da Ankara'da taraflar arasında Dostluk, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması imzalandı.⁵⁹⁰

Hatay'da seçimler 22 Temmuz ile 1 Ağustos arasında yapıldı. 40 sandalyenin 34'ünü Türk vekiller kazandı. 2 Eylül 1938'de ilk kez Sancak Millet Meclisi toplandı ve bağımsız Hatay Devleti kuruldu.

Hatay yöneticileri Türkiye'ye çok yakın politikalar izliyor ve Türkiye'ye katılmak istiyorlardı. Ancak İlhak için Fransa'nın da durumu önemli idi. Bu arada 15 Mart 1939'da Çekoslovakya Almanya tarafından işgal edildi, İtalya Arnavutluk'a girmişti. Bu gelişmeler karşısında İngiltere ile Türkiye ortak bir deklarasyon yayınladılar. Fransa da İngiltere gibi Türkiye ile ortak hareket etmek istiyordu ancak Hatay meselesi aralarındaki ilişkilerin gelişmesine mani oluyordu. Bunun üzerine Fransa ile Türkiye arasında 23 Haziran 1939'da yapılan 'Türkiye ile Suriye Arasındaki Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma' ile Hatay konusunda Türk isteği Fransa tarafından kabul edildi. Hatay Meclisi 30 Haziran 1939'da bu antlaşmayı onayladı ve ardından da Hatay'ın ilhakına ve Hatay İlinin Korunmasına ilişkin yasayı kabul etti. Böylece Hatay Türkiye'ye

⁵⁸⁹ Soysal, *Ön. ver.*, 986-987

⁵⁹⁰ Uçarol, *Ön. ver.*, s.590-591

ilhak etmiş oluyordu. Fransız askerlerinin bölgeyi boşaltmasının ardından 23 Temmuz 1939'da yapılan bir tören ile Hatay Türkiye'ye katıldı.⁵⁹¹

2.4.3. Sorunun Çözümlemesinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olmasının Etkisi

Montreux Boğazlar Sözleşmesinin yapılmasında kendisini gösteren etkinlik ve uluslararası alanda kabul görmüş yapı Hatay sorununda da kendisini göstermiştir. Türkiye hem kendisi için tespit ettiği dış politika ile kabul görmüş hem de uluslararası konjonktürü iyi değerlendirmesini bilmiş ve Hatay sorununu da kendi isteğine uygun bir çözüme kavuşturmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri de iyi analiz ederek Lozan Antlaşmasında kendi isteğine göre çözümleyemediği bir sorunu daha halletmiş oluyordu. Burada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin ve uluslararası alandaki önemli pozisyonun kendisine yardım ettiğini görüyoruz. Gerek kendi isteğine uygun bir antlaşma yapımı esnasında kendi görüşlerinin dikkate alınmasında gerekse de Hatay seçimleri için yaptığı itirazın Milletler Cemiyeti'nde kabul görmesinde bu etkiyi görmek mümkündür.

Yirmili yıllarda temel egemenlik hakları bile kale alınmak istenmeyen Türkiye Cumhuriyeti'nin yerine artık izlediği aktif politika ile uluslararası topluma kendisini kabul ettirmiş ve istekleri önemsenen bir ülke gelmişti. Aslında burada değişen Türkiye değildi; değişen Türkiye'nin karşısındaki ülkelerin ön yargılı tavırlarıydı.

2.5. Türkiye'nin Batı Blokuna Kayması

Türkiye Cumhuriyeti, 1930'dan sonra kendisini her geçen gün daha fazla artan İtalyan tehlikesinden korumak için çalışmıştı. İngiltere, uluslararası alanda İtalya'nın üzerine pek fazla gidilmemesini istiyordu.⁵⁹² Çünkü aksi halde yalnız kalan İtalya'nın Almanya'ya kaymasından ve bu iki ülkenin revizyonist bir blok kurmasından korkuyordu. Aynı şekilde İngiltere, Fransa'nın karşısında Almanya'ya yumuşak politikalar izlenmesi taraftarıydı. Öyle ki, İngiltere, Almanya'nın Südetleri kendi topraklarına katacağını açıklaması karşısında bile Almanya'ya karşı Fransa'nın yanında savaşa girmeyeceğini açıkça bildirmişti.⁵⁹³ Ancak 1939 yılına gelindiğinde Almanya ile İtalya'nın açık bir

⁵⁹¹ Aynı s. 591-592

⁵⁹² Barlas, *Ön. ver.*, s.265

⁵⁹³ Cebecioğlu, *Ön. ver.*, s.323

şekilde bir blok oluşturarak saldırgan eylemler içine girmesi karşısında İngiltere bu sefer iki devlet karşısında statükocu bir blok kurmak için bölge ülkeleri ile ittifak arayışına girdi.

Bu arada Türkiye de Akdeniz’de İtalyan tehlikesinin boyutlarının artmasından sonra Sovyetler Birliğinden başka kendisine destek olacak ülkelerle işbirliğinin yollarını aramaya başlamıştı. Özellikle Boğazlar konusunda 1936 yılında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin güvenliğine kendisi ile ilgili olduğu ölçüde ehemmiyet göstermesi Türkiye’nin İtalyan tehlikesi karşısında Batıya daha fazla kaymasını beraberinde getirdi.

Diğer taraftan Almanya, Balkan devletleri üzerinde kurduğu ekonomik üstünlüğü siyasal kazanımlar elde etmek için kullanmaya başlamıştı. Bu bölge üzerinden Türkiye’ye de siyasi baskı ile Mihver devletler grubuna sokma isteği Türk-Alman ilişkilerinin de soğuması sonucunu doğurdu.⁵⁹⁴ 1939 yılında Almanya’nın en etkili isimlerinden birisi olan Von Papen’i Ankara’ya Büyükelçi olarak göndermesi bile Türkiye’nin İngiltere ile Fransa’ya kaymasını engelleyemedi.

2.5.1. Türkiye’nin Batı Bloku İle İttifak Yapması

Türkiye ile İngiltere arasında başlayan yakınlaşmanın ardından iki ülke arasında Nisan 1939’da bir ittifak için görüşmeler başladı. Bu görüşmeler İngiltere ile Türkiye arasında 12 Mayıs 1939 tarihinde Karşılıklı Yardım Deklarasyonunun ilan edilmesiyle sonuçlandı.⁵⁹⁵ Bu deklarasyon ile iki ülke, Akdeniz’de vuku bulacak bir saldırı karşısında en etkin şekilde işbirliği içerisine gireceklerini karara bağlıyorlardı. Aynı zamanda bu deklarasyon ile yapılması kararlaştırılan antlaşmanın da kimseye karşı olmaması öngörülüyordu.

Hatay sorunun halledilmesinin ardından bunun bir benzeri ittifak deklarasyonu Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939’da gerçekleştirildi. Bu gelişmelere Almanya tehlikesinden dolayı kendisi de İngiltere’ye yakınlaşmaya çalışan Sovyetler Birliği olumsuz tavır almamıştı.⁵⁹⁶ Ancak Hitler ile Stalin’in aralarında 23 Ağustos 1939’da bir anlaşmaya varmalarının ardından Sovyet tavrı aksi yönde değişmişti. Sovyetlerin bu tavrı Türkiye tarafından hayretle karşılandı. Bundan sonra uzun yıllar birlikte hareket etmiş olan Türkiye ile Sovyetler Birliği artık yollarını ayırıyorlardı.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Almanya’nın Versay sisteminin hilafına olarak attığı adımların Türkiye üzerindeki yansımaları için Bkz. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991) s.108-112

⁵⁹⁵ Uçarol, *Ön. ver.*, s.592-593

⁵⁹⁶ Gürün, *Ön. ver.*, s.169

⁵⁹⁷ Armaoğlu, *Ön. ver.*, s.677-678

Sovyetler Birliği ile son kez bir anlaşmanın yollarını aramak için Moskova'ya giden Şükrü Saraçoğlu'nun çalışmaları neticesiz kalmış ve Sovyetler Birliği ile anlaşmanın gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştı. Bunun ardından görüşmeleri yapılan İngiliz, Fransız, Türk karşılıklı yardım antlaşması imzalanmıştır.

Böylece Türkiye uzun yıllar savaşıarak bağımsızlığını kazandığı ülkelere karşı izlediği barışçı politikanın neticesinde ilk olarak bu devletlerin arasında kendisine önemli bir yer bulmuştur. Ardından ise Avrupalı devletler hukukunda Milletler Cemiyeti üyeliği ile kendisi için edindiği yerin ardından ittifak çalışmaları ile de Avrupalı devletlerle işbirliği ve ittifaklar dönemine girmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İttifak devletleri ile birlikte mağlup olan Osmanlı Devleti yaptığı 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile teslim olmuştu. Mondros Antlaşması'nın ardından toprakları işgal güçleri tarafından işgal edilen Osmanlı Devleti, kendisine dikte edilen 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması ile tüm egemenlik haklarından mahrum edildi. Avrupalı devletler yüzyıllardır mücadele etmek zorunda kaldıkları Doğu Sorunu'nu kendi hesaplarına uygun bir şekilde çözüyorlar ve Osmanlı Devleti'ni fiilen tarih sahnesinden siliyorlardı. Osmanlı yönetimi ise yapabilecek hiçbir şeyleri kalmadığı için Sevr Antlaşması ile müttefiklere boyun eğmeleri karşılığında sınırlı da olsa yaşam şansı bulacaklarını düşünüyorlardı.

Avrupa'nın Osmanlı varlığına karşı giriştikleri bu istila karşısında Mustafa Kemal öncülüğünde başlayan Kurtuluş Mücadelesi neticesinde 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile önemli bir mesafe kaydetmiş, 1923 Lozan Barış Antlaşması ile de yeni Türk Devleti varlığını hukuki olarak da Avrupalı devletlere kabul ettirmiş oluyordu.

Bağımsızlık için Batılı devletlere karşı savaşılmış olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti savaş döneminde bile ya barışı tesis etmeye yönelik ilişkiler kurmaya çalışmış ya da alternatif ilişkiler kurarak işgalci güçleri barışa zorlamaya çalışmıştır. Askeri zafer ile savaş meydanlarında kazanılan başarının ardından uzun diplomatik mücadeleler ile de Lozan Barış Antlaşması ile kazanılan Diplomatik zafer sonunda barış sağlanmış oluyordu.

Türk dış politikasının bu tarihten sonraki temel politikası barışın korunması olmuştur. Türkiye için Lozan Barış Antlaşmasından sonraki ilk beş yıl sıkıntılı geçmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra Batılı devletler Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit yapı içerisinde uluslararası alanda muhatap olarak yer almasına hemen alışamadılar. Aslında Lozan Antlaşması ile çözümlenmemiş bazı konular bu günlerde Türkiye için önemli sorun oluşturmuş ve batılı devletler ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemin en önemli sorunu Musul bölgesinin geleceğine ilişkin Türkiye ile İngiltere arasındaki anlaşmazlık olmuştur. İngiltere gerek sahip olduğu güç gerekse de Milletler Cemiyeti içerisindeki hakim konumundan ötürü bir ülkenin karşısında yer almak istemeyeceği bir devletti. Ancak buna karşılık Türkiye de Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul'dan kolay kolay vazgeçmek niyetinde değildi.

Lozan Barış Antlaşması gereği Musul'un geleceğinin belirlenmesi daha sonra İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak olan ikili görüşmelere bırakılmıştı. Taraflar

arasında bir anlaşma sağlanamaması halinde ise sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecek ve Cemiyet'in konuya ilişkin kararı beklenecekti. Bölgenin geleceğini tespit için Haliç konferansında taraflar bir araya geldi ancak bir anlaşma sağlanamadı. Anlaşmanın sağlanmasının mümkün olmadığının anlaşılması üzerine sorun Milletler Cemiyeti'ne taşındı. Milletler Cemiyeti konuya ilişkin yaptığı çalışmanın ardından verdiği kararda bölgenin Irak'a ait olmasına gerektiğine karar verdi. Türkiye uluslararası alandaki konumu itibarıyla İngiltere ile daha fazla çatışmaya giremeyecek bir durumda idi. Aynı zamanda ülke içerisinde de ayrılıkçı isyancı gruplar gibi mücadele etmesi gerek unsurlar vardı. Bu nedenle İngiltere ile Milletler Cemiyeti kararı çerçevesinde 1926 yılında bir antlaşma yaparak Musul sorununu bir neticeye bağladı.

Milletler Cemiyeti Musul sorununda olduğu gibi diğer uluslararası konularda da o günlerde güçlü bir şekilde söz sahibiydi. Bu kurum Birinci Dünya Savaşından sonra yeni statünün korunması ve devamının sağlanması için galip devletler tarafından kurulmuştu. Yirmi birinci yüzyıla kadar geçen dönemde ülkelerin birbirine karşı savaş açmalarını önlemek için yapılmış olan tüm girişimlerin yetersiz kaldığının Birinci Dünya Savaşı ile anlaşılmasının üzerine devletler yeni arayışlara yönelmişti. 20. yüzyıla kadar yapılan tüm çalışmalarda temel eksiklik yapılan düzenlemeleri destekleyecek merkezi bir gücün bulunmamasıydı. Bu nedenle devletler ortak güvenlik mekanizması temeline dayalı olarak çalışması öngörülen Milletler Cemiyeti için çalışmalarını 1919 yılı içerisinde tamamlayarak 1920 yılında çalışmalarına başlamıştır.

Milletler Cemiyeti, dünya savaşının ardından galip devletlerin uluslararası siyaseti kontrol etmek için kurdukları bir araçtı. Galip devletlerin çıkarlarına göre düzenlenmiş barış antlaşmaları ile kurulmakta olan yeni sistemin tekrar bir savaş ile bölünmemesi için uluslararası yapıyı kontrol edecek, bir uyuşmazlık halinde ilk elden sorununun çözümü için harekete geçecek bir örgüt olan Milletler Cemiyeti aynı zamanda bir ilkti. Örgütlenme yapısı ve güvenlik için öngördüğü ortak güvenlik ile daha önce yapılan girişimlerden farklı bir yapısı vardı.

Uluslararası işbirliğini sağlamak ve ülkeler arasında yakın ilişkilerin kurulması için faaliyet göstereceği belirtilen Milletler Cemiyeti'nin geniş bir faaliyet alanı vardı. Dünya barışını etkileyebilecek tüm konularda kendisini yetkili kılmakta olan bir yasası vardı. Cemiyet Yasasına göre üç temel organ ve yan organlar ile çalışacak olan örgüt, savaşın galiplerinden oluşan asıl ve davet edilen üyeler ile savaşın mağluplarından oluşan diğer katılmak isteyecek olan ülkelere meydana geliyordu. Genel Kurul Meclisi, Genel

Sekreterlik ve asıl önemli fonksiyonları bünyesinde barındıran ve yürütme organı olan Konseyi, Cemiyet'in üç temel organını oluşturmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan ülkeler hazırladıkları barış antlaşmaları ile yenilen devletleri bir şekilde cezalandırmış oluyorlardı. Savaşın yenik tarafına sanki bir ceza verilmekteydi. Bu cezalandıran yapı kendisini Milletler Cemiyeti'ne üyelik statüsünde de kendisini göstermişti. Savaşın galipleri bu örgütün asli üyeleri arasında yer almakta, savaşta tarafsız kalmış olan diğer ülkeler de davet edilmekteydi. Savaşta yenilmiş olan ve ağır barış antlaşmaları ile tüm güçleri ellerinden alınmış olan devletlerin de Cemiyet'e üye olmalarının önü kapanmış değildi. Ancak üyeliğin gerçekleşebilmesi için yürütülmesi öngörülen sistem bu devletleri belirgin olarak diğerlerinden ayırmaktaydı.

Cemiyet'e üye olmak isteyecek olan bir devletin hem iyi niyet ile uluslararası yükümlülüklerini yerine getireceğine ve Cemiyet'in askeri kısıtlamalarını kabul edeceğine garanti verdikten sonra bunun Meclis tarafından kabul edilmesi gerekiyordu. Diğer davet edilen ve adı Misak'ta yer alan ülkelerin karşısında üye olmak isteyecek diğer ülkelere bu prosedürün uygulanması bile uluslararası alandaki kamplaşmayı göstermeye yetmektedir.

İşte bu yapıdaki uluslararası yapı içerisinde yer edinmeye çalışmakta olan Türkiye'nin kendisini etkileyen Musul sorunu gibi meseleleri de çözüm bekliyordu. İşte Türkiye ilk olarak Batılı devletler ile ilişkilerini olumsuz etkileyen bu gibi konuları çözümleme yolunu seçti. Bu arada her fırsat bulduğunda barışçı politikalarını gündeme getirdi. Musul sorununun ardından Nüfus Mübadelesi ve Osmanlı Borçları meselelerinde de bir ilerleme kaydedildikten sonra Türkiye için daha rahat hareket edebileceği bir dış politika alanı açılıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk günden itibaren temel politikası Batılı gelişmiş ülkelerin modeline dayalı ve çağdaş ortak değerleri paylaşan bir ülke kurmaktı. Bu nedenle henüz Kurtuluş savaşı bitmeden başlamak üzere modernleşme yönünde ilk adımlar atılmaya başlamış ve yeni devletin temel hedefleri oluşturulmaya başlamıştı. Mustafa Kemal öncülüğünde gerçekleştirilen devrimlerin de alt yapısını oluşturduğu modern nitelikli bir devlet ve toplum projesinin ilhan kaynağı olan Batı ile iyi ilişkiler kurmak hep istenilen bir olgu olmuştu. Ancak Batılı güçlü devletlerin Osmanlı topraklarına ilişkin yaptıkları çıkar hesapları buna hep mani olmuş hatta bu ülkelere karşı silahlı mücadele verilmiştir.

“Türk devlet adamları, çeşitli dönemlerde değişen ölçü ve biçimlerde de olsa 1930’lardan başlayarak Batılı devletlerle işbirliğini aramışlardır.”⁵⁹⁸ Lozan Barış Antlaşması’nın (1923) ardından başlayan ve 1930’lu yılların başlarında son bulan dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı ile sağlıklı ilişkiler kurmasına engel olan tüm sorunlu konular çözülmüştür. Türkiye bu sorunlarını çözdükçe kendisini Batılı ülkelere daha yakın görmüş ve uluslararası tüm oluşumlarda kendisine rahatlıkla yer bulmuştur.

1926 yılından sonra İngiltere ile Musul sorunun çözümlenmesinin ardından ilişkilerin normalleşmeye başlaması ve Türkiye’nin de kendi ayakları üzerinde durma iradesinin varlığı görüldükten sonra Batılı blok ile Türk Devleti arasında sıcak ilişkilerin yaşandığı yeni bir dönem başlamıştır. 1932 yılına gelindiğinde statüko taraftarı ülkelerin bir araya geldiği Milletler Cemiyeti, barışın muhafazasını temel politika olarak benimsemiş olan Türkiye için de üyeliğine sıcak bakıldığı bir örgüttü. Türkiye bu örgüte kendisinin talebi ile girmekten çok kendisinin davet edilmesini bekliyordu. Gerçekten de Milletler Cemiyeti Meclisi Türkiye’yi üyeliğe davet eden bir karar almış ve Türkiye Cumhuriyeti’ne iletmiştir. Türkiye de bu daveti olumlu karşılamış ve böylece Türkiye 1932 yılının Temmuz ayında Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin Milletler Cemiyeti’ne üyeliği birçok yönden çok önemlidir. Zira, 1919 yılında başlayan Milli Mücadele hareketi Milletler Cemiyeti’ni meydana getiren iradeye karşı verilmiş ve silahlı mücadele ile bağımsızlık kazanılmıştı. Öyle ki, yeni Türk Devleti’nin hukuki olarak da tanındığını ilan Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra bile bu devletler ile siyasi mücadele devam etmiştir. Ancak Türkiye’nin temel tercihlerine ilham kaynağı olan Batılı modern sistemin kurucuları olan devletler ile sağlıklı temellere dayalı barışçı politikaların tesis edilmesinden taviz vermeyen Türk Dışişlerinin rasyonel politikaları neticesinde Türkiye kendisini kabul ettirmiş ve bu örgüte üye olması için davet edilmiştir.

Bu üyeliğin bir davet neticesinde gerçekleşmesinin önemi, 1932 yılından sadece 11 yıl önce Londra Konferansı’nda Osmanlı Devleti’nin geleceğini görüşmek üzere Batılı devletlerin bir araya geldikleri sırada Anadolu hareketini muhatap olarak karşılarında görmek istemeyişleri hatırlandığında anlaşılmaktadır. Böylece 1921 yılında kendilerine Misak-ı Milli’yi silahlı mücadele ile kabul ettirmeye çalıştığımız devletler kendi davetleri ile Misak-ı Milli sınırlarını ortak güvenlik şemsiyesi altına çağırırmaktaydılar.

⁵⁹⁸ Bkz. A. Haluk Ülman-Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, sayı 1, Mart 1972, s.2

Milletler Cemiyeti'ne giden süreçte sadece Türkiye'nin izlediği barışçı politikalar etkili olmamıştır. Uluslararası siyasi gelişmeler de Türkiye'nin üyeliğini çabuklaştırıcı yönde bir seyir izlemiştir. Özellikle Yirmili yılların sonlarına doğru revizyonist politikaları destekleyen görüşlerin güçlenmesi ve iktidara gelmeleri karşısında revizyonistler ile anti-revizyonistler arasında kutuplaşma yaşanmaya başlamıştı. Bu kutuplaşmada Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış olmasına rağmen statüko taraftarı politikaları destekleyen Türkiye anti-revizyonistler için önemli bir durumdu. Bu nedenle Türkiye'nin barışçı, statüko taraftarı politikalarının neticesiz kalmadığının gösterilmesi ve bu gibi ülkelerin kendi yanlarına kaymasını isteyen Avrupalı statükocu devletler, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti çatısı altına alınmasını çabuklaştırmışlardı.

Türkiye de bu kampaşmada kendisi için en uygun yerin neresi olduğu daha önce yaptığı rasyonel olarak tespit etti. Zira, Türk dış politikasının en önemli vasıflarından birisi duygusal hareket etmeksizin eldeki imkanlar çerçevesinde egemenlik haklarından da taviz vermeksizin en rasyonel siyasi adımı atmaktı. Bu konuda da kendi tercihlerini destekleyen en rasyonel adımı atarak Milletler Cemiyeti çevresindeki statüko tarafları blok içerisinde yer almıştır.

Türkiye, Milletler Cemiyeti üyeliğinin olumlu katkılarını dış politikasında pek çok kez yaşamıştır. Ancak bununla yetinmemiş ve uluslararası alanda gerginliğin tırmanmaya başladığı günlerde ortak güvenlik şemsiyesinin altında yer almasının yanında çevresinde de bir güvenlik ağı kurmak için Balkanlarda Balkan Antantı ile ve doğusunda ise Sadabad paktı ile çalışmalarını sürdürmüştür. Özellikle İtalya'nın yayılmacı politikaları karşısında çeşitli manevralar ile bu ülkeye karşı en güvenli siyasi yapıyı kurmak için etkin olarak çalışmıştır.

Türkiye aynı zamanda hem Milletler Cemiyeti üyeliğinin verdiği olumlu hava ile hem de uluslararası alandaki kampaşmalardan istifade ederek iki önemli problemini barışçı yolları kullanarak çözmesini bilmiş ve bu da kendisi hakkındaki olumlu izlenimi arttırmıştır. 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile 1923 yılında Lozan'da tespit edilen ve Boğazlardaki egemenliğini ve güvenliğini sınırlayan statüyü değiştirmiş ve bölgede tek egemen güç halini almıştır. Aynı zamanda Hatay meselesini de yine iki etkenin yardımı ile kendi isteğine uygun olarak çözmesini bilmiştir.

Son olarak ifade etmek gerekirse bu başarılı sonuçların elde edilmesinde Türk dış politikasının iki temel özelliği etkili olmuştur. Bunlardan ilki, Türk dış politikasına yön veren aktörlerin duygusal verilerden uzak durarak, ülke olarak eldeki imkanları iyi analiz edebilme ve rasyonel çerçevenin dışına çıkmamış olmayı başarabilmeleridir. İkincisi ise

uluslararası gelişmeleri yakından takip ederek yapılanmaları kendi konumlarını güçlendirecek şekilde kullanmasını bilmiş olmalarıdır. Burada ilkeli ve istikrarlı hareket tarzından hiçbir zaman taviz verilmemiş olması Türk dış politikasının her iki özelliğini de güçlendiren hatta onları var eden ana unsurdur.

Buradan yola çıkarak bugüne ilişkin olarak bir şey söylemek gerekir ki o da, dış politikada etkili olabilmenin ve saygı görmenin iki temel unsuru vardır. Bunlar, kendi içinizde barışık bir toplumsal yaşam ile içsel imkanlarınızdan haberdar olarak rasyonel hareket etmekten asla taviz vermemek ve uluslararası yapılanmayı daima yakından takip ile yapısal değişimleri kendi lehinize dönüştürme bilincine sahip olmaktır. Ancak bunların ilkeli ve istikrarlı hareket tarzı ile desteklenmediği süreci başarılı olma imkanı yoktur.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

ALANTAR, Özden Zeynep, **"Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi"**, Türk Dış Politikasının Analizi, Derleyen, Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.71

AKGÜL, Suat, **"Paris Barış Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi"**, Atatürk Araştırma Dergisi, Cilt: VIII, Sayı 23, Mart 1992, s.380-395

ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi tarih (1789-1690)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975

ARMAOĞLU, Fahir, **"Türkiye ve Batı Dünyasına Genel Bir Bakış (Dün-Bugün-Yarın)"**, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (8-9 Mart 1990) , Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995

ATEŞ, Toktamış, **Siyasal Tarih**, Üçüncü basım, İstanbul: Der Yayınları, 1994

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Dördüncü basım, Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayını, 1995

BARLAS, Dilek, **"İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İşbirliği Arayışları"**, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996

BAŞ, Ersan, **"İki Dünya Harbi Arasında Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Alanda meydana Gelen Değişikliklerin Tarihi Gelişimi İçinde İncelenmesi ve Ortaya Çıkan Sonuçlar"**, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973

BAYÜLKEN, Ü. Haluk, **"Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi"**, Aktaran, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.29-47 (Kaynak 4)

BURÇAK, Rıfık Salim, “**Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış**”, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (8-9 Mart 1990) , Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995

CEBECEĞİOĞLU, Güngör, **İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri**”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998

CİHAN, Ali Rıza, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973**, Cilt.1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992

CRİSS, Nur Bilge, “**Türk Dış Politikası ve Batı (1908-1945)**”, Bilanço 1923-1998 : Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi 1. Cilt, İstanbul, 1999

ÇAĞATAY, Neşet, “**Barış Sever ve Özgürlükçü Atatürk**”, Belleten, c.XLVII, Sayı 188, Ankara (Ekim) 1984

EKREM, Mehmet Ali, “**Atatürk’ün dış Siyaset İlkelerinin Romen Kaynaklarındaki Yankıları**”, Aktaran, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Yay. Haz. Berna Türkoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.73-79

EROĞLU, HAMZA, **Türk İnkılap Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982

ESMER, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Güney Matbaacılık, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953

FIRAT, Melek, **Türkiye’nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Üçüncü Baskı: 1975, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk dış Politikası 1919-1995**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

GÖNLÜBOL, Mehmet, “**Atatürk’ün Dış Politikası : Amaçlar ve İlkeler**”, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (8-9 Mart 1990) , Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.21-22

GÖNLÜBOL, Mehmet-KÜÇÜKOĞLU, Ömer, “**Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış**”, Atatürk Araştırma Dergisi, Ankara, 1985, Sayı:2, s.451-473

GÜNDÜZ, Hakkı, “**Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’nin Siyasi Durumu ve Jeopolitik Konumu**”, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997

GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, İkinci Baskı, İstanbul: 1994

GÜRÜN, Kâmuran, Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

IRMAK, Sadi, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.1085-1093 (Kaynak 3)

IRMAK, Sadi, Atatürk Devrimleri Tarihi, İstanbul, 1973

IŞIK, Hasan Sait, "Atatürk, Uluslar arası Düzen-Dış Politika", Boğaziçi Üniversitesi, Uluslar arası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, 1981, C. 2

İsmet İnönü, Hatıralar, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.20-21

KARACAN, Ali Naci, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Üçüncü Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993

KARAL, Enver Ziya, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958

KAYALI, Hasan, "Bağımsızlık Mücadelesi İçinde Anadolu-Suriye İlişkileri 1918-1923", Bilanço 1923-1998 : Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi 1. Cilt, İstanbul, 1999

Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1927, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1998, s.21-22

KOÇAK, Cemil, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

KODAMAN, Bayram, "Atatürk'ün İç ve Dış Politika Stratejisi", Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmiş Beş Yılı Armağanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çeviren : Metin Kırıatlı, Yedinci Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998

MELEK, Kemal, "Atatürk ve Milli Dış Politikası 1919-1924", Boğaziçi Üniversitesi, Uluslar arası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, 1981, C. 3

Menemencioglu, Turgut, "Atatürk'ün Dış Politikası ve Bunun İkinci Dünya Savaşı Uygulaması", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Yıl: 1, İstanbul, 1983

Meray, Seha L.-Olçay, Osman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

MORGENTHAU, H.J., (Çev. Baskın Oran-Ünsal Oskay), **Uluslar arası Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, C. 2

MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s.68

MUTLU, Uğur, **“Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye’nin Siyasi Etkinliği”**, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, ?, Ankara, 1974

ORAN, Baskın ve diğerleri, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, Cilt.1, İkinci Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001

ÖZTOPRAK, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989

ÖZTÜRK, Osman Metin, **“İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde (1919-1939) Stratejik Açısından Türkiye”**, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Cilt.2, Dördüncü Basım, Ankara: Turhan Basımevi, 1996

POTYEMKİN, Vladimir, Çev. Attila Tokatlı, **Uluslar arası İlişkiler Tarihi**, c.II,III, May Yayınları, İstanbul, 1979

SANDER, Oral, **“Türkiye’nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXXVII, sayı 3-4, Eylül-Aralık, 1982

SANDER, Oral, **“20. Yüzyıl Tarihinin Temel Özellikleri”**, Seha L. Meray’a Armağan, SBF Basımevi, Ankara, c. II, 1982

SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

SOYSAL, İsmail, **“Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”**, Belleten, c.XLVII, Sayı 188, Ankara (Ekim) 1983

SOYSAL, İsmail, **“Atatürk’ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri”**, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.1075-1083

SOYSAL, İsmail, **“Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”**, Belleten, c.XLV/1, Sayı 177, Ankara (Ocak) 1981

SÖNMEZOĞLU, Faruk ve diğerleri, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1998

SU, Kamil,-SU, Mükerrrem Kamil, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1968

SÜRGEVİL, Sabri, **“Birinci Dünya savaşı Sonrasında Türkiye’de Siyasal İrade ve Rejime İlişkin Sorunlar”**, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997

ŞAMSUTDİNOV, A.M., Çev. Ataol Behramoğlu, **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999

ŞİMŞİR, Bilal N., **“Dış İlişkiler Bakımından Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”**, Bilanço 1923-1998 : Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi 1. Cilt, İstanbul, 1999

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1922)**, İkinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınları, 1989

TOKER, Metin, **“Atatürk ve Barış”**, Aktaran, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Yay. Haz. Berna Türkdogan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000

TURAN, Mustafa, **Milli Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları**, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1999

Turgut Menemencioğlu, **“Atatürk’ün Dış Politikası ve Bunun İkinci Dünya Savaşı Uygulaması”**, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Yıl:1, İstanbul, 1983

T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973

UÇAROL, Rifat, **“İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Milli ve Türkiye’nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi”**, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995

ÜLMAN, A. Haluk-SANDER, Oral, **“Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler”**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, sayı 1, Mart 1972

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, İkinci Basım : 1958, Ayyıldız Matbaası, Ankara

ÜNSAL Yavuz, **Atatürk ve Çağdaşlaşmanın Temel İlkeleri**, Önel Yayınevi, Ankara

VELİKOV, Stefan, **“Kemal Atatürk, Kemalist Devrim ve Bulgar Kamuoyu”**, Boğaziçi Üniversitesi, Uluslar arası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, 1981, C. 3

**YAVUZ, Bige, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri
Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994**

**YORULMAZ, Şerife, “Lozan Antlaşması Sonrasında Fransa’nın
Türkiye politikası-Gizli Talimatları”, Beşinci Askeri Tarih semineri Bildirileri II,
Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997**

**ZÜRCHER, Eric Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İkinci Basım,
İstanbul: İletişim Yayınları, 1996**

